

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE

2

	Číslo popisné & domů	Číslo domů v zastavení
<u>Číslo domů v územní obci</u>		
Číslo popisné v území	8	28
Číslo popisné v území	8	27
Číslo popisné v území	16	48
Summa		103
<u>Pročítání</u>		
Číslo popisné v území	600	60
Číslo popisné v území Carolina		30
3 děti		45
Číslo popisné v území Josefína	20	7
Číslo popisné v území	38	54
Číslo popisné v území	16	48
Číslo popisné v území Carolina	17	23
Číslo popisné v území	10	20
<u>Právní územní území obce</u>		
Číslo domů v území obce		
Číslo popisné v území	150	490
Číslo popisné v území		245
Číslo popisné v území	15	923
Číslo popisné v území		75
Summa		1500

Zprávy komise pro historickou demografii při Historickém ústavu ČSAV. Les Comptes-rendus de la Commission pour la démographie historique auprès de l'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences

1968

Číslo 2

Podobně jako první číslo Zpráv komise pro historickou demografii je i toto věnováno především stručným obsahům referátů přednesených a prodiskutovaných ve skupině historické demografie při katedře československých dějin. Oddíl zpráv rozšiřujeme o bibliografii českých historicko - demografických prací za léta 1966 a 1967. Připomínky a dotazy nebo přihlášky ke spolupráci zasílejte, prosím, na adresu Komise pro historickou demografii, Historický ústav ČSAV, Praha 1, Jiřská 3, tel. 539244-46.

Les Comptes-rendus de la Commission pour la démographie historique auprès de l'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences publient, dans le présent numéro, ainsi que dans le numéro précédent, le bref contenu des rapports présentés et discutés au sein du groupe de la démographie historique auprès de la chaire de l'Histoire tchécoslovaque de l'Université Charles. Cette fois-ci nous ajoutons les bibliographies choisies des travaux du domaine de la démographie historique tchèque publiés dans les années 1966, et 1967. L'adresse de la Commission : L'Institut d'Histoire, Prague 1, Jiřská 3, tél. 539244 - 46.

Josef K ř i v k a

Čeľed v poddanském hospodářství po třicetileté válce
a její podíl na celkovém počtu vesnického
obyvatelstva

Zájem novodobé české historiografie o hlubší osvětlení života nejnižších sociálních vrstev feudální společnosti, přispěl též i k rozšíření dosavadních znalostí o existenci jedné skupiny této vrstvy - čeledě. To platí především o čeledi na vrchnostenských dvorech. Osvětlení sociálního a právního postavení této čeledě bylo věnováno dosavadní bádání. Nejméně pozorností se dostalo dosud čeledi sloužící na poddanských usedlostech, ačkoliv právě ona tvořila převážnou část veškerého počtu čeledě. Tato skutečnost nebyla však způsobena menším zájmem historiků, nýbrž naprostým nedostatkem pramenů. V tom byla hlavní příčina dosavadního nedostatečného stavu našich znalostí o této významné složce neusedlého obyvatelstva feudální vesnice.

Je skoro jisté, že pro starší období nebude možno již nic změnít na dosavadním stavu, protože možnost objevení nových pramenů pro tuto dobu je zcela nepatrná. Jinak je tomu však pro pozdější, závěrečná století feudalismu, kde možnost nalezení nových pramenů je zcela reálná, jak má ukázat tato studie. Na základě těchto nových pramenů je možno osvětlit některé otázky týkající se čeledě mnohem hlouběji než tomu bylo dosud. Tyto nové prameny umožňují nám především spolehlivé stanovení podílu čeledě na celkovém počtu vesnického obyvatelstva, což je jejich nejdůležitější přínos, který žádný dosud známý pramen neposkytuje.

Přes zcela kusý materiál objevují se již v předhusitské době doklady o existenci čeledě nejen na vrchnostenských dvorech a hospodářstvích duchovních osob, nýbrž i ve větších poddanských usedlostech.¹ Ačkoliv pro pozdější dobu značně přibývá archivní materiál, lze možno zjistit počet čeledě i v tomto období nanejvýš pro jednotlivé poddanské usedlosti.² Změnu v této situaci přináší teprve až předbělohorská doba, kdy vznikají první dochované soupisy obyvatelstva.

Pro studium otázky o počtu čeledě jsou nejdůležitější seznamy sestavené na základě sněmovních snešení z roku 1575 a 1585, které zachycují veškeré obyvatelstvo žijící na určitém místě bez rozdílu, zdali se jedná o vlastní nebo cizí poddané. Z těchto dosud tři známých seznamů obyvatelstva, které se zachovaly pro jižní Čechy, dva statisticky zpracoval J. Petráň ve své studii o poddanském obyvatelstvu v předbělohorských Čechách.³ První seznam z r. 1585 je pro město Prachatice a druhý z r. 1586 pro panství Třebon. Z uvedených dat o podílu čeledě na celkovém počtu obyvatelstva je vidět, že tento podíl je velmi rozdílný. To platí především o počtu čeledě v městě Prachaticích, jeho předměstích a vesnicích. Celkově činí 14,9 %, ale pro samotné město Prachatice je tento podíl 18,7 %, pro předměstí jen 5 % a ve vesnicích města však 30,4 %. Naproti tomu podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva na třebonském panství je nejen mnohem nižší, nýbrž i mezi jednotlivými místy také vyrovnanější. Podíl čeledě na obyvatelstvu celého panství činí 9,3 %. Podíl čeledě ve čtyřech poddanských městečkách je 8,9 % a ve vesnicích činí 9,9 %. Zdá se, že údaje o podílu poddanské čeládky na celkovém počtu vesnického obyvatelstva, které poskytuje třebonský seznam, jsou mnohem bližší poměrům, které nacházíme v této krajině a jichž lze proto mnohem spolehlivěji použít jako srovnávacích dat o podílu čeládky na celkovém počtu obyvatelstva širší jihočeské oblasti v období před Bílou horou.

Přihlédneme-li však blíže k údajům uvedených seznamů o stáří čeledě, vidíme, že z celkového počtu 245 osob čeládky v prachatickém seznamu je 22 ve věku 6-10 let a v třebonském seznamu ze 144 osob ve věku 6-10 je 33 dětí. Ačkoliv tyto děti jsou v uvedených seznamech zahrnuty mezi čeled, je zřejmé, že nelze je počítat mezi skutečnou čeled, neboť jsou to zřejmě převážně sirotci, kteří byli spíše na vychování než ve službě. Dětem do deseti let nelze přiznat charakter čeledě, která by byla faktickou námezdní silou. Podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva je však ještě nižší, protože i ve věkové skupině 11-15 letých se nacházejí ještě vlastní děti, které nemůžeme počítat za normální pracovní síly. Odpočítáme-li tedy osoby mladší 15 let, snížil by se celkový podíl čeledě v městě Prachaticích, včetně obou předměstích a vesnic, ze 14,9 % na 11,1 %. U samotných vesnic města Prachatic by se snížil z 30,4 % na pouhých 13,9 %. Podobně by tomu bylo i u poddanské čeládky na vesnicích třebonského panství, jejíž podíl by klesl z 9,9 % na 5,2 %.

Údaje o počtu čeledě nacházíme rovněž i v tzv. sirotčích registrech, pozdější "Mannschaftsbuch", které jsou pravidlem jen soupisem vlastních dědičných poddaných. Protože nezachycují cizopanskou čeled, ani nepřinášejí seznam obyvatelstva, které skutečně žilo v době soupisu na jednotlivých vesnicích, nelze z nich také

zjistit podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva, nýbrž jen podíl na počtu dědičných poddaných. Seznamy poddaných mají však velký význam pro zjišťování původu čeledě a jejího pohybu. Pro otázky sociálního původu a věkové struktury čeledě jsou tyto seznamy poddaných nejdůležitějším pramenem.

Jedním z nejvýznamnějších pramenů pro poznání počtu čeledě nacházející se na české vesnici bezprostředně po skončení třicetileté války je známý soupis poddaných z r. 1651, pořízený k účelům nábožensko-církevním. Tento soupis, zachycující pravidlem jen obyvatelstvo schopné zpovědi, tj. obyvatelstvo nad 12 let věku, neposkytuje sice údaje pro zjištění podílu čeledě na celkovém počtu obyvatelstva, ale na rozdíl od seznamu poddaných eviduje veškerou čeleď, žijící v r. 1651 na tehdejší vesnici, poněvadž děti do 12 let věku nelze počítat za skutečnou námezdní čeládku. Pro studium podílu čeledě na celkovém počtu vesnického obyvatelstva nebyl soupis poddaných z r. 1651 dosud plně zhodnocen ani využit. Ze starších prací, které v rámci studia populačních poměrů po skončení třicetileté války využily soupisu z r. 1651 i pro zjištění počtu čeledě je třeba na prvním místě uvést práci Ant. Blaschka o Trutnovsku.⁴ Podle výsledku Blaschkova bádání bylo na vesnicích panství města Trutnova z celkového počtu 1057 osob starších 12 let 82 osob čeledě, tj. 7,7 %. Ve městě Trutnově a obou jeho předměstích podíl čeledě činil 12,7 %. Větší podíl čeledě nad tento průměr byl jedině ve vsi Poříčí (Parschnitz), kde činil 19,4 % z celkového počtu obyvatelstva nad 12 let. Celkový počet obyvatelstva města Trutnova a jeho vesnic pokusil se Blaschka vypočítat na základě údajů, které mu poskytl soupis obyvatelstva z r. 1651 pro blízké město Dvůr Králové nad Labem, obsahující též osoby do 12 let.⁵ Podle toho by pak podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva činil ve městě Trutnově a jeho předměstích 9,9 % a na vesnicích jen 6 %. Z novějších prací přináší údaje o počtu čeledi na základě soupisu poddaných z r. 1651 studie E. Maura.⁶ Podíl čeledě na obyvatelstvu točnického panství nad 10-12 let věku činil 11,3 %. Když připočítáme 28 % na děti neschopné zpovědi činil by pak podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva točnického panství jen 8,8 %. Z uvedených dat vidíme, že na Trutnovsku a Točnicku činil podíl čeledě v r. 1651, bezprostředně po třicetileté válce, 6-8, 8 % veškerého obyvatelstva žijícího na vesnicích.

K naprosto odlišnému závěru o počtu poddanské čeledě na vesnici v tomto období došel O. Placht ve své práci o populačním vývoji našich zemí.⁷ V kapitole o společenském rozvrstvení vesnice na základě příznání daně z hlavy z r. 1692 pro chýnovské panství sestavil Placht tabulku, která uvádí v jednotlivých vesnicích počet hospodářů a na ně připadající čeledi a děvečky. Na základě této tabulky pak Placht uvádí, "že čeleď, nehledě ani k podruhům, chudým vdovám a vdovcům, měla ve složení tehdejší vesnice

naprosto většinu..."⁸ Rozborem použitého pramene však zjišťujeme, že Placht se dopustil při jeho interpretaci metodické chyby, protože k řešení otázky počtu čeledě na vesnicích chýnovského panství nelze dochované příznání k dani z hlavy z r. 1692 vůbec použít.⁹ Placht přehlédl, že chýnovské příznání k dani z hlavy, na rozdíl od jiných, nepřináší seznam veškerého obyvatelstva a tím vylučuje řešení otázky o podílu čeledě na celkovém počtu všeho obyvatelstva žijícího v době jeho pořízení na vesnicích chýnovského panství. I kdyby tomu tak nebylo, je zřejmé, že získané údaje pro jedno panství mají omezenou platnost a nelze je generalizovat.

Tvrzení Plachtovo o velkém počtu čeledě na jihočeských vesnicích, ke kterému došel pochybeným rozbořením zmíněného příznání daně z hlavy, můžeme si ověřit na základě stejného pramene pro další dva velkostatky, nacházející se v úrodné krajině Polabí a Pooří, a to Mělníka a Cítilib. Tím máme možnost zjistit údaje o podílu čeledě na celkovém počtu obyvatelstva pro oblast, která z přírodně-ekonomického hlediska představuje krajinu, kde podíl čeledě byl v celozemském měřítku nejvyšší.

To platí především o mělnickém panství, pro které se dochovalo příznání daně z hlavy k roku 1693, tedy jen o rok mladší než pro panství Chýnov, které použil Placht.¹⁰ Na mělnickém panství bylo vedle obilnářství značně rozšířeno i pěstování vedlejších zemědělských plodin, zvláště vinařství. Kromě této specializované a intenzivní výrobní struktury byla však pro velkou potřebu rozhodující velikostní struktura zdejších usedlostí. Podle tereziánského katastru bylo z celkového počtu hospodářství nacházejících se na vesnicích mělnického panství 45,1 % velkých usedlostí s výměrou orných polí přes 60 strychů. Průměrná výměra polí na jedno hospodářství činila zde 63 1/2 str., což je poměr, který těžko někde jinde nalezneme.¹¹ Představuje tedy mělnické panství příklad území, kde byly podmínky k zaměstnání nejvyššího počtu čeledě a tím i největšího jejího podílu na celkovém počtu veškerého obyvatelstva.

Podle příznání k dani z hlavy bylo v r. 1693 na celém mělnickém panství všeho obyvatelstva 3253 osob. Z toho bylo ve vrchnostenských službách jako úředníků, čeledě ve dvorech a ovčích, vinařů na panských vinicích, řemeslníků a nájemců panských mlýnů, hospod, krámů aj. se svými rodinnými příslušníky a vlastní čeládkou 364 osob. Další 3 služební osoby byly na chorušické faře. Na vesnicích mělnického panství s 304 selskými a chalupnickými usedlostmi žilo celkem 2986 lidí. Podle sociálního rozdělení připadalo na skupinu sedláků s rodinnými příslušníky 984 osob, na skupinu chalupníků 561, na skupinu podruhů 1001 a na čeleď 440 osob. Připadalo tedy z celkového počtu vesnického obyvatelstva na selské rodiny 32,9 %, na chalupnické 18,8 %, na podružské 33,5 %, na čeleď 14,8 %.

V některých vsích, kde se nacházely největší selské statky, převyšoval značně podíl čeledě uvedený průměr 14,8 %. Nejvyšší podíl z celkového počtu obyvatelstva připadal na čeled v Zelčíně, kde na pouhé tři selské statky bylo 17 osob čeledě, která tvořila 34,7 %, celkového počtu obyvatel této vesnice. Ještě v dalších čtyřech vesnicích připadalo na čeled přes 20 % veškerého obyvatelstva (Střednice 25, Choroušky 24,1, Vranany 23,3 a Vliněvas 20,6 %). V řadě dalších vesnic byl však podíl čeledě opět mnohem nižší než tento průměr. Z celkového počtu 440 osob čeledě v poddanských hospodářstvích, bylo 384 osob u sedláků, 52 u chalupníků a 4 u podruhů.

Příznání k dani z hlavy uvádí rovněž i ostatní čeled ve službách vrchnosti, úřednictva i nájemců vchnostenských podniků, takže máme možnost zjistit počet veškeré čeledě na mělnickém panství k r. 1693. Této čeledi bylo včetně 3 osob na chorušické faře 97 osob. Podle toho bylo veškeré čeledě na mělnickém panství 537 osob, což činí z celkového počtu 3253 obyvatel 16,5 %.

Údaje o podílu čeledě na celkovém počtu vesnického obyvatelstva mělnického panství v posledním desetiletí 17. stol. máme možnost porovnat s poměry o půl století pozdějšími na dalším velkostatku v úrodné krajině dolního Pochří. Tímto velkostatkem jsou Cítoliby, patřící hr. Arnoštu Pachtovi z Rájova. K tomuto velkostatku se zachovalo příznání k dani z hlavy pro rok 1746.¹²

K cítolibskému panství patřilo 14 vesnic, táhnoucích se jižně od města Loun směrem k tzv. Podlesí, pozdější hlavní chmelařské oblasti Lounska. Tím, že toto panství mělo jak velikostní, tak i sociální strukturu typickou pro celou výrobní zemědělskou krajinu dolního Pochří, umožňuje nám poznat podíl poddanské čeledě nejen na tomto panství, nýbrž pro celé toto území, které v porovnání s labskou kotlinou mělo mnohem méně specializovanou zemědělskou výrobu. Podle tereziánského katastru mělo cítolibské panství celkem 153 hospodářství s úhrnnou výměrou 5574 str. orné půdy, 111 str. lad, 431 str. pastvin a luk pod 275 vozů sena.¹³ Podíl větších selských usedlostí s výměrou přes 60 str. orné půdy činil zde jen 17 % z celkového počtu hospodářství. Průměrná výměra polí na jedno hospodářství byla 36,4 str., tedy o málo vyšší než pouhá polovina výměry, která připadala na jedno hospodářství na mělnickém panství. Z vedlejších zemědělských plodin byl zde ve větší míře zastoupen jedině chmel. Ačkoliv podle tereziánského katastru činila celková výměra poddanských chmelnic jen 39 str., je zřejmé, že musela být ve skutečnosti mnohem větší, protože adminikula z chmelařství platilo osm vesnic. Zdá se nepravděpodobné, aby Divice s celkovou výměrou 1 str. a Markvarec s 1 3/4 str. chmelnic měly platit zvláštní přírážku k dani z výnosu chmelařství.

V uvedených 14 vesnicích cítolibského panství bylo podle příznání daně z hlavy pro rok 1746 celkem 1665 obyvatel. Z tohoto počtu připadalo na skupinu sedláků 421 osob, na chalupníky a domkáře 345, na podruhy a nádeníky 726 a na čeled 173 osob. Podíl prvé skupiny obyvatelstva činil tedy 25,3 %, druhé 20,7 %, třetí 43,6 % a čeledě 10,4 %. Podobně jako tomu je i jinde nacházíme na cítolibském panství poměrně vysoký podíl podruhů a nádeníků, který činil 43,6 % všeho obyvatelstva. Do této skupiny byli vedle podruhů a nádeníků zařazováni výměnkáři a různí vesničtí řemeslníci, takže mezi nimi nacházíme značné sociální rozdíly.

Počet čeledě a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva na cítolibském panství představuje na rozdíl od Mělníka spíše průměr, který má širší platnost, neboť nám mnohem spolehlivěji ukazuje jak vypadal podíl čeledě v této úrodné zemědělské krajině.

Údaje, které jsme si mohli uvést o počtu čeledě potvrzují, že v hornatějších a méně úrodnějších krajích bylo pravidlem mnohem méně čeledě než v nížinné části země. Ačkoliv mezi jednotlivými vesnicemi nacházíme dosti značné rozdíly v počtu čeledě, je zřejmé, že ani v těch vesnicích, kde byl největší podíl čeledi vůbec, jak tomu bylo např. na mělnickém panství, čeled zdaleka neměla ve složení tehdejší vesnice většinu, jak tvrdí ve své práci O. Placht.

Domestiques dans les exploitations agricoles des sujets après la Guerre de Trente ans et leur quote-part dans le nombre total de la population rurale.

D'après la déclaration des impôts payés sur tête de l'année 1693 se trouvaient dans les villages du domaine seigneurial de Mělník 2986 sujets dont 32,9 % étaient paysans, 18,8 % propriétaires des petites maisons, 33,5 % souslocataires et 14,8 % domestiques.

P o z n á m k y

1. Graus František, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, II. díl, Praha 1957.
2. Míka Alois, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960.
3. Petrán Josef, Pohyb poddanského obyvatelstva v Čechách a jeho osobní právní vztahy v době předbělohorské, ČsČH roč. V/1957, str. 443-5.
4. Blaschka Ant., Das Trautenauer Untertanenverzeichnis v.J. 1651. Jahrb. des deutschen Riesengebirgsvereines, Vrchlabí 1925.
5. Blaschka Ant., c.d., str. 118-119.
6. Maur Ed., Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století, Sborník archivních prací roč. XIV., Praha 1964, str. 57-87; roč. XV., 1965, str. 277-297.
7. Placht Otto, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957.
8. Placht O., c.d., str. 150.
9. Státní archiv Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond Vrchní úřad, sign. II A 4 L alfa 44c 1692.
10. Státní archiv Litoměřice, fond Vs Mělník, přiznání k dani z hlavy pro rok 1693.
11. Chalupa A.-Lišková M.-Nuhlíček J.-Rajtoral Fr., Tereziánský katastr český, svazek 1, str. 96-7, Praha 1964.
12. Státní archiv Litoměřice, fond Vs Cítoliby, sign. IV S 2a, přiznání k dani z hlavy pro rok 1746.
13. Chalupa A.-Lišková M.-Nuhlíček J.-Rajtoral Fr., Tereziánský katastr český, svazek 2, str. 376-7.

Josef H a n z a l

Demografické poměry v šumavské oblasti v 2.pol.17. a poč.18.st.

Monografické studie, které se až dosud zabývaly vývojem obyvatelstva v našich zemích, se týkaly hlavně úrodných a hospodářsky vyspělejších oblastí. Chudší, horské, převážně pohraniční kraje nebyly po této stránce sledovány. Práce o populaci na Šumavě má vyplnit tuto mezeru, a navíc, protože zkoumá poměry v národnostně smíšené oblasti, může znamenat jisté obohacení studia.

Ekonomické a geografické podmínky na panství Vimperk.

Celé, poměrně rozsáhlé panství Vimperk má vysloveně horský a podhorský charakter (600 - 900 m.n.m.). Vyznačuje se poměrně kratším vegetačním obdobím, množstvím lesů a luk a velmi špatnými komunikačními poměry. Panství tvořil velký pozemkový komplex, jehož základy položila předbělohorská rožmberská država.¹

Velkostatek se skládal zhruba z dvou oblastí: a) zeměpisně nižší, s větším podílem polí, národnostně česká; b) vyšší, lesnatá, převážně německá oblast. Hranice mezi oběma tvoří zhruba hranice býv. protektorátu. Národnostní hranice byla poměrně ostrá a neměnná po celé dlouhé historické období.

Ekonomický a celkový stav panství v hrubých rysech v době po třicetileté válce zachycuje věrně berní rula.² Tehdy bylo sledováno 687 zemědělských živností (z toho bylo 59 pohořelých a 24 pustých), r. 1615 bylo na panství 639 usedlostí. Tento stav neodpovídá však zdaleka skutečnosti; panství bylo velmi obtížné navštívit (množství samot, špatné cesty aj.), o jeho skutečném stavu neměli často dobrý přehled ani vrchnostenský úředníci. Srovnáme-li data berní ruly se seznamem poddaných z r. 1660, zjišťujeme, že v ruli je zapsáno 26 vesnic, v seznamu poddaných 28 (z čehož zde nejsou 4 vsi, které zná berní rula). Počty osedlých v seznamu poddaných jsou průměrně o 30 - 40 % vyšší. Pořizovatelům berní ruly to bylo známo, jak svědčí jejich konstatování: "Předešlá přiznání jsou převejšena" .

Hospodářské možnosti obyvatel vyjadřuje celková charakteristika v rule: "Nacházíme skrovná roli, ale však naproti tomu veliký počet dobytka, nímž těží; item z přediiva, dříví, šindele, sklenných hutí své vyživení mají, též ležice na hranicích k handlům, obchodům, soumaření se jim příležitost poskytuje. Nadto vejše ti chalupníci k své jakosti hrubě dobře stojí a možni jsou, takže tuto případně bohatší chudším napomáhati může." Jak dokládají další prameny je tento popis v hrubých rysech správný a za hlavní zdroje obživy poddaných ve zdejších kraji můžeme považovat: dobytkářství (poměrně velký počet skotu pro vlastní potřebu i trh), těžba dřeva (sáhové dřeva na stavbu a palivové pro hutě), sklářství, jehož rozvoj spadá především do 18. stol. (též četné místní názvy jako Skláře, Skelné Hutě aj.), domácí přádláctví (množství tkalců, v každé vesnici jeden i více).

Možnosti dalšího osídlení, tzv. 2. kolonisace.

Třicetiletá válka nezasáhla Šumavu tak ničivým způsobem jako jiné kraje, konsolidace byla proto poměrně rychlá a důkladná. Byly vytvářeny potřebné podmínky pro růst počtu obyvatel, na celém panství, zejména v oblasti horní Šumavy byl dostatek neosídlené půdy. Kolonisace této půdy se dala z vlastního přírůstu lidu a příchodem cizího živlu. Souvislé písemné zprávy o osídlování pocházejí od r. 1674, kdy jistý Tomáš Mandl pocházející z města Radersburgu ve Štýrsku, žijící 7 let v Libínském Sedle bez možnosti stálého ubytování požádal o povolení postavit si chalupu v lese Strážný u velkého rybníka.³ Od této doby začíná soustavné kolonizační podnikání, mýcení lesů a výstavba nových budov a celých vsí.

Zajímavý je přitom postup a myšlenky eggenberských a později schwarzenberských úředníků, kteří tyto akce řídili a vyjadřovali různé, často protichůdné názory. Jedna skupina bezvýhradně podporovala veškeré podnikání, jiná vyjadřovala pochyby, ekonomicky dobře zdůvodněné (obava, že se nevrátí peníze poskytované vrchností jako podpora, strach z toho, že lidé, kteří budou 10 let osvobozeni od všech břemen a povinností, budou sledovat čistě své zájmy). Odpovědní ekonomičtí úředníci se shodovali v tom, že je potřeba získávat mladší, silné a praceschopné lidi, protože se usadí v těžkých podmínkách a že by bylo třeba, aby měli tito lidé jistý majetek.

Zvlášť významná byla sklářská kolonisace, která obohacovala panství a přiváděla sem schopné kvalifikované pracovníky. Zasáhla část horní Šumavy a dala vznik celým vesnicím.⁴ Noví skláři získávali výhodné právní postavení, byli osvobozováni

od robot a odúmrti a za obvyklý roční poplatek 3 zl. 30 kr. získávali i další svobody. Tyto výsady získávali jednotlivci i celé osady, jako např. r. 1707 nově založená ves Arnoštov. Vrchnost pochopila, že je i pro ni prospěšné získávat nové pracovní síly a že se stává výhodnou investicí určitá péče o základní zabezpečení potřeb těchto lidí. Proto poskytovala pozemky na stavbu nových obytných i hospodářských budov, prodávala za přijatelné ceny stavební dříví a novým usedlíkům poskytovala různé právní výsady a výhody.

Výmluvným dokladem naznačených tendencí jsou čísla o počtu nově postavených domů s pomocí vrchnosti:

v letech	1690 - 1700	11
	1700 - 1710	18
	1710 - 1720	12
	1720 - 1730	56
	1730 - 1735	84
	1735	114

Je přirozené, že se na kolonizaci podílely převážně sociálně nižší vrstvy, které si tímto způsobem zlepšovaly své životní podmínky. Jak uvidíme dále na údajích o demografickém vývoji, chudší vrstvy venkovského obyvatelstva, které početně rostly, potřebovaly obydlí, půdu a vůbec prostředky k obživě. Vimperské panství mělo výhodu v dostatku půdy, lesů a volného prostoru. V roce 1734, tj. zhruba v době vrcholné kolonisace, prošel vimperský hejtman spolu s dalšími úředníky a rychtáři celý kraj mezi Lipkou, Horní Vltavicí a Strážným a zjistili velké možnosti pro další osídlení. Vrchní hejtman schwarzenberských velkostatků souhlasil s dalšími akcemi a žádal panské úředníky, aby uklidňovali lidi, protože jim bude poskytnuta možnost k osídlování volné půdy.

Do této oblasti přicházeli lidé nejen z blízkého německého (z počátku i českého) okolí, ale i cizinci, zejména kolonisté z panství pasovského biskupa.

Známe i některé údaje o sociálním složení nově usazovaných obyvatel na Šumavě. Přirozeně většinou to byli sociálně slabší poddaní, např. r. 1735 z 45 osídlenců bylo 25 podruhů, 7 tkalců, 6 zedníků, 3 ševci, 2 krejčí, 1 kolář a 1 truhlář. Tato čísla ukazují, jak početně byli zastoupeni řemeslníci, kteří byli nezbytní pro další hospodářský život. Rovněž zprávy, jež máme o majetkových poměrech příchozích lidí, jsou zajímavé; r. 1733 začalo 14 rodin stavět domy, měly majetek v hodnotě 100 - 300 zl.

Vývoj populace.

Absolutní počet obyvatelstva podle seznamů poddaných:⁵

1660	1270	obyv.
1674	1137	"
1700	1209	"
1720	1908	"

Zvýšení nebylo stejné ve všech vesnicích, v některých bylo nepatrné (Vicemile z 28 na 33, Solná Lhota z 82 na 93), v jiných bylo dvojnásobné až trojnásobné (Vnarovy z 29 na 66, Hoštice ze 79 na 123 aj.). Zvýšení vcelku koresponduje s poměry zjištěnými na jiných panstvích (Mělník, Libějovice).⁶ Hlavní vlna vzrůstu počtu obyvatelstva nastala až po r. 1700 a spíše až po r. 1720. Tehdy také došlo, jak jsme viděli, k velkému kolonizačnímu rozmachu.

Ve sledovaném období se zvyšoval i průměrný počet dětí v rodinách; i když seznamy poddaných nejsou v tomto směru tak zcela spolehlivým pramenem, přece lze zjistit relace o přibližném počtu dětí. Roku 1660 připadalo na rodinu 1,9 dětí, 1674 - 3,1, 1700 - 3,1 a 1720 - 4,4. Rozdíly mezi jednotlivými rodinami byly značné; 1674 měla rodina v 20 případech 6 dětí, v 5 rodinách bylo 7 dětí, v 6 bylo 8 a čtyřikrát měla rodina více než 8 dětí (nejvíce 10). To ovšem není počet všech narozených dětí. Asi v jedné třetině vícečetných rodin se jednalo o děti dvou matek.

Věková struktura obyvatelstva, úmrtnost.

Seznamy poddaných poskytují poměrně spolehlivé údaje o věkové struktuře lidu. Seznam z r. 1674 dává následující obraz:

1-5 let	5-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	starší
24%	17,1	18,7	12,8	13,5	7,1	3,3	2,3%

Zjišťujeme tedy, že věku 25 let se nedožila ani polovina obyvatel, 50 let ani ne desetina. Situace odpovídá poměrům na jihočeském panství ve stejné době, kde do 20 let umíralo 58,1 % lidu.⁷

Úmrtnost mužů a žen nebyla stejná, věku 40-50 let se dožívalo dvakrát více mužů než žen, 50-60 let 2,5x více mužů a ve stáří 60 let bylo téměř o 100% více mužů než žen. Tyto údaje svědčí o těžkém životě venkovské ženy, která byla předčasně vyčerpána těžkou prací a častými porody.

V seznamech poddaných nelze zjišťovat absolutní délku lidského života ani dětskou úmrtnost, protože děti zemřelé po porodu se do seznamu vůbec nedostaly. Pro toto šetření je nutno použít matrik. Matriky vimperské farnosti se zachovaly od šedesátých let 17. st., způsob jejich vedení a jejich spolehlivost nejsou zcela uspokojivé, zvláště v počátečním období.⁸ Vimperská farnost byla rozsáhlá, zahrnovala oblast pozdějších několika farností, spadaly pod ní i vsi, které patřily jiným vrchnostem. Byla provedena analýza pro období 1671 - 1678 s tímto výsledkem:

rok	zemřelých dětí do 2 měs.	tj. %	do 1 roku	%	nejstarší zemřelý	
1671	56	5	9	4	7	94
1672	66	11	17	7	10	95
1673	57	11	19	12	20	102
1674	50	7	14	9	18	97
1675	76	8	10	7	9	99
1676	66	4	6	4	6	92
1677	56	8	10	5	9	80
1678	47	2	4	3	6	85

Jak vidět kojenecká úmrtnost byla vysoká, velká část dětí umírala hned při porodu nebo brzy po něm. V matrice je obvykle poznamenáno, že dítě bylo pokřtěno porodní bábou nebo jinou osobou. Z celkového počtu zemřelých osob bylo 9,8 % dětí ve věku do 2 měsíců, 9,4 % do 1 roku, tedy téměř 20 % zemřelo v dětství do 1 roku. Jednotlivci se dožívali vysokého věku, poněkud překvapivý je značný počet případů nad 80 let.

Sňatečnost.

Bylo sledováno 109 manželství podle seznamu z r. 1674. Celkem 88 mužů bylo starších než manželky, v 11 případech byla starší žena, v 10 byli partneři stejně staří. Muži byli v průměru o 7,5 roku starší, v 11 manželstvích byl muž starší dokonce o více než 30 let. Věkový rozdíl byl způsoben větší úmrtností žen.

Ženy uzavíraly sňatky velmi mladé. Matriky oddaných neuvádějí bohužel věk snoubenců, podle seznamů poddaných (odečte-

me-li stáří dětí) se vdávaly většinou mezi 18 - 22 lety, muži vstupovali v manželství zhruba o 5 - 6 let později než ženy. U žen není žádnou zvláštností snatek v 15 či 16 letech.

První dítě se marodilo zpravidla brzy (1 rok - 11/2) po svatbě. Intervaly mezi porody v prvním období manželství činily 2 - 3 roky.

Výběr partnerů se prováděl ve velmi úzkém krajovém regionu. Ve farnosti Bohumilice, která zasahovala svou částí na vimperské panství pocházela třetina manželů z téže vsi, další většinou ze sousedních vesnic, nejdále ze vzdálenosti cca 20 - 30 km.

Ve vesnicích na česko-německém pomezí byly poměrně časté národnostně smíšené snatky (zvl. Včelná, Lipka, Záblatí aj.).

Další faktory a souvislosti.

Chceme-li se při studiu našeho demografického materiálu předstatistického období dopátrat hlubších poznatků a všech širších souvislostí, je třeba využít i ostatních pramenných zdrojů a neopomíjet ani nesoustavné poznámky a marginálie, které jsou v seznamech poddaných a v matrikách. Život rodin a jednotlivců na feudální vsi se tak může stát bližší a životnější a za statistickými čísly bude vidět spíše konkrétní lidi a jejich osudy.

Objektivní sociální a právní podmínky obyvatel vimperského panství v 2. pol. 17. a na počátku 18. stol. nebyly tak tíživé a nesnesitelné jak se o této době všeobecně soudí. Celkový ekonomicko geografický ráz kraje neumožňoval tak intenzivní budování režijního hospodářství jako tomu bylo v jiných krajích. Vrchnost proto nepotřebovala tolik pracovních sil, roboty a ostatní povinnosti nebyly také tak velké. Mnoho poddaných zvláště sklářů a jiných řemeslníků dosáhlo značného zlepšení svého právního postavení, např. v l. 1716-1723 bylo 49 rodin osvobozeno od robot, odúmrtí a dvorských služeb. Vrchnostenští ekonomové pochopili, že kvalifikovaná práce těchto lidí může přinést větší užitek celému panství i obyvatelstvu.

Rovněž tak propouštění z poddanství a odchod lidí z panství nebyl nikterak mimořádným jevem; setkáváme se i s propouštěním vesnických dětí na studia (v l. 1718-1730 byli 3 synové na vyšších latinských školách). Obecně lze již dnes konstatovat,

že studovaná doba je velice dynamická, mnohotvárná a komplikovaná a že budeme muset dosti radikálně měnit naše dosavadní představy. Jeden z důležitých faktorů, který zde sledujeme - velký vzrůst populace - je velmi důležitým momentem vývoje. Hledání příčin tohoto jevu není jednoduché a většinu příčin zatím asi neznáme. Velkou roli zde hraje poměrně dlouhý mír, který naatal po třicetileté válce. Významnou podmínkou bylo i zlepšování ekonomických podmínek, rozvoj zemědělské výroby a hledání nových cest v oblasti řemeslné výroby.

Jenom tyto objektivní okolnosti však zcela populační rozvoj nevysvětlují. Rozhodujícím činitelem byl sám člověk, jeho vitalita a přizpůsobivost podmínkám. Z tohoto hlediska není bez významu všimnout si, jak se v seznamech poddaných objevují určité populačně výrazné rody. V sledované oblasti by bylo možno upozornit na několik takových rodů, jež se udržely od 17. stol. až po dnešek (např. Tomanové a Jandové v Libotyni, Kuthejlové a Bendové ve Lštění, rozvětvená rodina Roblů v Dolní Vltavici aj.).

Tyto otázky je však třeba zkoumat mikroanalytickým způsobem s použitím všech zachovaných pramenů. Je to sice zdoluhavá a náročná metoda, ale jen tak je možno dospět k spolehlivějším a hlubším poznatkům.

Situation démographique dans la région de Šumava dans la 2ème moitié du 17ème siècle et au commencement du 18ème siècle.

La population du domaine seigneurial de Vimperk, qui est situé dans une région montagneuse près de la frontière du sud de la Bohême, d'après les registres des sujets:

Année	1660	1674	1700	1720
Habitants	1270	1137	1209	1908

La structure par âges d'après le registre des sujets provenant de l'année 1674 voir page 12.

La traduction du tableau sur la page 13:

Année	Décès	Dont enfants dans les premiers deux mois	%	Enfants dans la première année	%	Le plus vieux décédé (son âge)
-------	-------	--	---	--------------------------------	---	--------------------------------

P o z n á m k y

- 1) Pro rožmberské poddanské město se zachoval také nejstarší náš seznam poddaných, srov. J. Hanzal, Populační poměry v rožmb. pod. městech před Bílou horou JSH 1967/1.
- 2) Berní rula, kraj Prácheňský I, II, vyd. A. Haas, Praha 1948.
- 3) StA Třeboň, pob. Český Krumlov, Vs Vimperk, VI G beta 2; za laskavé poskytnutí výpisků děkuji kol. J. Zálhovi.
- 4) O sklářské kolonizaci svědčí též četné názvy vesnic a osad, jako Skelné Hutě, Skláře aj.
- 5) Seznamy poddaných jsou uloženy v StA Třeboň, pob. Český Krumlov, Vs Vimperk, sign. V AU č. 1.
- 6) Srov. J. Křivka, Populační vývoj mělnického panství v letech 1693 - 1749, Historická demografie I, 1967, s. 7-18; J. Kalserová, Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. st. a v 1. pol. 18. st., ibid., s. 28-34.
- 7) J. Kalserová, cit.d.
- 8) StA Třeboň, sbírka matrik, farnost Vimperk.

Petr Jančárek

K problematice demografického vývoje Jáchymova
v době předbělohorské

I.
Mezi městy a městečky vzniknuvšími v 16. stol. v české části Krušnohoří zaujímá Jáchymov bezpochyby místo přední a výjimečné. Přesto bližší pohled na problematiku jeho historického vývoje ukazuje, že dosavadní znalosti jsou pouze povšechné a nerovnoměrné. Doposud bylo nejvíce pozornosti věnováno jáchymovskému hornictví, ale vývoj obyvatelstva tohoto mimořádného města nebyl ještě objasněn dostačujícím způsobem.¹

Proto si tato práce klade za cíl zodpovědět některé otázky týkající se vnějších ukazatelů jeho demografického vývoje. Bude se zabývat počtem obyvatelstva a domů, otázkou velikosti městského areálu v 16. století a tehdejší hustotou jáchymovského obyvatelstva.

Je pochopitelné, že tak výjimečnému městu byla věnována v historické literatuře značná pozornost již od dob Sternbergových. Sternbergova práce² se nadlouho stala základem vědomostí o Jáchymově a mnozí autoři ji později prostě opisovali. Se základní monografií věnovanou Jáchymovu se však setkáváme až r. 1925, kdy vyšly Lorenzovy "Bilder aus Alt-Joachimsthal".³ Přestože tato práce má mnoho nedostatků, od pouhé popisnosti až k velmi těžkému sledování, odkud autor čerpal jednotlivé údaje, neexistuje dosud lepší zpracování jáchymovských dějin. Nové poznatky přinesla sice též pozdější studie Weizsackerova,⁴ avšak její význam je značně zúžen striktně historicko-právním pojetím. Celá řada drobnějších prací o Jáchymově z období před druhou světovou válkou je více méně závislá na jmenovaných publikacích. Tento stav trvá dosud a nezměnilo se na něm nic, i když po roce 1945 vyšlo několik pozoruhodných prací o speciálních problémech jáchymovské historie.

Dodnes postrádáme samostatnou studii o jáchymovském obyvatelstvu.⁵ Netištěná disertace Friedricha Maxe Schreibera "Zur Bevölkerung von St. Joachimsthal" z r. 1941, kterou cituje Helmut Wilsdorf ve své práci o Agricolovi,⁶ zřejmě vůbec neexistuje, alespoň není uvedena ani v seznamu disertačních prací

lipské univerzitní knihovny, ani v obdobném seznamu v "Deutsche Bücherei". Wilsdorf měl pravděpodobně na mysli Schreiberovu disertaci o významu rudných ložisek pro města v českém a saském Krušnohoří z r. 1924,⁷ ve které je obyvatelstvu Jáchymova věnována samostatná pasáž, a nepřesně citoval. Zatím tedy zůstává nadále základem našich vědomostí Lorenzova monografie, i když důležité údaje uvádí též o čtvrt století mladší práce Heinricha Kramma.⁸ Publikace podobného charakteru jakou je Vetterova kniha o sociální a zdravotní situaci krušnohorských pracujících v 1. pol. 16. století,⁹ nepřináší v podstatě nic nového proti údajům Lorenzovým.

II.

Základním zdrojem našich vědomostí o počtu obyvatelstva v Jáchymově je Lorenzova monografie. Autor v ní uvádí celou souvislou řadu statistických údajů od počátku otevření stříbrného ložiska až do roku 1533, kdy město dosáhlo vrcholu svého vývoje. Je však velmi obtížné určit provenienci těchto údajů. Lorenz konstatuje, že je přejal z Lindnerovy kroniky "Erinnerungen aus der Geschichte der freien Bergstadt St. Joachimsthal."¹⁰ Avšak ani od tohoto autora se nedozvíme, odkud čísla získal, a tak stojíme před záhadou původu statistických údajů, jež vzbuzují na první pohled značnou nedůvěru svou přílišnou přesností, netypickou pro 16. století. Lze jim přisuzovat pouze charakter přibližného odhadu. Jiné informace však o počtu jáchymovského obyvatelstva neexistují.

1516	1050	obyv. (habitante)	1525	13411	obyv. (habitants)
1517	2170	"	1526	14072	"
1518	3094	"	1527	15000	"
1519	3800	"	1528	16000	"
1520	4936	"	1529	16500	"
1521	5790	"	1530	17000	"
1522	7574	"	1531	17490	"
1523	9100	"	1532	17787	"
1524	11341	"	1533	18000	"

Nezaokrouhlená čísla uváděná Lindnerem do roku 1526 a převážně zaokrouhlená od následujícího roku dovolují dvojitý závěr. Buď autor čerpal nejméně ze dvou různých pramenů, nebo kombinoval čísla zjištěná neznámým způsobem se svým odhadem. Jestliže však jeho údaje odpovídají alespoň řádově skutečnosti, potom byl Jáchymov v období svého vzestupu druhým nejlidnatějším městem v Čechách a třetím v zemích koruny české. Toto jeho postavení mělo však pouze epizodický charakter.

Velmi obtížný je i odhad počtu obyvatelstva ve 2. pol. 16. stol., protože pro toto období neexistují vůbec žádné přímé

údaje. Lorenz se pokusil o rekonstrukci přibližného počtu obyvatelstva na počátku třicetileté války použitím matričních záznamů. Z dochovaných křestních matrik je patrné, že ve 2. pol. 16. stol. citelně ubývalo narozených dětí. Lorenz odhadl z pětinásobného poklesu narozených, že počet obyvatelstva v Jáchymově na poč. třicetileté války nemohl přesahovat 1/5 počtu z doby vrcholného rozkvětu města, to znamená, že mohl jen poněkud přesahovat počet 3000.¹¹ I když zřejmě Lorenz správně vystihuje směr populačního vývoje v Jáchymově, nelze zcela s jeho postupem souhlasit, protože úbytek počtu narozených mohl mít ještě jiné příčiny než pouze odliv obyvatelstva, na příklad celkové zestárnutí obyvatelstva, nebo odchod lidí v produktivním věku z města, a tak počet obyvatelstva nemusel být přesně takový, jak udává Lorenz.

Moment odhadu vystupuje silně též u údajů o počtu obytných domů uváděných Lorenzem, které jsou velmi mezerovité.

1516	400 domů (maisons)	1522	500 domů (maisons)
1519	400 " (!!!)	1533	1200 domů --

Čísla z druhé poloviny 16. století jsou ještě náhodnější. Petr Albinus zaznamenává ve své kronice pro rok 1558 stále 1200 domů,¹² podobně i Mathesius v Sareptě pro rok 1560.¹³ Pokud vůbec ještě existoval tak velký počet domů, zdá se, že již všechny nemohly být obydleny. Nasvědčuje tomu zpráva z r. 1579, podle které bylo ve městě mnoho zpustlých domů, z nichž některé v rozvalinách. Často byly rozebrány pro různé potřeby obyvatelstva.

Jak k Albinově, tak k Mathesiově zprávě lze zaujmout skeptické stanovisko. Daleko průkaznějším se zdá údaj z roku 1594, uváděný Lindnerem, jenž souvisí se soupisem mužstva pro vojsko proti Turkům. Dovídáme se z něho, že koncem 16. století bylo v Jáchymově 485 usedlých.¹⁴ Podobně pro rok 1613 zjišťujeme 465 usedlých měšťanů.¹⁵ Ani berní rula z poloviny 17. století se s uvedenými zprávami příliš nerozchází. Udává pro Jáchymov 473 domů.

S počtem obyvatelstva i domů v jednotlivých krušnohorských městech v 16. století uváděných v odborné literatuře vyslovil zásadní nesouhlas ve své práci F.M. Schreiber.¹⁶ Byla sice napsána rok před vyjitím Lorenzovy monografie, ale stojí s jejími údaji v příkrém rozporu. F.M. Schreiber došel k názoru, že odhad počtu obyvatelstva v horních městech Krušnohoří byly zásadně přeceněny. Pokusil se proto o nové řešení. Na základě matrik ze 17., 18. a 19. století vypočítal, že na 20 obyvatel v těchto městech připadlo ročně průměrně 1 narození dítěte. Na př. pro Schneeberg, kde matrika narozených sahá až k r. 1570, při průměrném počtu 140 nově narozených dětí mu vyšel odhad počtu obyvatelstva okolo 2880. Pro Jáchymov odhadl v r. 1525 4000 obyvatel a 600 domů. Aby podložil tyto výpočty, protože matrika narozených

v Jáchymově se zachovala až z 2. pol. 16. stol., opřel se o průměrný počet narozených dětí z tohoto období, dosahující podle něho 230 případů.¹⁷

Lorenz i Schreiber tedy dospěli k podstatně různým hodnotám odhadu:

autor	letopočet	počet obyv.	letopočet	počet domů
Schreiber	1525	4000	1525	600
Lorenz	1525	13411	1522	500

V případě F.M. Schreiberova nelze zásadně souhlasit s metodou, které použil při svém pokusu o odhad počtu obyvatelstva a domů. Předně je nepřijatelné vypočítávat koeficienty pro obyvatelstvo 16. století použitím materiálu ze 17., 18. a dokonce 19. století. Nelze též dokládat v případě Jáchymova odhad o období rychlého vzestupu tohoto města údají o počtu narozených dětí až z 2. pol. 16. stol., kdy již Jáchymov prožíval jasné období úpadku.

Porovnáme-li výsledky zkoumání obou autorů, potom Lorenzovy odhady přes veškeré slabiny a možnosti umělé konstrukce se strany tohoto autora, vyjadřují zřejmě daleko pravdivěji populační vývoj Jáchymova. Jejich vzestupné a sestupné hodnoty v průběhu 16. století odpovídají ekonomickému vývoji. I odhad počtu obyvatelstva na počátku třicetileté války vyjadřuje úměrně situaci města, kdy již doba stříbrné horečky byla definitivně skončena. Pro Lorenzovy závěry mluví též odhad počtu lidí na 1 dům v roce 1533. Patnáct lidí žijících tehdy průměrně v 1 obytném domě vysoko převyšuje průměr, který je přijímán v současné demografické literatuře.¹⁸ Tento rozpor je jen zdánlivý a lze jej přijatelně vysvětlit. Zdá se, že městské lokality výjimečného typu, jako byl Jáchymov, bude v období jejich rozkvětu možné jen s velkou opatrností srovnávat s průměrnými městy té doby. Při krátkém, ale o to prudším vzestupu, se nutně musely ukazatele jejich demografického vývoje posunout vysoko nad průměr. Dřevěné provizorní chaty, v nichž horníci bydleli v prvních letech jáchymovského dolování, nebyly zřejmě nic jiného, než hromadné ubytovny lidí, kteří do města přišli bez svých rodin s úmyslem snad teprve později se zde usadit, pokud budou příznivé podmínky. Stavební vývoj ukázal, že v pozdějších letech přibývalo větších a honosnějších domů ve městě. Schreiberův odhad počtu lidí žijících v Jáchymově v 1 domě (6,6)¹⁹ odpovídá spíše až konci 2. pol. 16. stol.

Počty domů nelze pochopitelně považovat za přesné ukazatele demografického vývoje. V jejich změnách se projevují až zásadní krajní změny v životě městské lokality.²⁰ Úbytek domů v Jáchymově z 1200 v r. 1533 na necelých 500 na počátku 17. století signalizuje takovéto zásadní změny, jež se odehrály v sociální struktuře města, které po naprostém úpadku hornictví se od základu změnilo. Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že Lorenzovy odhady jsou zatím nepřijatelnější z těch, jež máme k dispozici.

V souvislosti s otázkou počtu domů v Jáchymově je třeba ještě srovnat jeho situaci s některými důležitými městy Čech a Moravy. V tomto ohledu poslouží dostatečně tabulka z Markovy práce o řemeslné výrobě v moravských městech v 16. století.²¹ Srovnání je pro nás důležité ze dvou důvodů. Ukazuje předně, že Jáchymov se svými 1200 domy je v době svého vrcholného rozkvětu právem zařazován mezi největší města tehdejšího našeho státu. Srovnání však též upozorňuje na velmi zajímavý rys jáchymovského vývoje, na vývoj města bez předměstí, zřetelně determinovaného svým výrazným geografickým prostředím, k čemuž je třeba přihlídnout při odhadu velikosti městského areálu.

III.

Rozloza středověkých měst a hustotě jejich obyvatelstva bylo dosud věnováno v naší historiografii poměrně málo pozornosti, přestože se i v těchto údajích svým způsobem odráží jejich ekonomický a společenský vývoj. Teprve v nedávné době se pokusil se zdarem o stanovení přibližné rozlohy našich předních středověkých měst Jaroslav Marek.²² Obdobně jako většina autorů současných demografických studií zabýval se však i on pouze městskými areály jasně ohraničenými hradbami. Při pokusu stanovit rozlohu středověkého Jáchymova nelze se však opřít o tuto výhodu, protože jeho areál byl jen z malé části opevněn. Z tohoto důvodu je nutné ujasnit si nejprve základní odlišnosti a zjistit, za jakých podmínek lze se vůbec o odhad pokusit.

a) Za jednu ze základních odlišností Jáchymova od průměrného typu středověkého města je třeba považovat tu okolnost, že neměl v pravém slova smyslu předměstí. Obytné domy se prakticky nerozšířily ani na sever ani na jih za městské opevnění. V případě Jáchymova proto nelze postupovat obdobně jako u jiných měst, sledovat oddělené město a předměstí a považovat předměstí za pohyblivou složku v počtu domů celé lokality.²³ V Jáchymově se změny v území města a v počtu domů týkaly přímo vlastního městského areálu, rozšiřujícího se terasovitě do strání údolí. Proto lze jen velmi nesnadno srovnávat rozlohu jáchymovského areálu s velikostí městského území Markem zkoumaných měst. Ze srovnání s jinými důležitými českými a moravskými městy vyplývá, že s Jáchymovem lze srovnávat pouze údaje zahrnující dohromady vnitřní město

i předměstí. V posouzení vývoje jáchymovského městského území bude hrát úlohu i délka období, po které lze vývoj města sledovat a též ten fakt, že se Jáchymov od svého počátku vyvíjel s abnormální rychlostí a velmi živelně.

b) Stav dochovaného materiálu ukázal, že rekonstrukce rozlohy jáchymovského městského území je ve své úplnosti neuskutečnitelná. Nic např. nepomohlo použití nejstarších mapových zobrazení Jáchymova.²⁴ Stejně málo informací o rozloze města v 16. století poskytla soudobá literatura, at Könneritzova kronika,²⁵ či knížka Hanse Rudharta,²⁶ nebo Münsterova Kosmografie²⁷ a kronika Petra Albina.²⁸

Výjimečné postavení mezi soudobými zprávami o Jáchymově zaujímá pouze Mathesiova Sarepta. Ne že by bylo možné z údajů této sbírky kázání stanovit rozlohu jáchymovského městského území, ale poměrně podrobné uvádění dolů a důlních staveb přímo ve městě nadhodilo možnost postupovat při odhadu rozlohy jáchymovského areálu jiným způsobem a to konfrontací rozsahu dnešního současného městského areálu s dochovanými historickými údaji. Výsledky zkoumání podmínek pro odhad rozlohy Jáchymova lze shrnout v následující závěry:

1. V současné době je nemožné identifikovat průběh historických hranic jáchymovského městského areálu. Z toho vyplývá, že závěry o rozloze tohoto území a o hustotě obyvatelstva v 16. stol. budou mít pouze hypotetický charakter.

2. Odhad hustoty obyvatelstva v Jáchymově se může vztahovat pouze k areálu mezi oběma baštami. Nelze brát zřetel k území pod jižní baštou a v přilehlém údolí (Zeileisengrund).

3. Odhad hustoty obyvatelstva v Jáchymově se může vztahovat pouze ke krátkému období okolo r. 1533. Současný stav vědomostí nedovoluje odhad hustoty např. ve 2. pol. 16. století.

Současná demografická literatura uvádí, že průměrná hustota obyvatelstva ve středověkých městech se v 15. století pohybovala od 50-150 lidí na 1 ha,²⁹ přičemž v 16. století připouští jeho větší koncentraci.³⁰ Je proto třeba si položit otázku, jak vypadal ve srovnání s tímto průměrem stav v Jáchymově.

Podle planimetrického měření³¹ lze odhadovat dnešní městský areál mezi bývalými baštami přibližně na 70 ha. Počet domů na této ploše nedosahuje 1000.³² Při posuzování rozdílnosti současného městského území s jeho historickou podobou ze 16. století se ukazuje, že na prvním místě je třeba vzít v úvahu faktor, který se v rozloze města dnes již prakticky nevyskytuje, totiž velký počet dolů a důlních staveb, jenž

však při rozmachu v 1. pol. 16. stol. byl ve městě velmi zřetelný. V 11. kázání své Sarepty jich Mathesius uvádí celou početnou řadu. Také Lorenz konstatuje, že v roce 1533 existovalo ve městě 100 cechovních domů.³³ Doly a důlní stavby ve svém souhrnu hrály tedy pro rozsah městského území úlohu, kterou nelze zanedbat.

Druhou otázkou, kterou nutno sledovat v této souvislosti, je velikost obytných domů. Dům sám je veličinou místně i dobově proměnnou. Přesto však existuje možnost relativní souměřitelnosti mezi jednotlivými typy obytných domů jak z hlediska časového vývoje, tak co do současného výskytu na různých místech určité oblasti. Pro Jáchymov lze přijmout, že na počátku jeho vývoje byly stavěny většinou provizorní chaty a teprve v pozdějším období, hlavně ve třicátých letech, prostornější a výstavnější domy. O velikosti dřevěných chat nemáme žádné konkrétní zprávy.³⁴ O stavbách bohatších vrstev si můžeme udělat představu z dochovaných domů, např. z domu čp. 143, který popsal z umělecko-historického hlediska O. Rada.³⁵ Podle tohoto domu si můžeme udělat přibližnou představu o velikosti domů bohaté jáchymovské vrstvy. Rozloha parcely, na níž je dům postaven, je přibližně 242 m².

Maximální odhad počtu domů pro Jáchymov je 1200. Z nich velká část byly stavby jistě daleko menší, než jsou dnešní průměrné domy ve městě. Část však se jim mohla svým rozsahem blížít. Přes toto zjištění nelze zanedbat skutečnost, že ve srovnání s dnešním stavem byl počet obytných domů v Jáchymově v 1. pol. 16. stol. o více jak 200 budov vyšší. K tomu přistupuje ještě velký počet dolů a důlních staveb. To vše vede k o podstatně většímu závěru, že rozloha Jáchymova v 1. pol. 16. stol. musela být větší, než je rozloha dnešní. Proto lze odhadnout městský areál okolo r. 1533 na 80 ha.³⁶ Jestliže tedy dostoupil počet obyvatel v Jáchymově 18.000, potom hustota obyvatelstva ve městě se pohybovala okolo 225 lidí na 1 ha.

Dnešní historická demografie přijímá, že ve středověkém městě připadlo na 1 ha areálu průměrně 15 domů.³⁷ Při 80 ha rozlohy městského území dojdeme použitím tohoto údaje k výsledku 1200 domů, což je Lorenzem uváděný odhad pro Jáchymov v r. 1533. Jestliže v Jáchymově bylo v r. 1533 1200 domů cechovních a budeme-li považovat rozlohu parcely domu čp. 143 za mezní hodnotu rozlohy parcel ve městě, můžeme vypočítat odhad horní hranice rozlohy zastavěné městské plochy. Rovná se přibližně 40 % areálu města. Přijímáme-li pro středověké město v průměru 50 % nezastavěné plochy,³⁸ dostáváme v Jáchymově údaj vyšší než průměrný, tj. 60 %. Rozšiřování městského území v Jáchymově terasovitě do strání, kde hustota domů silně klesala, je zřejmě příčinou vyššího procenta nezastavěné plochy. Též doložení přímo ve městě sehrálo zde svoji úlohu.

Z á v ě r .

Dospěli jsme tedy pro Jáchymov ve třicátých letech 16. stol. k následujícímu odhadu vnějších demografických ukazatelů : počet obyvatel - 18.000, počet domů - 1200, městský areál - 80 ha, hustota obyv. 225 lidí na 1 ha, počet lidí na 1 dům - 15, počet domů na 1 ha - 15, poměr zastavěné a nezastavěné plochy v % - 40:60. Tím byla zodpovězena základní otázka, kterou jsme si položili na počtu této práce. Hodnota zjištěných ukazatelů přesahuje značně průměr přijatý pro středověká města. Avšak jak údaj o počtu domů v tomto městě na počátku 17. století, tak Lorenzův odhad počtu obyvatelstva na počátku třicetileté války umožňují vyslovit závěr, že též hustota obyvatelstva se na počátku 17. století již musela podstatně lišit od situace ve třicátých letech 16. století. Z toho lze usoudit, že se hodnoty vnějších demografických ukazatelů tehdy již nemohly podstatně lišit od průměrných hodnot přijatých pro středověká města.

Contribution à la question du développement démographique de la ville de Joachimsthal avant la Montagne Blanche (16ème siècle).

P o z n á m k y

1. Základní literaturu přináší Heribert Sturm v práci "Skizzen zur Geschichte des Obererzgebirge im 16. Jahrhundert" (Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer), Bd.V. Stuttgart 1865, dále Svatava Steinerová ve Sborníku pro dějiny přírodních věd a techniky, XII. 1967 a konečně H. Wilsdorf v práci "Bergleute und Hüttenmänner in deutschsprachiger Untersuchungen", Berlin 1966.
2. Sternberg K., Umriss einer Geschichte der böhm. Bergwerke, I, Praha 1836.
3. Lorenz H., Bilder aus Alt-Joachimsthal. Alt-Joachimsthal 1925.
4. Weizaäcker W., Sächsisches Bergrecht in Böhmen, Reichenberg 1929.
5. Nemůže uspokojit ani článek V. Davidka "Populační vývoj Jáchymova v jeho prvním století rozvoje", otištěný v Demografii, roč.VIII, 1966. Závěry, ke kterým autor dospěl, jsou většinou velmi málo konkrétní, mnohdy diskutabilní. Zvláště výklad národních poměrů ve městě postrádá správnou proporcionalitu a nepřesvědčuje.
6. Wilsdorf H., Georg Agricola und seine Zeit. Berlin 1956, str. 194.
7. Schreiber F.M., Die Bedeutung der Erzlagerstätten für die Städte des sächsisch-böhmischen Erzgebirges. Diss. Leipzig 1924.
8. Kramm Heinrich, Sozialgeschichtliche Zusammenhänge in der städtischen Besiedlung des Westerzgebirges im 16. Jahrhundert. (In Geschichtliche Landeskunde und Universalgeschichte. Festgabe für H. Aubin zum 23.XII.1950. Hamburg 1950.)
9. Vetter Joachim, Die soziale und hygienische Lage der bergbauenden Bevölkerung des Erzgebirges in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, Berlin 1940.
10. Lorenz H., Bilder... str. 35. Jde o čtyřdílnou kroniku jáchymovského děkana Gr. Lindnera, která vznikla po r. 1913.
11. Lorenz H., Bilder... str. 31.
12. Albinus Peter, Meisnische Land- und Bergchronik. 1589.

13. Mathesius J., Sarepta, oder die Bergpostill. Nürnberg 1572, 11. kázání.
14. Podle informací Jana Urbana, ředitele Městského muzea v Jáchymově.
15. Lorenz H., Bilder... str. 32.
16. Schreiber F.M., Die Bedeutung... str. 115 a dal.
17. Tamtéž.
18. Srovnej Jaroslav Marek: Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století. Praha 1965, str.26 ad.
19. Schreiber F.M., Die Bedeutung... str. 115 a dal.
20. Marek J., Společenská struktura... str. 19.
21. Viz Jaroslav Marek: Řemeslná výroba v moravských městech v 16. století. Sborník Matice Moravské 1962, str. 130.
22. Viz Jaroslav Marek: Areál středověkých měst. Sborník Matice Moravské 1961, str. 227-37.
23. Srovnej J. Marek: Společenská struktura... str. 25.
24. Tyto mapy jsou ve sbírce montánních map v SÚA Praha. Šlo o mapy z let 1556, 1589 a 1712. Měl jsem k dispozici též jejich fotokopie, které mi laskavě zapůjčil J. Urban.
25. Srovnej L. Nemeškal: Jáchymovská mincovna v 1. pol. 16. stol. Praha 1964, I. kapitola.
26. Srovnej Helmut Wilsdorf: Präludien zu Agricola. Freiburger Forschungshefte, řada D, 1954.
27. Tamtéž.
28. Albinus Peter, Meisnische Land- und Bergchronik.
29. Marek J., Areál středověkých měst.
30. Mols R., Introduction à la Démographie Historique. Louvain 1954-56. II. díl.str. 189-190. (Citováno podle J. Marka.)
31. Byla použita Státní mapa, měřítko 1:5000, Praha 1953, 1. vydání. Měření provedl laskavě B. Štěpán, odb. asistent katedry geografie na Pedagogické fakultě v Ústí n.Labem.

32. Dosud nepublikovaný údaj J. Urbana.
33. Lorenz H., Bilder... str. 39.
34. Alespoň částečnou vizuální představu lze si udělat z perokresby v publikaci Homo faber.
35. Rada O., Pozdně gotický dům v Jáchymově. Zprávy památkové péče, roč. XVIII, str. 31-36.
36. K tomuto odhadu jsem dospěl použitím údaje o rozloze současného městského areálu, k němuž jsem připočítal 10 ha jakožto odhad rozlohy 100 cechovních domů, které uvádí Lorenz a rozlohy přes 200 domů, jež tvoří diferenci mezi počtem udávaným v 16. století a současným stavem.
37. Mols R., Introduction à la Démographie Historique, II. díl, str. 189-196. (Citováno podle J. Marka.)
38. Doposud nepublikovaný údaj Josefa Janáčka, vědeckého pracovníka Historického ústavu CSAV v Praze.

Zdena P e l i k á n o v á - N o v á

Demografický vývoj Prahy v 18. a v první třetině 19. století

Sledování procesu urbanisace, tj. zvětšování relativního počtu obyvatelstva sídlícího ve městech a rozšiřování městského způsobu života uvnitř určité společenské struktury, patří do okruhu problematiky historické demografie stejnou měrou, jako je předmětem zájmu moderní sociologie města. Obě disciplíny sledující urbanisaci z různých úhlů i s různými konečnými zaměřením, oběma jsou však společné některé otázky. To se týká zvl. měny obyvatelstva a ekologie města. Paralelu obou disciplín lze uvést nejen proto, že předmět zkoumání je totožný (a že by tedy měla být sjednocena i terminologie), ale také proto, že existují i spojnice metodické povahy (např. mikroanalýza kombinovaná s nepřímým zjištěním symptomů společenského procesu téhož charakteru).¹

Ve smyslu takto definované urbanisace je možno tento společenský proces sledovat i na našem území přibližně od poloviny 18. stol. Horní hranici určují z praktických důvodů třicátými lety 19. stol. Tedy v rozsahu let 1762-1830 zjišťujeme v Čechách téměř nepatrný kvantitativní rozvoj měst.² Data k r. 1762 udávají: 244 měst, 288 městyš, 10.936 vesnic. K r. 1830, kdy jsou také uváděna předměstí, jsou k dispozici tyto údaje: 287 měst (+ 114 předměstí), 277 městyš, 11.951 vsí. Absolutní vzrůst vesnických aglomerací překrývá svou početností růst měst. Číslo je nutno hodnotit v relacích, např. redukce počtu městyš je v korelaci s růstem měst, protože z této kategorie města v sociálně ekonomickém slova smyslu vyrůstala, atd.

Sledujeme-li současně vývoj sociální struktury v Čechách v témže období, zjišťujeme v kategoriích, ve statistikách obvykle uváděné jako měšťané, řemeslníci a fabrikanti, v rozmezí 1762-1830 postupnou redukci. Od počátečního údaje 134.152 k 62.303 v r. 1830. Tyž proces je i v další kategorii rolníků, jejich dědiců a domkářů. Údaje z počátku zkoumání, tj. z r. 1762, kdy jde o jednotnou kategorii poddaných, je číslo určeno 1 905 926 osob. K r. 1786 jsou diferencováni domkáři a rolníci (208 867 rolníků: 640 903 domkářů). Ve skupině rolníků lze vidět směrem k r. 1830 rovněž redukci, ta je také patrna ve skupině domkářů. Maximálně vzrůstá však kategorie, označená velmi obecně (a ve vojenských seznamech také ovšem nepřesně) jako nepoužitelní. K r. 1812 celkem 593 000, r. 1830: 845 283 osob.

Třeba poznamenat, že tyž, ovšem kvantitativně o něco menší vývoj lze registrovat i na Moravě.

Uvedená čísla dokazují celkem zřetelně, že v procesu vývoje společenské struktury Čech došlo na přelomu 18./19.stol. k prudké změně, která měla za následek vytvoření široké skupiny "zcela nepoužitelných" obyvatel (abychom převzali termín vojenského eráru z té doby). Jejich ekonomická existence odvisela od řady okolností a příležitostí jim kynula mimo jiné také ve městech, která stavebně, právně, sociálně, hygienicky etc. na tuto expansi připravena nebyla.

Konkrétní projev lze vidět např. v Praze. Musíme si být ovšem vědomi, že Praha má rovněž své specifické rysy.

Jednota populační základny Prahy je poměrně mladého data. Prahu jako celistvý antropogeografický útvar vytvářela až do 12.II.1784 čtyři, resp. tři od sebe správně oddělená města, která žila v určité hospodářské symbióse a k nimž se fakticky pojilo ještě pražské ghetto (židovské město).³ V jeho přesně vymezeném areálu živořila od r. 1689 z tradičně konfesionálních, ale i ekonomicky sociálních důvodů zavrhané populace pražských židů.⁴ Tyto životní podmínky a funkce ovlivňovaly hluboce jejich existenci v obou demografických vztazích a vytvářely z obyvatel pražského ghetta specifickou populační základnu, již je třeba respektovat až do tzv. otevření ghetta v 18. století. Po roce 1796 segregace pražských židů však nezmarila. Populační expanse vytvářela zvláštní sídelní zony (označ. "pod šňůrou" v r. 1796 66 domů a "pod novou šňůrou" v r. 1811 už 83 a v r. 1846 243 domy).⁵

Založením Nového Města Karlem IV. v r. 1348 se vytvořil na dlouhou dobu téměř neměnný sídelní areál středověkého města.

Vymezená populační základna poskytovala tudíž pro období od druhé poloviny 14. století prakticky až do současnosti možnost především pro kvantitativní sledování růstu počtu obyvatelstva. Lze dodat, že údaje až do 15. století jsou velmi aproximační. V 16. století jejich počet sice vzrůstá, nikoliv však jejich exaktnost. Pronikavé změny, k nimž došlo v průběhu českého stavovského povstání a katolické protireformace, jsou postižitelné z dostupných pramenů jen částečně. Dovídáme se sice o množství měšťanů, kteří museli pro víru opustit město, však veškeré zprávy o počtu tzv. neusedlých (převážně sociálně nižších vrstev unikají).⁶ Relativní přesnosti dosahují teprve informace pro století 18. Jejich výpovědnost postupně (v průběhu 18. věku) vzrůstá.

Kvantitativní růst populační základny do 17. století incl., je ovšem značně nepřesný. Je třeba rozeznávat jednak stabilní

městské obyvatelstvo (měšťané a osedlí), jednak velmi proměnlivou část takřka permanentně migrujících neosedlých, kteří přicházeli do města za obživou a velmi citlivě reagovali na veškeré politicko-ekonomické události doby. Rozlišit exaktně obě skupiny pražské populace až do 17. století nelze.⁷

Pro první polovinu 18. století a pro potřebné srovnání v období pobělohorském přicházejí v úvahu tyto údaje o lidnatosti:

a) K r. 1654 (resp. okolo r. 1654). - Určení počtu pražského obyvatelstva k datu sestavení berní roly se zabýval V. Liva⁸; dospěl k závěru, založeném na aproximativním vyčíslení obyvatel 2912 domů (bez Židovského města), že pobělohorská Praha měla 26 451 obyvatel. Odhad mohl být korigován fragmentně doloženými prameny: Popis židovských obyvatel, k r. 1638 (7 815 duší); Poznámání domů ve čtvrti havelské a lidí v nich se nacházejících, post 1648; Zpovědní seznam malostranský, k r. 1654; Visitace čtvrti mikulášské v Starém Městě pražském, k r. 1656. Odhady odlišné: J. Pekař v Českých katastrech - 27 000 obyvatel, B. Mendl neudává, A. Boháč - 35 000 obyvatel.⁹ Používáme Lívova čísla.

b) K r. 1703. - J. Pekař zveřejnil z rukopisu J. Kr. Bořka "Collectanea" opis repartice soli podle jednotlivých krajů. Pro Prahu uvedeny dva rozdílné údaje: 31 346, 23 894. Pekař vykládá diferenci obou sumářů plným právem jako počet židovského obyvatelstva. Protože sumáře uvádějí pouze dospělé obyvatelstvo, připočítává autor k celkové sumě ještě 26 %, tj. asi 39 495 obyvatel (z toho asi 9 389 židů).¹⁰

c) Počty židovského obyvatelstva.¹¹

1702 - podle staroměstské konskripce 11 618 obyv.; podle židovské konskripce 11 517 osob.

1704 - 8 958 domácích + 854 z Čech + 2 668 cizích = celkem 10 480 osob.

1713/14 - podle konskripce, prováděné ještě před vypuknutím moru - 2 261 mužů + 2 629 žen + 5 382 dětí = 11 535 osob.

V době moru zahynulo 3 703 osob (693 mužů, 663 žen, 2 079 dětí a 268 osob z čeledi). Tedy celkový počet po epidemii byl redukován na 7 832 osoby.¹²

1726 - podle údajů redukční komise - 10 795 osob.

1729 - 9 660 domácích + 806 z Čech + 41 cizí = 10 507 osob.

1744 - v době vypovězení pražských židů celková početnost populace 9 661 osob (zjevně jen domácí, tj. pražští židé).

- d) K r. 1749 - Povinný odběr soli. Všech obyvatel (včetně dětí do 10 let) 46 120.¹³
- e) K r. 1754 - Výsledek prvního úředního sčítání není přesně znám. Pro Prahu uváděno číslo 59 000 obyvatel a 3 100 domů.¹⁴
- f) Pro léta 1764 - 1768. Tzv. Cesčího sumáře, obsahující jednak pětileté průměry duchovenské a zvláště politické konskripce, jednak roční soupisy, ženatých a vdaných, svobodných mužů i žen, včetně sumáře pro jednotlivé kraje a úhrnně i pro pražská města. V chronologickém pořadí jde o údaje: 54 629 - 54 367 - 53 780 - 53 953 - 54 294.

Východiskem kritického hodnocení reálného populačního rozsahu (tj. čtyři pražská města - Židovské město) jednotlivých konskripcí pražského obyvatelstva (jde o údaje sub e), f), event. i b) může být paralelní srovnání s dostupnými údaji o počtu domů jednak ve čtyřech pražských městech a jednak v Židovském městě.

	A (čtyři pražská města): ¹⁵	B (Židovské město):	A + B :
1605		146	
1654	2 912		
1680		318	
1703		214	
1709		261	
1714		310	
1726		333 ¹⁶	
1754			3 100
1771	2 908	266	
1780			3 191
1784			3 191

Vzhledem k tomu, že počet domů měl ve velkém časovém rozmezí stacionární tendenci, takřka protikladnou kvantitativnímu růstu populační základny v A i v B, naznačuje tato skutečnost jedinou možnost interpretace údaje sub e). Počet obyvatel v sumáři 1754 zachycuje veškeré obyvatelstvo Prahy (tedy A+B).¹⁷ Údaj o prodeji soli r. 1749 toto určení potvrzuje.

Údaje sub f) pro jednotlivá léta 1764 - 68 vycházejí zjevně ze světské konskripce, což vyplývá ze srovnání součtů

s jejími pětiletými průměry.¹⁸ Se zřetelem k tomu, že se údaje světské a duchovenské konskripce výrazně odlišují v celozemském i celorakouském měřítku, a protože je známo, že světská konskripce neregistrovala děti do jednoho roku, lze "pražské" údaje Ceschiho sumářů považovat za úplnou konskripci jen v A, a to sčítání dospělých a dětí od jednoho roku.¹⁹

V kontextu vývoje populační základny Prahy v širokém časovém úseku let 1703 - 1830 se tedy jeví údaje sub b), e) a f) jako součty domácího obyvatelstva, a to u b) a e) jde o konskripci veškerého pražského obyvatelstva (A + B), u f) zjevně pouze obyvatelstva A. Realnost interpretace údaje z r. 1703 určují především doložená čísla o přítomném židovském obyvatelstvu k r. 1702 a domácím židovském obyvatelstvu k r. 1704.

Vývoj populační základny Prahy můžeme, s přihlédnutím k tabulce č. 1, charakterizovat tak, že v období do poloviny 18. století se projevoval jen mírný vzestup, jehož vnitřní relativní strmost bychom mohli, s odkazem na Lívův údaj situace r. 1654, klást přibližně do posledních desetiletí 17. století. Pro r. 1703 lze pak reálně odhadovat počet skutečně přítomného obyvatelstva v Praze (A + B) asi číslem 43 000 - 44 000 obyvatel. Od počátku 18. století se pohybujeme už na relativně pevnější půdě.

V době morové epidemie 1713 - 14 (od 31.VIII. do 31.III.), již podlehla asi čtvrtina veškerého pražského obyvatelstva, zemřelo celkem 13 751 obyvatel, z toho 3 703 židů.²⁰ Z poměrně přesných údajů o katastrofální redukci židovské populace, zražené prodkou úmrtostí dětí, si můžeme učinit poměrný obraz o následcích moru v ostatních pražských městech. Dětská úmrtílost oslabila populační základnu Prahy okamžitě a také zanechala dlouhodobé následky na populačním vývoji města. Nechybíme, jestliže budeme považovat i nízký údaj z r. 1754 (= 59 000 obyvatel) v určité míře i za důsledek moru 1713/14. Druhým důsledkem "nízkého" sumáře z r. 1754 se stal zásah do struktury pražské populace. Roku 1744 se uskutečnila dlouho připravovaná regulace pražského židovského obyvatelstva, a to velmi striktně. Pro vnitřní ekonomický život města mělo vypovězení židů značné následky, protože už příštího roku (1745) byl 600 nejmajetnějším rodinám povolen návrat.²¹

Bez vlivu na početní stav pražského obyvatelstva nezůstaly konečně ani vojenské operace v polovině 18. století (obsazení Prahy bavorsko-francouzskou armádou v letech 1741/42 a obležení města Prusy v r. 1752,²² kdy docházelo k obvyklému vypovídání městské chudiny (žebráků, nádeníků aj.) z města a k prudké redukci civilního obyvatelstva emigrací, které ovšem početně nahrazovalo zesilování garnisony.

Morová epidemie jako následky neúrody r. 1771 se projevila již koncem roku a trvala až do žní roku následujícího. Podle Pelzelových údajů zahynulo v Čechách asi 250 000 lidí.²³ V Praze samé se epidemie rozšířila rovněž. Údaje máme k dispozici zatím pro Malou Stranu, kde zemřelo v průběhu 14 měsíců 1 770 obyvatel. Působení epidemie se obrazilo ještě v konskripci z r. 1780, kde shodou okolností dochovaný seznam domácího obyvatelstva dovoluje vést srovnání s analogickým údajem z r. 1771.²⁴

Aniž bychom zatím blíže analyzovali údaje ze šedesátých let 18. století, je třeba vytknout zejména překvapující vzestup lidnatosti Prahy k r. 1771, který se projevuje ve srovnatelné rovině domácího obyvatelstva.

Od poslední morové depopulace pražských měst v letech 1771/2 můžeme pozorovat stálý vzestup, přerušeny pouze povlovným poklesem v letech 1790/92.

Vývoj židovské populace byl v témže období nesporně, zvláště pak od osmdesátých let, velmi dynamický. Z údajů, které máme k dispozici, však tuto dynamičnost postihnout dobře nemůžeme, víme-li, že konskripce udávají až do r. 1793 pouze domácí židovské obyvatelstvo. Je však známo, že po zrušení ghetta docházelo jak k postupné expansi do vnitra Starého Města, tak i k intenzivní migraci.

Přehled vývoje populační základny lze zatím uzavřít konstatováním určité paralely s vývojem ekonomické struktury Prahy v uvedeném období. Stačí připomenout, že až do poloviny 18. století se v podstatě výrobní ráz pražských měst příliš nezměnil. Šedesátá léta 18. století byla obdobím přechodu, které demograficky zatím analyzováno nemáme. Od sedmdesátých let se však počíná výrazně formovat výrobní ráz města a tehdy (s výjimkou epidemií způsobené dočasnou populační depresí) se také rozvíjí velmi bouřlivě populační základna Prahy.

Sociální struktura Prahy od druhé poloviny 18. století do r. 1830

Praha tvořila nejen správní, kultovní, tržní a výrobní centrum, ale byla také důležitou vojenskou pevností. Tato funkce znamenala udržování vojenské garnisony ve městě. Její síla byla zřejmě proměnlivá a kolísala podle válečné situace, v 18. století zpravidla ustavičně neklidné. O početní síle pražské posádky nejsou k dispozici současné údaje, konkrétní

zprávy máme teprve k r. 1808, 1820, 1822.²⁵ Obvyklý stav kolísal v první čtvrti 19. století mezi 6 500 - 8 000 mužů a důstojníků. Z demografického hlediska měla armáda v Praze funkci v podstatě jen populačně iniciativní, protože v žádném jiném smyslu netvořila integrální součást vlastního populačního základny města: v konškrpcích se se stavy vojenského eráru ostatně nepočítalo.

Statistické tabely zachycovaly však vedle vzpomenutých údajů o pohybu obyvatelstva i některé další důležité skutečnosti demografického charakteru. V sociálním slova smyslu rozdělovaly obyvatelstvo podle typických feudálních kritérií: na duchovenstvo, šlechtu, byrokracií, měšťany a řemeslníky, rolníky, domkáře, chalupníky a čeled, případně i židy. Konškrpce z r. 1768 uváděla ještě chudinu. Ztrnulost konškrpčních kritérií neumožňovala však zařadit to obyvatelstvo, které se z takového členění vymykalo. Tyto nedostatky statisticko-demografických tabel poskytují přece jen určité badatelské možnosti. Dovolují totiž vyvodit z kombinace dat o migraci a z údajů o tradičním členění podle "feudální" sociální hierarchie závěry, které jsou pro objektivní poznání dynamiky sociální struktury pražské populační základny důležité.

V soupisech zasluhují pozornosti zvláště rubriky o počtu domácích přítomných a číselné údaje o skutečně přítomném obyvatelstvu ve městě k uvedenému datu. Diference mezi oběma údaji pro každý rok vyjadřuje počet nově příslého obyvatelstva do pražských měst. Pro názorné postižení intenzity imigračního toku lze odkázat na graf č. 1, kde jsou absolutní čísla již procentuálně unifikována. Z propočtů jednoznačně plyne, že od r. 1784 (kdy jsou první údaje tohoto druhu) měla imigrace do Prahy vzestupnou tendenci, která se vyznačovala určitými fázemi povlnnosti či intenzivnějšího vzestupu. V podstatě až do r. 1794 má spíše ráz doplňování v plynulých vlnách. Kolem r. 1795 počíná vzestupná fáze, vrcholící r. 1813, kdy roční příliv představuje téměř dvojnásobek imigrace r. 1791. Leta 1814-19, resp. 1820, představují pokles. Vliv výrobní deprese a finančního bankrotu rakouského císařství po napoleonských válkách ovlivnil i tempo migrace v omezeních průmyslové výroby v pražských městech, resp. předměstích. Jev lze pozorovat zřetelně v celorakouském měřítku.

Na přelomu druhého a třetího desetiletí (1819-21) obyvatelová krize opadala a s počátkem konjunktury vzrůstalo opět imigrační tempo. R. 1822 dosáhl počet nově příslého obyvatelstva dvojnásobku vrcholu předcházející fáze (tj. z r. 1813). Potom je patrný už kontinuální vzestup. Roční přírůstek v r. 1830 je pětinašobkem přírůstku z r. 1813.

Souběžně s vlnami imigrace se vnitřně transformovala i sociální, resp. třídní struktura města. Pověšněme si především jednotlivých hierarchicky členěných skupin sčítacích tabel (viz tab. 2). - Ve skupině duchovenstva je od r. 1784 až do r. 1830 patrný stálý pokles. Příčina lze hledat v redukci řádového duchovenstva v souvislosti s rušením řady klášterů v letech 1782-7;²⁶ postavení metropolitního a farního kléru zůstalo nedotčeno. Šlechta vykazuje až do r. 1805 excl. setrvalý početní stav, od r. 1805 vzestup. Podle data lze usuzovat, že šlo patrně o následky postupu francouzské armády k Vídni před bitvou u Slavkova. Trvale vzestupnou křivku lze však pozorovat u byrokracie. V rozmezí 1784-1827 vzrostl počet úřednictva, zaměstnanců zemského, státního i městského správního aparátu na trojnásobek.

Největší pozornost poutá skupina, označovaná velmi neurčitě jako "měšťané, řemeslníci a umělci". Se zřetelem k tomu, že do r. 1830 nepřevýšil počet osob uměleckého povolání jedno sto, můžeme bez rizika užívat údajů ve zminované rubrice (co do poměrnosti) pro charakterisování změn v údajích o pražském měšťanstvu, resp. o pražské buržoazii. Počty z let 1784-93 uvádějí rentiéry, samostatné řemeslníky a podnikatele (tzv. fabrikanty) a současně i přímé nástupce řemeslníků v živnosti. V období 1793-1805 uvádění těchto nástupců či dědiců odpadá, čímž je vysvětlen náhlý pokles pojednávané skupiny mezi lety 1793-1805. Z průběhu křivky v letech 1805-30 lze poznat, že počet lidí dané skupiny vzrůstá. Nemáme však k dispozici prostředky k bližšímu diferencování této - zachovalosti pramenů - jednotlivé skupiny živnostníků, obchodníků, rentiérů, fabrikantů, resp. průmyslníků. Jednoznačně lze říci, že ve stoupající tendenci uvedené křivky se projevuje růst zámožné pražské buržoazie.

Víme-li, že počet příslušníků tzv. vyšších společenských vrstev (duchovenstvo - šlechta - byrokracie - měšťanstvo) sice stoupá, ale že současně po celé zkoumané období nepřesahuje počet 9 500, stojíme právem před otázkou, kdo a co byli "ti ostatní"?

Otázku lze zodpovědět nejspíše k r. 1789 kritickým shrnutím dosud známých dat. -

A. domácí obyvatelstvo:

duchovenstvo.....	973	
šlechta.....	670	7 718
byrokracie.....	818	
měšťané, řemeslníci a jejich nástupci.....	5 257	
glužebníci a domkáři.....	11 693	
Židé.....	3 769	

23 180 mužů

celkem všeho domácího obyvatelstva mužského pohlaví.....	31 812	všech (mužů, žen, dětí) 74 273 domácích
bližší neurčení.....	8 632	
dorost (1 - 17 let)....	8 309	:
použitelní k jiným státním potřebám.....	307	:
	8 616	:
		(16)

B. cizí přítomní.....	3 935	
z toho studium na universitě...	820	
	836	836
		3 159

Výsledný počet, tj. 3 159 osob, představoval roční příliv cizího obyvatelstva. Vezme-li se v úvahu výrobní struktura města, resp. zaměstnanecká kapacita výrobních podniků - manufaktur, která byla přirozeně omezená, nelze v přílivu obyvatelstva z venkova do města nevidět příčinu vytváření trhu volné pracovní síly, jejíž nabídka byla stále větší nežli poptávka po ní.

Rozvoj průmyslové, zvl. textilní výroby se dál v 18. století již běžně v rámci feudálního velkostatku, mimo tradiční královská města středověku. V Praze se průmysl rozvíjel ve specifických podmínkách feudální nevolnické vázanosti už před polovinou 18. století. Uvolnění pracovní síly po zrušení nevolnictví umožnilo vytvořit z hlavního města už před počátkem 19. století výrobně průmyslové centrum. Jeho rozvojovým impulsem byla v tomto období především levná pracovní síla. Třeba přiznat, že jediné díky jí přežila např. bavlnářská výroba koncentrovaná v Praze období krize po r. 1811. Rentabilita kapita-

listických podniků, při komunikačně nevhodné poloze, pomalém zavádění strojního zařízení, při tradiční energetické základně (vodní pohon) se udržovala tedy na úkor mezd volné pracovní síly, nabízející se na plném trhu práce.

Je přirozené, že tato situace hluboce ovlivňovala existenční podmínky lidí, kteří přicházeli do města. Jestliže imigranti neměli možnost obživy v soustavném pracovním procesu, jedinou existenční formou se stávala potulka a žebrota, resp. jiné způsoby sociální degradace.

Městská rada (od r. 1784 magistrát) i gubernium se pokoušely situaci řešit zcela ve smyslu merkantilistických návrhů z druhé poloviny 17. století, tj. zřízením donucovací pracovní.

Naznačením kvantitativního vývoje pražské populační základny a určením její sociální struktury byla položena kritéria pro hlubší analýzu populačních procesů. Je třeba zdůraznit, že problematičnost této analýzy spočívá v nemožnosti postihnout exaktně třídění a sociální podmíněnost reprodukčních jevů. Otázky snatečnosti, plodnosti, přirozeného přírůstku obyvatelstva a konečně i zdravotní situace jsou řešitelné v pražské aglomeraci v podstatě od osmdesátých let 18. století. Ovšem toto sledování ze sociálně nediferencovaného celku a je přirozené, že dochází k určitému zkreslení. Jeho korektivou může být pouze odhad.

Sledujeme-li základní jevy přirozené reprodukce, vykazuje Praha ve srovnání s ostatními českými kraji značnou nerovnoměrnost ve vývoji všech ukazatelů, tj. snatečnosti, porodnosti a úmrtnosti.²⁷

Průměr let		sňatky	porody		úmrť
			(na 1000 obyvatel)		
1785-89	Čechy	8,9	44,2	31,4	
	Praha	13,3	26,1	24,5	
1790-94	Čechy	8,3	43,6	33,1	
	Praha	11,9	23,7	40,5	
1795-99	Čechy	7,9	43,1	32,7	
	Praha	10,7	21,4	18,2	
1800-04	Čechy	8,4	42,7	34,3	
	Praha	12,0	23,8	?	

Příčinou této nerovnoměrnosti byl stálý populační pohyb, spočívající ve splývání různorodných, nemanze tradicí a zvyklostmi krajového i místního charakteru tvořených jedinců, kteří vstoupili pod tlakem nutnosti do velkoměsta. Psychologie obyvatel velkoměsta byla a je synkretismem místních a importovaných mravů; je v zásadě odlišná od soustavy sociální psychologie venkova, kterou byla proniknuta většina těch, kteří přicházeli. Jiný životní rytmus a existenční podmínky pak ovlivňovaly imigranty i v elementárním jednání.

Že tomu tak opravdu bylo, dosvědčuje sledování přirozeného přírůstku pražské populační základny. Údaje (viz tab. č. 3) jsou nadto otřesným svědectvím o hygienických a vůbec zdravotních podmínkách. Z demografického hlediska je však více nežli pozoruhodné, že přirozený přírůstek měl ve skutečnosti negativní hodnotu. V období 1785-1814 (údaje pro 25 let s několika mezerami) přírůstek zjišťujeme pouze v pěti letech. Zbývajících dvacet let dokazuje v absolutních číslech převahu úmrtí nad narozeními. V jedenáctiletí 1820-1830 absolutní přírůstek je v sedmi letech, ve čtyřech pozorujeme opět úbytek. Kvantitativní růst pražské populační základny vlastními silami prakticky v mezidobí 1785-1814 neexistoval.

Dosud registrovaný vývoj pražské aglomerace se děl v první fázi sledovaného období extenzivně, tj. imigrací ne- sporně už produktivních sil z venkova. Ve druhé fázi (tj. od počátku 20. let 19. st.) tato postupná proměna - nebo přesněji výměna - populace neustala. Že se tím současně měnila i národnostní skladba města, není třeba v těchto souvislostech ani zvlášť zdůrazňovat. Lze spíše podtrhnout onu intenzitu, s jakou k tomu docházelo, což je ovšem přirozené při tempu přílivu převážně dospělých lidí.

S dosud sledovanými otázkami souvisí velmi těsně problematika hygienicko zdravotnických zařízení v Praze. Koncentrace pražského obyvatelstva vytvářela při nedostatečných hygienických opatřeních optimální podmínky pro infekční onemocnění. Jejich účinnost zvyšovala i celková existenční situace obyvatelstva, nedostatečná výživa i oděv, bydlení a jiné. Sociální ráz i původ epidemických chorob a infekcí, označovaných jako mor nebo různé druhy horečky, je nesporný.

Funkce špitálů i omezený počet odborníků - lékařů v Praze (r. 1754 asi 30 lékařů a lazebníků, 1820 118 lékařů a ran- lékařů) zdaleka nemohlo čelit explodujícím infekcím. Výsledkem josefinských reforem zdravotnictví bylo zřízení Všeobecné nemocnice (r. 1790) a porodnice na Karlově (r. 1789).²³ Všeobecná

nemocnice byla po dlouhou dobu jediným léčebným a hospitalizačním zařízením města, institucí, která ani zdaleka nemohla zabránit jak v počátcích své existence, tak i dlouho potom katastrofickému populačnímu vývoji města.

Mikroanalýza demografického vývoje Prahy v letech 1702-1830 umožňuje závěry formulovat v tomto smyslu: kvantitativní růst populační základny odvisel od výrobní struktury, resp. od kvantitativního růstu výroby; v závislosti na tomto základním trendu probíhaly i změny v této populační základně (postupující proměna sociální a tedy i národnostní struktury města na přelomu 18. a 19. století).

Le développement démographique de la ville de Prague dans le 18ème et dans le premier tiers du 19ème siècle.

Tabulka č. 1 - Populační základna Prahy v letech 1703-1830

Prague dans les années 1703-1830

1.= rok, 2.= počet domů, 3.= počet domácího přítomného obyvatelstva, 4.= počet skutečně přítomného obyvatelstva, 5.= z toho židů domácích, 6.= z toho židů přítomných, 7.= cizí přítomní.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1702					11517	
1703				9389		8952
1704		39495		8958	10480	
1713					11535	
1726					10795	
1729				9660	10507	
1744				9661		
1754	3100	59000				
1764		54629				
1765		54367				
1766		53780				
1767		53953				
1768		54294				
1771	3174	77577	74874		8266	
1780	3191	70214				
1783		71559				
1784	3191	71975	76041	7901		4066
1786		72874		7959		
1787	3209	74614 (74710)	77445 (78826)	8176		3916
1788			78145			
1789	3221	74273	78208	8217		3935
1790	3221	73780	77544	8138		3764
1791	3221	71048	74456	8127		3408
1792	3226	71302	74963	8158		3661
1793	3227	72336	76241	8097		3906
1794		73072	76830			3758
1795		72621	76631			4010
1796		72725	76843			4118
1797		73380	77732			4352
1798	3234	72916	77625			4709
1799		72633	77588			4955
1800		72352	77403			5051
1801		72280				
1803		74508	77939			
1806	3166	72851	83996			5088
1808-10		77675				6321
1811-12	3176			7675		
1813		74992	80441			6449
1814		72048	77089			5005
1817			79606			4812
1818	3194	75656	80754			
1819		78148	83746			5616
1820	3201			7824		
1822		79017	92484	7653		13467
1823		79542	92678			13136
1824			94357			
1826	3208	86742	102136	8004		15394
1827	3208	86726	102743	7914		16017
1830	3217	69032	103670			34638

1.= 1 année
2.= maisons
3.= population domiciliée
4.= population présente
5.= juifs compris dans la population domiciliée
6.= juifs compris dans la population présente
7.= "étrangers" présents

Tabulka č. 2 - Sociální struktura pražských měst v letech 1768-1830

La structure sociale de Prague dans les années 1768-1830

1.= duchovní, 2.= šlechta, 3.= úředníci, 4.= měšťané, řemeslníci a umělci, 5.= součet 1.-4., 6.= domkáři a služebníci, 7.= židé, 8.= domácí obyvatelstvo (tj. přítomní i nepřítomní, dospělí a děti od 1 roku)

Rok	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1768	1650	766	1323	5759	9498	9840		54294
1784	1401	618	705	5163	7887	10704	7901	71975
1789	973	670	818	5257	7718	11639	8217	74273
1790	925	646	794	5252	7613	11533	8138	73780
1791	756	643	797	5137	7343	11379	8127	71048
1792	698	656	799	5097	7251	11391	8152	71302
1793	694	669	822	5290	7475	11403	8097	72335
1798								72910
1805	598	905	1309	4489	7401			78827
1806	625	948	1347	4463	7483	8032		74071
1807	609	989	1457	4628	7683			74839
1808	596	968	1522	4703	7789			76085
1810	576	914	1605	5249	8344			74001
1811	532	922	1665	5544	8663	279		76148
1812	558	939	1716	5670	8883			74513
1813	580	958	1737	5690	8965	290		76080
1814	569	863	1674	5581	8687	270		73020
1815	546	856	1681	5577	8660			74638
1816	559	879	1721	5612	8771			75493
1817	536	914	1770	5639	8859			76098
1818	544	926	1811	5578	8859			76614
1819	529	878	1865	5647	8919	288		79144
1820	508	878	1934	5765	9085			81388
1821			1807					75763
1822								79017
1823	507	897	1954	5813	9171	222		80604
1824								82329
1825	500		2031	5740				84704
1826	527	883	2093	16081		212		87944
1827	543	860	2116	5594	9113	231		87944
1830	384	842	1683	4322	7231			88180

1.= clergé
2.= noblesse
3.= bureaucratie
4.= bourgeois, artisans, artistes,
5.=total 1-4
6.=propriétaires des petites maisons et servants
7.= juifs
8.=population domiciliée sauf les enfants dans la première année de leur vie.

Tabulka č. 3 - Přirozený pohyb obyvatelstva v Praze v letech
1767 - 1830

Mouvement de la population à Prague 1767-1830

rok année	sňatky mariages	porody naissances	úmrtí décés	přirozený přírůstek croissance naturelle	
				+	-
1767	85				
1785	1252	5890	5558	332	
1786	698	2897	2396	501	
1787	700	3316	3295	21	
1788	505	2741	3107		366
1790	606	3263	3798		535
1791	600	2990	4496		1506
1792	697	3227	3551		324
1793	656	3327	3456		128
1798	771	3664	3936		272
1799	685	3561	4621		1060
1800	644	3264	4347		1083
1801	821	3391	4048		657
1802	954	3720	3925		205
1803	869	3681	4077		396
1804	554	3355	5279		1924
1806	766	3016	5799		2783
1807	958	3923	3760	163	
1808	842	3740	3967		227
1809	604	3764	4554		790
1810	1004	3547	4431		984
1811	925	3999	4623		624
1812	704	3742	3932		190
1813	723	3854	3679	175	
1814	706	3851	5765		1914
1819	721	4425			
1820	736	4199	3874	325	
1821	678	4454	3762	692	
1822	661	4321	4354		33
1823	656	4097	4436		339
1824	631	4343	3677	666	
1825	622	4424	3737	687	
1826	730	4484	4143	341	
1827	798	4342	3924	418	
1828	661	3955	4096		141
1829	701	3755	3886		131
1830	877	3927	3894	33	

P o z n á m k y

- 1) K některým otázkám srv. nejnověji J. Musil: Sociologie soudobého města. Praha 1967.
- 2) Pro 18. stol. nelze bezpečně použít demografické kvalifikace města, jak provedla např. L. Kárníková (Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914, Praha 1965) pro 19.stol., a je nutno se spokojit s tzv. "právním výměrem".
- 3) Obecně o vývoji města nejnověji viz Dějiny Prahy. Praha 1964 (red. J. Janáček), str. 409nn.
- 4) Srv. J. Prokeš, Der Antisemitismus der Behörden, str.49nn.
- 5) F. Ruth, Kronika král. města Prahy a obcí sousedních I, Praha 1903, str. 415nn.
- 6) Jediný pozitivní doklad k r. 1596: veškerého obyvatelstva cca 70 000, z toho bylo 44 540 tzv. podruhů, tj. nikoliv měšťanů (těch bylo více versa asi 25 460).
- 7) Viz pozn. 6.
- 8) V. Liva, ČCH 42, 1936.
- 9) Srv. A. Boháč, Hlavní město Praha, str. 10.
- 10) Z rkp. Collectanei J.Kr. Bořka použil prvně J. Pekař, První sčítání obyvatelstva v Čechách. ČCH 20, 1914, str. 330-333. Pekař datoval tento sumář repartice soli k r. 1705. Ale již B. Mendl, Čes. revue 1916-17, str.273 datuje cit. pramen bez širšího zdůvodnění k r. 1703. Stejně i J. Prokeš, Der Antisemitismus, str. 196, pozn. 1. Bližší zdůvodnění teprve u O. Plachta, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. stol., Praha 1957. S určením souhlasí i nejnovější sledování otázek, souvisejících s prodejem soli v Čechách, provedené Fr. Gabrielem (Obchod se solí v Čechách, Rozpravy 77/1967, str. 29).
- 11) Údaje uvádí J. Prokeš, Der Antisemitismus, passim.
- 12) V připravované studii rektifikuji na základě součtů z pražských matrik počet, který uvádí prvně F. Hammerschmid, Prodromus gloriae Pragensis. Pragae 1723.
- 13) Srv. Fr. Gabriel, op.c., str. 44.

- 14) Srv. V. Geohlert, MVGD 33, 1894, str. 153-171; zvl. důležitá je jeho práce Die Bevölkerung Böhmens in ihrer Entwicklung seit hundert Jahren. MVGD 17, 1879, str. 357, pozn. 2.
- 15) Těchto označení (tj. A - čtyři pražská města, B - Židovské město) užívám i dále.
- 16) = obytné domy; všech budov = 367.
- 17) Viz stav k roku 1654 a k r. 1771 v A a proměnlivý pohyb v B po celý časový úsek.
- 18) Srv. V. Geohlert, MVGD 33, 1894, str. 168.
- 19) Srv. F. Dvořáček, Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921. Zvl. ot. Čas. statistického věstníku 5-7, 1923-26 (vyd. Praha 1926) tab. 23 + 24. Závěr plyne ze srovnání.
- 20) Srv. pozn. 12.
- 21) Srv. J. Bergl, Das Exil der Prager Jydenschaft von 1745 bis 1748. Roč. Společnosti pro děj. Židů v ČSR 1, 1929.
- 22) Srv. O. Weber, Die Occupation Prags durch die Franzosen und Baiern (1741-42). MVGD 34, 1896, 1-92; týž "Diarium" über Belagerung und Occupation Prags durch die Preussen im Jahre 1744. MVGD 34, 321nn.
- 23) Srv. J.A. Riegger, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen XII, Leipzig 1794, str. 302.
- 24) Viz tab. č. 1.
- 25) Srv. F. Dvořáček, Soupisy obyvatelstva, tab. 100.
- 26) Srv. J.A. Riegger, Materialien IV., Leipzig 1787, str. 719nn.
- 27) Pro srovnání užito Atlasu obyvatelstva ČSSR (vyd. M. Kučera a V. Srb), Praha 1962, str. 35.
- 28) Srv. R. Secký, Staropražské špitály, Praha 1928; A. Petránová, Vznik a počátky prvních pražských nemocnic. Kniha o Praze 1962, str. 129-146.

Alena Š u b r t o v á

Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815

na základě matrik

Kojenecká úmrtnost¹ a úmrtnost novorozenecká² měly v období, které zkoumáme, výrazný podíl na úmrtnosti celkové. Míra kojenecké úmrtnosti byla koncem 18. století a v první polovině 19. století velmi vysoká (v letech 1810-14 - 280 ‰, v následujících pětiletých průměrech kolem 250 ‰). Ve srovnání s rakouskými zeměmi byly české země na jednom z prvních míst a rakouská monarchie měla v tomto ohledu opět smutné prvenství mezi evropskými státy.

Kojenecká úmrtnost bývá považována za poměrně spolehlivého ukazatele sociálních poměrů obyvatelstva. Vyplývá to ze skutečnosti, že je určována především vlivy sociálních charakterů. Míra kojenecké úmrtnosti se ovšem liší podle oblastí a míst, v nichž je zkoumána. Zdá se, že situace ve městech byla pro její výši nepříznivější než na venkově.³

Sonda, kterou jsme provedli, vychází z materiálu dosti netypického; populační vývoj Prahy se výrazně odlišoval od populačního vývoje českých zemí. Zachycuje však údaje o obou demografických ukazatelích - míře novorozenecké a kojenecké úmrtnosti - právě v místě největší koncentrace obyvatelstva, v místě markantních sociálních rozdílů mezi jednotlivými vrstvami obyvatel a zároveň v místě, kde byla realizována různá zdravotnická opatření v mnohem větším měřítku než v ostatních menších městech a na venkově. Zároveň zde bylo soustředěno nejvíce zdravotnických pracovníků v této době.

Zkoumali jsme situaci v 11 pražských farních okrscích od roku 1785 do r. 1815 v pětiletých průměrech. K tomu, že jsme vzali za výchozí rok 1785, nás vedlo několik důvodů: především je to skutečnost, že teprve josefinským matričním patentem dostaly matriky formální úpravu, která umožňuje posoudit zápisy ze stejných formálních hledisek (matriční patent z 20.2.1784 zaváděl formuláře s předtištěnými rubrikami, které vlastně přetrvávaly bez podstatných změn dodnes). Za druhé teprve od tohoto roku lze počítat se stejnými matrikami Židovského města, které nelze v celkovém populačním vývoji města opomenout. Dále

je to okolnost, že od roku 1784 existovaly farní obvody města ve své konečné podobě a vyhneme se tak možnému překrývání údajů. Z dvaceti tří farních okrsků, na které bylo rozděleno pásmo vnitřního města v r. 1784, jsme vzali za základ 11 okrsků; sonda představuje tudíž takřka polovinu farních okrsků a více než jednu čtvrtinu všech dětí, narozených v obvodu velké Prahy.⁴

V ý b ě r okrsků nebyl náhodný. Řídili jsme se při něm zhruba těmito hledisky: a) velikost okrsku, b) poloha a hustota zalidnění, c) předpokládané sociální složení obyvatelstva. Sonda byla tudíž zvolena tak, aby zasáhla jak okrsky vnitřní tak okrajové, hustě a méně hustě zalidněné, odlišné polohou (oblasti při Vltavě, s vlhkými domy, a naopak místa vysoko položená, v suchém terénu). Jediný okrsek je naprosto netypický: okrsek sv. Apolináře, kde od roku 1789 obraz populačního vývoje podstatně ovlivňovala porodnice pro nemanželské matky. Tento okrsek jsme do našeho výběru zařadili proto, že v jeho matrikách lze odlišit úmrtnost nemanželských dětí od úmrtnosti dětí manželských ("dětátka špitálská" jsou v těchto matrikách uváděna zvlášť). V celkových výsledných cifrách o průměrné novorozenecké a kojenecké úmrtnosti a počtu nemanželských dětí uvádíme vždy průměr, uvažovaný bez okrsku sv. Apolináře, čímž jsme se snažili vyloučit možné zkreslení výsledku.

Z p ů s o b v e d e n í matričních zápisů byl dán od roku 1784 předtištěným formulářem. Formulář obsahuje tyto údaje: a) u matriky křestní: rok, měsíc a den porodu, číslo domu, jméno křtěnce, vyznání, pohlaví, lože (manželské, nemanželské), jména rodičů, jména kmotrů a jejich zaměstnání (stav). b) u matriky zemřelých: datum úmrtí, číslo domu, jméno zemřelého, náboženství, pohlaví, věk, nemoc a příčinu smrti (Krankheit u. Todesart). Zaměstnání u jména rodičů je uváděno nedůsledně a velmi schematicky (Bürger, Hausler apod.). Pouze zaměstnání kmotrů je vypsáno až na malé výjimky všude.

Tato nedůslednost znemožňuje stanovení sociálního původu novorozenců, jejichž narození nebo úmrtí sledujeme. Z údajů o povolání kmotrů nemůžeme naprosto usuzovat o sociálním původu děcka: za kmotry byli zvaní buď sousedé - obyvatelé téhož domu, nebo příbuzní, ale velmi často osoba výše společensky postavená. Byli jsme nuceni spokojit se s výběrem tak, aby zahrnovaly místa, která byla podle svědectví jiných pramenů považována všeobecně za sídla chudiny (okrsek sv. Františka, Haštal) a naproti tomu čtvrti, obývané převážně příslušníky majetných společenských vrstev.

V ě k křtěnce a zemřelého. Na rozdíl od matrik 17. století, kdy bývá věk udáván velmi často zaokrouhlenou cifrou a nezřídka údaj o něm chybí, se setkáváme v matrikách 19. století běžně s detailními údaji, zachycujícími rok, měsíc, den, u novorozenců dokonce počet hodin. Základním problémem je ovšem věrohodnost údaje, který převzal farář od porodní báby či osoby, která narození nebo úmrtí hlásila. Provedli jsme zkusmo sondu do matrik narozených a zemřelých okrsku sv. Trojice, které jsou po formální stránce vedeny nejméně pečlivě ze všech studovaných matrik. Z padesáti případů, kdy jsme porovnali údaj o datu narození v matrice křestní s údajem o stáří v matrice úmrtní se rozcházel údaje jen ve dvou případech, a to o jeden den. Ostatní záznamy souhlasily, až na těžko kontrolovatelné údaje o počtu hodin (což v daném případě nehraje vážnou roli). To nás přivedlo k závěru, že je možné právě u údajů o krátkém časovém údobí předpokládat větší spolehlivost pramene než u záznamů o úmrtí starších osob, kde chyba v odhadu stáří může být dost značná.⁵

Záznamy o věku nelze sledovat mechanicky. Přesvědčili jsme se několikrát, že se farář zmýlil při vyplňování rubriky věku a to dost podstatně. V zájmu přesnosti údajů není možné litovat času na přečtení celého zápisu.⁶

S p o l e h l i v o s t matriky jako pramene byla ovlivněna v prvé řadě osobou faráře, který záznam prováděl, pečlivostí, s jakou vyplnil všechny rubriky předtištěného formuláře. Farář ovšem mohl poznamenat do matriky jen údaje, které mu byly ohlášeny. U zápisů do úmrtních matrik byla situace komplikována navíc existencí tzv. "nouzových křtů". Nesčetné záznamy o "nouzových křtech" svědčí o tom, že dítě bylo porodní bábou narychlo pokřtěno, jakmile projevilo sebenepatrnější známky života. Tyto "nouzové křty" se objevují často v matrikách úmrtních, nejednou s poznamenáním doby, kterou dítě svůj křest přežilo.⁷ S nouzovým křtem se však setkáme i u dětí narozených mrtvé (výslovně uvedeno "Tödtgebohrene", "dětátka v životě matky své mrtvé"). Český vedené matriky okrsku sv. Apolináře nazývají tento druh křtu "pohřebním křtem".⁸ U těchto záznamů je vždy nutné porovnat matriku zemřelých s matrikou křestní. Nouzové křty se totiž oznamovaly často jako narození dítěte a byly tudíž zaznamenány v matrice narozených (v celkové sumě by tyto údaje zkreslovaly počet živě narozených). Jindy bylo dítě ohlášeno jen v úmrtní matrice.

Matrik lze použít k určení:

- a) kojenecké úmrtnosti,
- b) novorozenecké úmrtnosti,
- c) částečně ke stanovení mrtvorozenosti a počtu potratů, počtu nedonošených,
- d) zjištění příčiny úmrtí podle soudobé "diagnosy".

Kojeneckou a novorozeneckou úmrtnost můžeme na podkladě matričních záznamů zachytit poměrně spolehlivě, i když je nutné počítat s rezervou při hodnocení přesnosti záznamu, jak jsme již uvedli.

U kojenecké úmrtnosti pokládáme za směrodatný věkový údaj jeden rok (včetně), nebo označení stáří 12 měsíců (event. 52 týdnů).

U novorozenecké úmrtnosti bereme za základ údaj o stáří 28 dnů (údaj "1 Monat" se naštěstí vyskytuje jen u dětí starších jednoho měsíce, napr. "1 Monat 2 Wochen"). Není vzácný ani údaj o počtu hodin, o které děti přežily své narození, event. poznámky o úmrtí bezprostředně po porodu ("gleich nach dem Geburt"). V těchto případech se jako příčina úmrtí uvádí takřka vždy "slabost", "Schwache" méně často primární patologická příčina ("Wasserkopf" apod.).

Obtížnější je zkoumání mrtvorozenosti. Zde je nutno přísněji hodnotit matriku jako spolehlivý pramen. Jeden z důvodů jsme uvedli v poznámce o nouzových křtech. Je pravděpodobné, že určité procento mrtvě narozených nám uniká díky tomu, že byla narychlo křtěna i děcka mrtvě narozená, přičemž v matrice křestní nebo úmrtní může údaj o tom, že se dítě narodilo mrtvé, chybět. Další obtíž je v samotném způsobu označení mrtvorozených plodů. V matrikách zemřelých se vyskytují zhruba tři typy zápisů:

- a) s označením "Todtgebohrene", "v životě matky své mrtvé", bez udání stáří plodu a příčiny smrti,
- b) s označením "frühzeit. Geburt", "früher Geburt", "unreifes", "nezralé", "nedošlé", s udáním stáří plodu,
- c) s vyznačením stáří plodu v měsících či týdnech.

U poslední skupiny třeba počítat s tím, že odhad stáří plodu může být velmi nepřesný.

Při vymezení potratu jsme se přidrželi dnešní definice potratu, pokud jde o délku těhotenství (28 týdnů).³ I když byly do úmrtních matrik zaznamenány i potraty, nelze počítat s tím, že byly ohlášeny a zapsány všechny. Údaje o počtu potratů považujeme za nejméně spolehlivé ze všech údajů vůbec, které lze z matrik získat. Pro určení mrtvorozenosti tedy sčítáme případy typu a)-c), s vyloučením skupiny, kde stáří plodu je udáno nižší než 28 týdnů.

Stejně kritické měřítko je nutno brát i na stanovení perinatální úmrtnosti, kterou se v demografii rozumí součet mrtvorozených a časné neboli novorozenecké úmrtnosti.

Příčina úmrtí je v matrikách zachycena velmi schematicky a to nejen u zápisů o úmrtí kojenců. Úmrtí dětí do jednoho roku se v moderní statistice někdy třídí na dvě skupiny podle toho, jde-li o úmrtí na příčiny endogenní či exogenní.¹⁰ Matriky mohou sloužit pouze jako velmi přibližný a nedokonalý ukazatel skutečného stavu příčin novorozenecké a kojenecké úmrtnosti především proto, že tehdejší stupeň znalostí o fyziologii a patologii dětského organismu byl velmi nízký; problematická "diagnosa" se dělala teprve na základě výrazných symptomů nemoci.¹¹ I když se v matrikách období 1785-1815 vyskytují někdy i příčiny, které bychom mohli zařadit do skupiny endogenních (hydrocephalia, děti, označené jako "nezralé", tj. nevyvinuté i když donošené), ostatní příčiny jsou uvedeny velmi schematicky a dělení příčin úmrtí podle dnešních hledisek proto nepřichází v úvahu.

Můžeme shrnout, že přes výhrady, které máme k použití matrik jako základního pramene pro zkoumání kojenecké a novorozenecké úmrtnosti v "předstatistickém" období, je třeba jich použít pro období, pro než nemáme jiný spolehlivější materiál. Se stejnými problémy, na jaké jsme během excerpce matrik narazili, se potýkají i zahraniční badatelé, pracující s matrikami.¹² Základní nedostatky, společné, jak se zdá, matrikám tohoto období, odstranit však nelze. Je třeba s nimi počítat a vypracovat postupně takovou metodu zpracování matričních záznamů, která by dovolila maximální využití pramene při minimálním zkreslení celkového výsledku.

I když nám od roku 1784 situaci podstatně zjednodušuje jednotnost předtištěných formulářů, je třeba posuzovat matriku každého farního okrsku jako samostatný pramen po stránce formální i obsahové. Nevyhňeme se pracnému srovnávání úmrtních matrik při zjišťování mrtvorozených a tzv. nouzových křtech. U některých údajů jako měřítko spolehlivosti poslouží sonda do materiálu.

Důležitá je též délka časového úseku a počet zpracovávaných matrik. V našem případě jsme se rozhodli pro sondu, provedenou v jedenácti okrscích z existujících dvaceti tří, tedy takřka pro 50 % veškerých matrik, a to po pětiletkách (léta 1785, 1790, 1795, 1800, 1805, 1810 a 1815). Vzhledem k tomu, že šlo o první pokus toho druhu, pokládali jsme za nutné zpracovat co největší množství materiálu. Časový úsek pěti let však pokládáme za minimální i při dalších výzkumech.¹³

Formuláře, které jsme použili pro excerpce matrik, nepovažují za definitivní. Předpokládáme, že metoda zpracování

matrik bude časem zdokonalena. Prozatím jsme pro zpracování křestních matrik použili formuláře typu A, pro excerpce úmrtních matrik typ B.

A zachycuje (kromě signatury, letopočtu a vyznačení farního okrsku) : počet manželsky a nemanželsky narozených dvojčat, nalezců (podle pohlaví).

B : počet zemřelých do 1 týdne, do 28 dnů, do 1 roku, počet mrtvorozených (skupina a)-c) a potratů, rubriku pro porovnáni údajů o nouzovém křtu. V relaci s těmito údaji (ve svislém řádku) jsou pak záznamy o soudobých příčinách úmrtí (diagnosy seřazené podle četnosti výskytu). Oba formuláře mají dostatečně velkou rubriku na poznámky pro zachycení všech případů, které jsou něčím neobvyklé a pozoruhodné (např. zmínky o použití kleští, císařském řezu, neobvyklé diagnosy atd.). Tyto základní lístkové rozpisy nám byly podkladem pro sestavení sumárních tabulek, z nichž některé uvádíme v příloze tohoto příspěvku.

Při maximálním sestručnění údajů vyplývají z naší sondy následující závěry:

- a) novorozenecká úmrtnost (průměr ve všech okrscích 165,4 ‰ s výjimkou okrsku sv. Apolináře nejvíce příliš markantní výkyvy při porovnání jednotlivých okrsků navzájem. Výjimku tvoří okrsek Apolinář (329,5 ‰), spodní hranici vykazuje okrsek Vyšehradský (69,3 ‰).
- b) Kojenecká úmrtnost (průměr 412 ‰ vyjímaje Apolinář) byla nejvyšší na Starém městě pražském. Největší podíl na ní má okrsek sv. Haštala (601,5 ‰).
- c) Mrtvorozenost (průměr 37,2 ‰) byla nejvyšší v okrsku Židovského města (72,1 ‰), nad průměrem stojí i okrsky Štěpán, Haštala a Apolinář (40,8 ‰, 40,3 ‰ a 40,0 ‰).
- d) Procento nemanželských porodů (průměr 26,2 %, pražský průměr bez Apolináře 13,4 %) bylo největší v okrsku sv. Apolináře (86,8 %) dále na Starém městě v okrscích František (18,7 %) a Haštala (21,6 %). Hluboko pod průměrem stojí v Židovském městě (5,1 %).

Zajímavé je porovnání údajů, získaných z jednotlivých okrsků, p o d l e l e t.

Tabulka II. ukazuje jen povlovné stoupání celkového počtu porodů.

Novorozenecká úmrtnost stoupá k roku 1800 a 1805, tedy v době, kdy zároveň stoupá křivka úmrtnosti celkové, a to téměř na dvojnásobek proti průměru za období 1785-1815. Přesto tento výkyv nesleduje v bezprostřední závislosti výkyv v úmrtnosti celkové, podmíčně sdruženými příčinami sociálními i hospodářskými a zároveň i biologickými (zhoršení celkové hospodářské situace).

Kojenecká úmrtnost se po celé období trvale udržuje nad hranicí 300 ‰. Za 350,2 ‰ v roce 1795 stoupá na 478 ‰ v roce 1800, na 493 ‰ v roce 1805 a v roce 1810 dosahuje hodnoty 482,5 ‰. Teprve v roce 1815 se snižuje přibližně na hranici, které dosahovala v letech 1790 a 1795. I zde platí totéž, co jsme řekli o úmrtnosti novorozenecké.

Celkově jsou údaje o n.ú. i K.ú. v období 1795-1815 velmi vysoké. Chybí nám bohužel možnost porovnání s údaji o k.ú. v téže době v jiných velkých městech, i tak je však zřejmé, že Praha byla městem s trvale vysokou kojeneckou úmrtností.

Zatím máme jen jedinou příležitost sledovat vývoj k.ú. i v období předcházejícím časovém úseku let 1785-1815. Statistika Johanna Melitsche zachycuje stav ve farním okrsku sv. Mikuláše na základě matrik od r. 1660.¹⁴ I když tento jediný příklad není dostatečný pro zobecnění situace i v ostatních okrscích, je z něho zřejmé, že míra kojenecké úmrtnosti se postupně zvyšovala od konce 17. století. Výkyv v letech hladomoru 1771-72 (z hodnoty 285 ‰ v roce 1769 na 349 ‰ v roce 1770 a 409 ‰ v roce 1771) naznačuje, že k.ú. reagovala na toto drastické zhoršení hospodářské situace bezprostředně. Bude však třeba rozšířit sondy i na jiné okrsky, abychom mohli udělat dostatečně průkazný závěr. Jiná je otázka, nakolik celkovou míru kojenecké úmrtnosti zkresluje nepřesnost matrik. To, že se postupně záznamy zpřesňovaly a tím přibývalo nepochybně i údajů o počtu mrtvě narozených dětí, zlepšovala se evidence zemřelých do 1 roku věku, se bezpochyby odrazilo jak na křivce k.ú. a n.ú. tak v ukazatelích mrtvorozenosti. Tento nedostatek základního pramene se nám ovšem nepodaří odstranit.

Mortalité infantile à Prague dans les années 1785-1815 d'après les registres paroissiaux.

Míra úmrtnosti novorozenecká a kojenecká a míra mrtvorozenosti v pražských farních okrscích. Průměry za léta 1785-1815.

La mortalité infantile d'après les registres paroissiaux de quelques paroisses de la ville de Prague et dans la cité juive de Prague. La moyenne de la période 1785-1815.

Okres Nom de la paroisse	Suma živých naroz. Més vivants	Suma zemřelých do 28 dní Morts avant 28 jours	Prům. úmrtnost o/oo	Prům. počet narození Morts dans la période	Prům. počet mrtvorozených Morts-nés	Prům. mrtvorozenost o/oo
František	750	80	106,5	288	17	22,2
Hábel	1215	244	201,0	730	51	40,5
Jakub	481	65	135,2	165	11	22,4
Apollinář	2324	767	329,5	1134	97	40,0
Jindřich	1687	220	130,3	650	53	30,4
Štěpán	2156	278	130,2	907	91	40,8
Trojiče	718	99	137,7	299	17	23,1
Mikuláš	1411	119	84,5	420	16	11,2
Sv. Vít	279	34	122,0	96	8	27,8
Vyšehrad Petr a Pavel	317	22	69,5	107	0	0
Židovské město La cité juive	1940	265	136,5	667	151	72,1
	13.256	2.193	165,4	5.461	512	37,2

Míra mrtvorozenosti a kojenecká úmrtnost - sumár z 11 pražských farních okrsců z let 1785-1815
La mortalité infantile dans 11 paroisses de Prague dans les années 1785-1815

Rok Année	Celkem živých naroz. Més vivants	Manské Illégit	Males. Trouvés	Mrtvé naroz. Morts-nés				Celkem porození Total	Zemřelí - Morts do 1 týdne avant 8 jours		do 1 roku dans la première année	Mrtvorozenost o/oo			
				1.	2.	3.	4.		o/oo	o/oo					
1785	1759	1564	189	6	33	2	/	1	1794	83	203	562	115,4	319	19,5
1790	1804	1369	363	32	58	2	/	2	1864	79	232	717	128,5	397	32,2
1795	1729	1277	445	7	71	6	/	/	1806	85	237	607	137,0	350,2	42,7
1800	1779	1278	494	7	57	2	2	2	1840	89	362	852	214,5	478	33,2
1805	1906	1322	567	17	71	6	3	/	1988	97	438	942	230,0	493	41,2
1810	1905	1319	584	2	67	10	6	4	1986	72	364	921	191	482,5	41,7
1815	2374	1551	818	5	96	5	13	10	2488	85	337	860	142	363	49,8
Total	13.256	9700	3480	76	453	35	24	19	15.768	588	2193	5461	165,4	412	37,2

+) mrtvé naroz. - mort-nés :

1. ozn. v matrice jako "Podgeborene", "v životě matky své mrtvé", bez udání stáří plodu - Mort-nés

2. "- " "Frühzeit. Geburt", "unreifes", "nesralé", bez udání stáří plodu - "Avant le temps nés"

3. stáří plodu udáno v měsících či týdnech: nedomožené - Avortons

4. "- " " " : potraty - Fausses couches

Poměr manželských a nemanželských porodů
ve farních okrscích 1 - 11 v letech 1785-1815
Les accouchement légitimes et illégitimes dans les 11 paroisses de Prague
(1785-1815)

Okrsek Paroisse	Suma živé narozených Nés vivants	Manželsky celkem Enfants légitimes	Nemanželsky celkem Enfants illé- gitimes	Nalezenci Enfants trouvés	Procento nemanželských Enfants illé- gitimes %
1. František	750	610	140	/	18,7
2. Haštál	1.213	949	262	2	21,6
3. Jakub	481	393	84	4	17,5
4. Apolinář	2.324	252	2.018	54	86,8
5. Jindřich	1.687	1.451	233	3	13,8
6. Štěpán	2.136	1.835	294	7	13,8
7. Trojice	718	639	77	2	10,7
8. Mikuláš	1.411	1.185	223	3	15,8
9. Sv.Vít	279	251	27	1	9,7
10. Vyšehrad Petr a Pavel	317	295	22	/	6,9
11. Židovské město La cité juive	1.940	1.840	100	/	5,1
Celkem Total	13.256	9.700	3.480	76	26,2
Bez okrsku sv.Apolináře Sans la pa- roisse no 4., où se trouvait une Maternité	10.932	9.448	1.462	22	13,4 %

Poměr manželských a nemanželských porodů
ve farních okrscích 1 - 11 v jednotlivých letech (1785-1815)
Les accouchements légitimes et illégitimes dans les 11 paroisses de Prague
(1785-1815)

Rok Année	Suma manželsky naroz. Enfants légitimes	Suma nemanž. naroz. Enfants illé- gitimes	Procento nemanžel- ských porodů Accouchements illé- gitimes %
1785	1564	189	10,7
1790	1389	383	21,2
1795	1277	445	25,7
1800	1278	494	27,8
1805	1322	567	29,7
1810	1319	584	30,6
1815	1551	818	34,5
celkem total	9.700	3.480	průměr la moyenne 26,2 %

P o z n á m k y

- 1) Kojeneckou úmrtností rozumíme úmrtnost dětí do 1 roku života; je to tedy svého druhu specifická úmrtnost, počítaná na počet živě narozených dětí. Srv. V. Dolejší, J. Jaroš, J. Stach. Ukazatelé československé zdravotnické statistiky, Zdravotnické aktuality 131, Praha 1959, str. 75.
- 2) Novorozenecká úmrtnost je úmrtnost dětí během novorozeneckého období, tj. od narození do 28 dnů stáří; tamtéž, str.76.
- 3) Pro české země nemáme dosud zpracované matriky, jejichž údaje by podaly alespoň přibližnou představu o výši kojenecké úmrtnosti na venkově. P. Goubert ve studii, věnované úmrtnosti ve Francii (La mortalité en France sous l'ancien régime, Problemes de la mortalité, Liège 1965, str. 79 n.), rozebírá závěry prací, věnovaných kojenecké úmrtnosti a shrnuje poznatky, k nimž dospěl dosavadní výzkum. I když nemůžeme aplikovat tyto závěry pro naše poměry, jsou jeho obecná zjištění zajímavá. Goubert uvádí na základě citovaných prací, že a) "zákonitosti mortality" jsou podřízeny změnám geografickým a historickým a to do značné míry, b) velká variabilita úmrtnosti kojenecké svědčí o regionálních demografických "prvcích", mezi něž počítá koncentraci lidí, jejich sociální strukturu, zaměstnání, způsob života, obživu a polohu obytného místa. Zvláštní zhoršení k.ú. konstatuje v místech s velkou koncentrací lidí (situace ve městech mnohem horší než na venkově) a zejména pak v místech vlhkých a bažinatých.
- 4) Za základ jsme vzali farní okrsky těchto obvodů:
  - A) Staré město pražské: sv. Haštal, Jakub a František,
  - B) Nové Město: Apolinář, Jindřich, Štěpán, Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici,
  - C) Malá Strana: sv. Mikuláš,
  - D) Hradčany: sv. Vít,
  - E) Vyšehrad: sv. Petr a Pavel,
  - F) Židovské město: tvořilo jediný okrsek.
- 5) Na to upozorňuje P. Goubert, c.d., str. 84.
- 6) Tak např. v matrice zemřelých okrsku Apolinář, AMP, Z 5, pag. 106 je u zápisu ze dne 28.4. o úmrtí "dětátka špitálského" udán věk 22 let místo dnů či měsíců, tamtéž, pag. 159, 10.22, zápis "dětátka Ondřej Růžička z domu rodičích" - udán věk 12 let.

- 7) Záznam o tom, že dítě přežilo půl hodiny, viz Jakub, Z 5, pag. 131; za 1 hodinu po křtu - tamtéž, pag. 58, 64; jindy poznámka "gleich nach dem Geburt": Trojice Z 1, pag. 78, 92.
- 8) AMP, Apolinář, Z 4, pag. 208: "pochováno dětátko špitálské v životě matky své mrtvé, pokřtěné však pohřebním křtem od baby, Josefa Fischerin"; obdobný zápis na str. 214 ze 26.6. a na str. 245 ze 12.10. Příklad, kdy se záznam o pohřebním křtu shoduje se záznamem v matrice narozených: Apolinář, Z 4, pag. 245, 12.10., shodný se záznamem AP N 4, pag. 249.
- 9) Definice potratu stanovená vyhláškou MZ, platnou od 1.1.1965, podle níž je za mrtvý plod považováno mrtvě narozené dítě po dokončení 28 týdnů těhotenství; ostatní je potrat.
- 10) Mnohojazyčný demografický slovník, Praha 1965, str.64, § 424.
- 11) L. Sinkulová, Dějiny československého lékařství, Praha 1965, II, str. 50.
- 12) P. Goubert v citovaném článku o úmrtnosti ve Francii (str.83), považuje za největší problém zjišťování mrtvorozených právě proto, že mrtvě narození figurují jak v matrikách narozených tak zemřelých; dále skutečnost, že potraty jsou v některých matrikách zaznamenávány, jinde nejsou. Totéž srv. A.M. van der Woude, G.J. Mentink, La population de Rotterdam au XVIIe et au XVIIIe siècle, Population, 1966, č. 6, str. 1172.
- 13) M. Fleury, L. Henry, Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien, Paris 1965, 184 stran, 11 tab., podává návod k podrobné excerpci matrik. Jeho metoda pro nás nebyla přijatelná; domnívám se, že jí lze použít jedině při kolektivní formě výzkumu.
- 14) J. Mellitsch, Tabellarisches Verzeichniss der Getrauten, Getauften u. Zwillinge von 1696-1788..., Stark s Archiv der Geburtshilfe, 1790, sv. 2/4, str. 1 n.

Eva Rosívalová

Zdravotníci v soupisu obyvatel pražského židovského města

v roce 1729

Pražské židovské město hájilo v 17. a 18. století mnohokrát jen s obtížemi svoji existenci. Zejména po velkém požáru r. 1689 zesílily starší snahy o vystěhování židů z Prahy. Fiskální zájmy státu byly hlavní příčinou toho, že k vystěhování židů prakticky nedošlo. Marie Terezie je ve 40tých letech 18. století sice uskutečnila, ale brzy dovolila židům vrátit se do Prahy. Hrozba vystěhování koncem 17. a v prvních desetiletích 18. století neustávala.

Snahy o vystěhování byly také příčinou důkladného soupisu příslušníků pražského ghetta, který byl ukončen roku 1729.¹ Dřívější práce² zabývající se tímto soupisem uvádějí řadu cenných zjištění z hlediska celkového složení pražského židovského města. V tomto článku chceme obrátit pozornost ke zdravotníkům, v něm zaznamenaným a povšimnout si nejen jejich počtu, ale i rozmístění, složení jejich domácností a jejich práva pobytu v Praze, na co pochopitelně ve všeobecných studiích nemohl být brán zřetel.

V době ukončení soupisu měla pražská židovská obec 10.507 příslušníků, kteří bydleli ve 333 domech. Ve svých obydlích byli velmi stísněni. Je to zřejmé již z toho, že na malém prostoru ghetta mezi Staroměstským náměstím a Vltavou se tísnil přibližně stejný počet obyvatel jako ve Starém městě pražském. Židovské domy, které se nemohly rozprostírat do šířky mívaly až šest obydlených pater. V některých bylo přes 100 obyvatel. Není divu, že se o množství lidí v židovských domech vyslovila komise pro redukci židů v Praze, že jsou natěsnáni jako "Hering in den Tonnen".

V soupise z r. 1729 je mimo obytné domy zaznamenáno také 34 neobydlených objektů jako synagogy, hřbitov, jatky, masné krámy, různé dvory, zahrady, vchody a spáleniště. Z nich alespoň synagogy a hřbitov nám mohou sloužit jako orientační body na

teritoriu židovského města, jehož soudobý plán s rozdělením na 13 čtvrtí, které soupis zaznamenává se nepodařilo nalézt.

Do celkového počtu nebylo zahrnuto 129 pražských židů, kteří měli právo inkolátu³ a udržovali si je ročním poplatkem 3 zl., ale bydleli v době soupisu mimo Prahu. Naproti tomu z židů v Praze žijících měli jen někteří právo inkolátu, někteří je teprve nedávno získali a byli proto opatřeni dekretem, někteří byli "pro Incola beständig gehalten" a další konečně žili bez inkolátu. Soupis vykazuje v každém domě žijící otce rodin (resp. vdovy) a příslušníky jejich domácností - manželky, syny, dcery, sluhy, služky, studenty resp. jiné strážníky a cizince cestující Prahou. Pro otce rodin resp. vdovy je zaznamenáno i jejich zaměstnání a druh práva pobytu.

Ze zdravotníků měli právo inkolátu Doktor med., lékárník, 2 materialisté, 19 bradýřů, lázenský, 3 ošetřovatelky, 1 ošetřovatel, obchodník léčiv a semeny a 9 porodních bab. Právo dekretu mělo 7 bradýřů a 1 ošetřovatel. "Pro Incola beständig gehalten" byl 1 ošetřovatel, 3 porodní báby a 1 žena, která léčila sněti. Bez inkolátu byl 1 bradýř, 11 porodních bab a "Doctorin".

V první čtvrti bylo 38 domů a 1349 lidí. Všechny domy byly obytné. Ve čtyřech z nich bydleli bradýři. Vyjma toho, který žil v domě č. 9 zcela osaměle, byli všichni ženatí. Bradýř v domě č. 4 měl dvě dcery, dva sluhy a dvě služky. Ten, který bydlel v domě č. 18 měl dva syny, jednu dceru, dva sluhy, dvě služky a jednoho dalšího strážníka. Poslední v domě č. 25 měl tři dcery a jednoho sluhu. U žádného z nich, stejně jako u ostatních v soupise není zaznamenáno nic o tom, nakolik se zabývali léčebnými úkony a nakolik holičstvím, případně lázenstvím.

V domě č. 19 této čtvrti bydlel jediný lékárník, kterého v soupise nalézáme. Také ten byl ženatý, měl dva syny, dvě dcery, dva sluhy, dvě služky a dva další strážníky. Konečně bydlela v domě č. 18 porodní bába se synem a služebnou.

Druhá čtvrt byla největší. Měla 60 domů a 1923 obyvatel. Mezi neobytné objekty patřily: Klausova a Pinkasova synagoga, hřbitov, domek, ve kterém židé platili za pohřbívání svých mrtvých, dům ve kterém se scházeli správci synagog, masné krámy, strážní domek (Wachthaus označený též jednou jako Waschhaus), spáleniště, jeden vchod a dva dvory.

V této čtvrti bydlel jediný, v celém soupise uvedený Doctor med., byl to Moses Salamon Gumpertz, syn lékaře Salomona Emricha. Nápis na jejich společném náhrobku na staropražském

židovském hřbitově připomíná o jeho otci⁴: Salomon Emrich vrhl svůj život v sázku a neopustil naši obec, aby mohl zachránovat životy ostatních. Byl štedrý, velmi vzdělaný, slavný vědomostmi přírodovědeckými. Všeobecně slavný fysicus v Praze i na venkově..." Zajímavé je, že Salomon Gumpertz má v uvedeném úředním soupise titul Doctor med., ačkoliv byl právoplatným členem židovské obce. Nemohl mít doktorát pražské ani vídeňské lékařské fakulty, které byly tehdy v rukou jesuitů a udělovaly doktoráty jen katolíkům. Nemůžeme zatím zodpovědět otázku, jak Moses Salomon Gumpertz doktorát získal. Snad v cizině, snad nějakým zvláštním aktem jako "doctor bulatus".

Ze soupisu je patrné, že bydlel v domě č. 46 nedaleko hřbitova (č. 48) a Klausovy synagogy (č. 49), předpokládáme-li, že malá vzdálenost čísel, odpovídá i malé teritoriální vzdálenosti. Bydlel v domácnosti s manželkou, synem, dcerou, jedním sluhou a jednou služkou.

V téže čtvrti žilo sedm bradýřů v domech č. 8, 17, 22, 23, 32 a 52. První bydlel s manželkou, třemi dcerami, dvěma sluhou a jednou služkou. Druhý obýval sám se dvěma sluhou dům s nejmenším počtem obyvatel v ghettu. Třetí bydlel s manželkou, dvěma syny, dcerou, služebnou a jedním dalším strážníkem. Čtvrtý žil bez služebnictva s manželkou, synem a dcerou. Pátý s manželkou, dcerou, sluhou a služkou. Šestý s manželkou, dvěma syny, dvěma dcerami, sluhou a jedním dalším strážníkem. Dále je uvedeno pět porodních bab v domech č. 2, 3, 15, 31 a 35. Třetí z nich měla syna a dceru. Ostatní žily samy. Konečně v domě č. 21 téže čtvrti bydlela také sama žena, která léčila sněti. V domě č. 47 tedy jen o jedno číslo výše než Salomon Gumpertz bydleli dva ženatí ošetřovatelé nemocných, z nichž jeden měl syna a dceru. V tomtéž domě ještě dvě ošetřovatelky zcela samy. Nedaleko odtud v domě č. 41 bydlel další ošetřovatel s manželkou a dvěma syny.

V katolických habsburských zemích tehdejší doby splývá představa ošetřovatelských sil prakticky s představou řádových ošetřovatelů a ošetřovatelek. Nesmíme to však paušaliovat. Např. v protestantském Německu nebyly řádové ošetřovatelské síly a přece tam byli profesionální ošetřovatelé a ošetřovatelky.⁵ Ošetřovali většinou pacienty v domácnostech, stejně jako lékaři léčili převážnou většinu nemocných ležících doma, protože tehdejší špitály byly stále ještě víc sociálními zařízeními než ústavy pro léčení nemocných. Nemocnice teprve vznikaly a bylo jich ještě velmi málo. Tak si také můžeme představit práce židovských ošetřovatelů a ošetřovatelek v tom smyslu, že

ošetřovali nemocné v domácnostech. Není ovšem vyloučeno, že alespoň někdo z nich pracoval v židovském špitálu, který byl nedaleko v domě č. 40. Bydlelo tam 152 lidí, z nichž bylo 82 sirotků. Byl to dům s nejvyšším počtem obyvatel v ghettu. V téže čtvrti byl i dům se 149 obyvateli.

Třetí, čtvrtá a pátá čtvrtě měly nízký počet domů a málo zdravotníků. Třetí čtvrtě měla 28 domů a 880 obyvatel. Byly v ní masné krámy, spáleniště a dva vchody jako neobydlené objekty. V domě č. 7 bydlela osamělá porodní bába. V domě č. 9 bradýř se ženou a dvěma dcerami. Čtvrtá čtvrtě měla 17 domů a jedno spáleniště. Bydlelo tam 579 lidí. V domě č. 7 bydlel bradýř s manželkou, synem, třemi dcerami a jedním cizincem. Tamtéž žila sama i jedna porodní bába. V domě č. 13 bydlel materialista s manželkou a služebnou. Pátá čtvrtě měla 13 obytných domů a 326 obyvatel. V domech č. 5 a č. 11 bydlely porodní báby. Obě žily samy. Šestá čtvrtě měla 9 obytných domů, 192 obyvatelů, a žádného zdravotníka. V sedmé čtvrti je zaznamenáno 28 objektů. Mezi ně patřily i jatky a jeden neobydlený dvůr. V domě č. 20 bydlel s manželkou, dvěma syny a dvěma dcerami jediný lázeňský, který je zaznamenán v soupisu. V domě č. 14 byl bradýř se synem a dcerou a v domě č. 9 osamělá porodní bába. Osmá čtvrtě měla 15 obytných domů a 434 obyvatel. V prvním bydlela porodní bába se synem.

V deváté čtvrti byly masné krámy, jatky a jeden další neobydlený dům vedle třicetipěti obydlí. Bylo 1083 obyvatel. V domě č. 5 bydlel ženatý bradýř se dvěma syny, čtyřmi dcerami a jedním dalším strážníkem. Druhý bradýř se sluhou a služkou bydlel v domě č. 11. Porodní báby byly v domech č. 2, 6, 8(2), 14 a 26. První žila s dcerou, ostatní samy. Konečně v domě č. 10 byl jeden ošetřovatel sám. Ošetřovatelka bydlela se synem v domě č. 27.

V desáté čtvrti bylo 486 obyvatel a dvacetpět domovních objektů. Mezi nimi Staro-nová synagoga a masné krámy. V domě č. 7 bydlel bradýř, který byl současně obchodníkem s kávou. Žil v domácnosti s manželkou, dcerou, dvěma sluhou, služkou a jedním dalším strážníkem. V domech č. 21 a 22 byly porodní báby. První žila s dcerou, ostatní samy. V domě č. 2 bydlel obchodník s léky a semeny, kterého snad můžeme také do jisté míry počítat mezi zdravotníky. Žil s manželkou, dvěma dcerami a dvěma dalšími strážníky.

Jedenáctá čtvrtě měla 1148 obyvatel, třicet osm obytných domů, jednu zahradu a jeden dvůr. Bylo tu pět bradýřů, a to v domech č. 33, 34(2), 36 a 40. Bradýř v domě č. 33 bydlel s manželkou, čtyřmi syny, dvěma dcerami, třemi sluhou, jednou

služkou a jedním dalším strážníkem. V domě č. 34 bydlel bradýř s manželkou, druhý též ženatý ještě s dcerou a dvěma sluhy. V domě č. 36 není vedle hlavy rodiny zaznamenána manželka, ale jen dcera a další strážník. V domě č. 40 byl bradýř s manželkou, synem a třemi sluhy. V domě č. 15 bydlel materialista s manželkou, třemi syny, třemi dcerami, jedním sluhou a jednou služkou. V domě č. 28 osamělá porodní bába.

Ve dvanácté čtvrti bylo 902 obyvatel, 25 obytných domů, Mayslova synagoga a jedno spáleniště. Bydleli zde čtyři bradýři. Všichni byli ženatí. Bradýř v domě č. 1 měla dva syny, dvě dcery, sluhu a jednoho dalšího strážníka. Jiný v domě č. 9 měl dcera, sluhu a služku. Čtvrtý v domě č. 22 měl syna, dceru, sluhu a služku. Vedle bradýřství provozoval i obchod s plátnem. V domě č. 7 téže čtvrti bydlela porodní bába se dvěma syny a dcerou.

V poslední třinácté čtvrti bylo 472 obyvatel a 28 domů. Mezi neobydlené objekty patřila Stará synagoga, dvě spáleniště, jedna zahrada a dva domy. V domě č. 9 sešli se tři zdravotníci. Byl tu majitel bradýřské officíny, která je v soupise uvedena jako jediná, ale která možná byla jedinou jen způsobem záznamu. Byl ženatý, měl dva syny, ale žádné sloužící. Mimo něj zde žila jedna ošetřovatelka sama a jedna žena, která má uvedeno jako zaměstnání "Doktorin" a u svého jména poznámku, že je dcerou bradýře. Pra děpodobně se u svého otce vyučila řemeslu a živila jeho provozováním sebe i své dvě dcery. Je zajímavé, že její povolání bylo zřejmě veřejně uznáváno i když není pravděpodobné, že měla doktorát některé university.

Úhrnem je v soupise zaznamenáno 64 zdravotníků. Doctor med., "Doktorin", 19 bradýřů, 1 lázenský, 2 materialisté, 23 porodních bab, 1 léčitelka snětí, 4 ošetřovatelé, 4 ošetřovatelky a 1 obchodník léčivy a semeny.

Nechceme zatím dělat závěry co se týče počtu zdravotníků v poměru k počtu obyvatel ghetta. Nebude nezajímavé později srovnat poměry v židovském městě a v jiných pražských městech.

Service sanitaire dans la Ville Juive de Prague d'après le registre provenant de 1 année 1729.

P o z n á m k y

1) SÚA Praha - Tabella oder Haupt Consignation, welche auf k. und k. allergnädigsten Befehl de dato Wienn den 15. Juli 1729 über alle in der Prager Gemeinde wohnende jüdische Patres Familias, Wittiber und Wittiben wie auch die bei sich habende Kinder, Dienstbothen, Kostgänger und fremde durchreisende vermög des in allerhöchst besagt Ihro k. und k. allergnädigst vorbeschriebenen Formularis verfast, die Judenschaft in 13. Viertl eingeteilet, dann nach denen von denen Patribus Familias in duplo eingereichten Bekanntnussen, worvor die eine unterschriebener in Handen verblieben, von Numero zu Numero der Häuser examiniret und in die nachfolgende Haupt-Tabellam mit Benennung jeder Person eingetragen und in Ordnung gebracht worden ist. (Inventář SÚA 3164/40-1965, Soupisy Židů 1724/1723/-1811, inv. č. 117, kn. č. 13.)

2) Prokeš Jar., Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské, Ročenka společnosti pro dějiny židů v československé republice, roč. I, 1929, str. 42-224.

Prokeš Jar., Soupis pražských židů z roku 1729, Ročenka společnosti pro dějiny židů v československé republice, roč. IV, 1932, str. 309-342.

3) Za laskavé informace o významu inkolátu u židů i za ostatní pomoc při této své práci děkuji dr. Ilnerové a dr. Heřmanovi, pracovníkům Státního židovského musea v Praze.

4) Za překlad hebrejského nápisu děkuji zemřelému dr. O. Munelesovi, knihovníku Státního židovského musea v Praze.

5) Sinkulová L., Směrnice pro ošetřovatele nemocných z roku 1638, rukopis uložený v Ústavu pro dějiny lékařství UK v Praze.

Jan H a v r á n e k

Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19.stol.

Le développement démographique dans la 2ème moitié du 19ème siècle. (Prague)

Příspěvek výjde jako obsáhlejší stať v Pražském sborníku historickém patrně ještě v tomto roce a proto uveřejňujeme zde jen nejdůležitější přehledné tabulky, aby mohly sloužit i těm, jimž se Sborník nedostane do rukou.

Obyvatelstvo Prahy přítomné při sčítání lidu :

Population présente de la ville de Prague dans les années 1846 - 1900 :

Obec (čtvrť) Quartier	1846	1850	1857	1869	1880	1890	1900
Staré Město	34 748		43 311	46 060	44 027	42 332	37 901
Josefov	5 952		8 409	10 296	10 668	11 535	9 047
Nové Město	50 712		64 310	73 277	74 335	75 734	85 470
Malá Strana	18 750		21 054	22 140	20 963	20 447	24 128
Hradčany	5 274		5 504	5 940	5 825	5 805	8 902
Vnitřní Praha Le centre de la ville	115 436	118 405	142 588	157 713	162 323	162 632	165 448
Karlín		9 627	12 048	13 384	17 250	19 540	21 555
Žižkov		.	.	4 336	21 212	41 236	59 326
Král. Vinohrady		410	1 956	1 274	14 831	34 531	52 504
Vyšehrad		1 732	2 685	3 460	3 851	4 546	5 329
Smíchov		5 273	9 147	15 382	24 984	32 646	47 135
Holešovice-Bubny		1 401	1 795	3 094	10 852	15 352	30 814
1. pásmo Les faubourgs entourant le centre	18 443	27 631	40 930	92 980	147 851	216 663	
Libeň		2 210	3 804	5 845	9 669	12 536	21 242
Vršovice		1 084	1 532	3 693	5 732	8 624	13 580
Husle		562	1 757	2 387	5 555	11 740	20 122
Podolí		744	1 435	1 739	2 003	2 582	3 534
Košíře		425	952	1 670	2 840	5 126	7 247
Dejvice		1 077	1 768	1 864	2 622	4 394	5 098
Bubenač		524	870	1 083	1 394	1 698	5 538
2. pásmo Les faubourgs plus éloignés I.	6 626	12 118	18 281	29 815	46 700	76 361	

pokrač. (suite)

pokrač. (suite)

Obec (čtvrť) Quartier	1846	1850	1857	1869	1880	1890	1900
Troja		986	1 155	1 266	1 388	1 663	1 895
Kobylisy		257	401	428	565	876	2 125
Střížkov		91	154	219	223	266	370
Prosek		214	353	377	454	562	1 622
Vysočany		617	1 393	1 766	2 334	3 329	4 406
Staré Strašnice		337	447	559	590	654	1 075
Michle	1 142	1 192	1 192	1 756	2 530	4 138	6 144
Bráník	822	1 278	1 520	1 847	2 334	3 178	
Radlice	238	257	414	736	1 763	3 399	
Břevnov	1 571	2 291	2 896	3 912	5 251	7 758	
Střešovice	1 068	1 458	1 795	2 262	2 551	2 525	
3. pásmo Les faubourgs plus éloignés II.	7 343	10 379	12 996	16 841	23 387	34 497	
Bohnice	252	313	385	424	548	679	
Hloubětín	393	579	655	833	1 362	1 875	
Hrdlořezy	218	232	295	370	494	1 007	
Malešice	309	339	303	444	455	824	
Záběhlice	888	1 028	1 301	1 420	1 704	2 047	
Hostivař	878	880	957	1 065	1 328	1 596	
Krč	665	912	1 190	1 340	1 903	2 329	
Hodkovičky	306	351	407	437	564	640	
Malá Chuchle	132	193	254	348	436	556	
Hlubočepy	493	834	1 488	2 299	3 141	3 800	
Jinonice	669	672	923	1 225	1 581	2 053	
Motol	278	317	255	263	310	354	
Dolní Libec	418	505	547	637	1 081	1 292	
Veleslavín	146	175	229	470	550	863	
Vokovice	183	276	296	398	563	691	
Sedlec	188	400	385	510	678	770	
4. pásmo Les faubourgs plus éloignés III.	6 416	8 006	9 870	12 483	16 698	21 376	

Praha v hranicích z roku 1922. - Prague dans les frontières de l'année 1922.

Podíl čtvrtí (obcí) na úhrnu pražského obyvatelstva v % :
 La répartition de la population de Prague d'après les quartiers (communes) en % :

Část města Quartier	1850	1857	1869	1888	1890	1900	1921	1961
Staré Město	22,67	21,58	19,21	14,58	11,12	7,37	5,25	2,48
Josefov	3,89	4,19	4,29	3,54	3,03	1,76	0,60	0,37
Nové Město	33,08	32,04	30,56	24,63	19,89	16,62	12,90	6,51
Malá Strana	12,23	10,49	9,23	6,94	5,37	4,69	3,37	1,53
Hradčany	3,44	2,74	2,48	1,93	1,53	1,73	1,59	0,62
Vnitřní Praha Le centre de la ville	75,31	71,04	65,77	51,62	40,94	32,17	23,71	11,51
Karlín	6,12	6,00	5,58	5,49	4,93	4,19	3,70	2,26
Žižkov			1,81	6,75	10,38	11,53	10,61	9,31
Král. Vinohrady	0,26	0,97	0,53	4,72	8,69	10,21	12,32	10,36
Vyšehrad	1,10	1,34	1,44	1,22	1,14	1,04	0,81	0,39
Smíchov	3,35	4,56	6,42	7,54	8,22	9,16	8,31	6,36
Holešovice	0,90	0,89	1,29	3,45	3,86	5,99	6,85	6,41
1. pásmo Les faubourgs en- tourant le centre	11,73	13,76	17,07	29,57	37,22	42,12	42,60	35,11
Libeň	1,41	1,90	2,44	3,08	3,16	4,13	4,38	4,86
Vršovice	0,69	0,76	1,54	1,62	2,17	2,64	4,88	5,92
Musle	0,36	0,88	0,99	1,77	2,95	3,91	5,05	6,39
Podolí	0,47	0,72	0,72	0,64	0,65	0,69	0,71	1,46
Košíře	0,27	0,47	0,70	0,90	1,29	1,41	1,72	1,95
Dejvice	0,68	0,88	0,78	0,83	1,10	0,99	1,54	3,60
Bubeneč	0,33	0,43	0,45	0,44	0,43	1,08	2,34	3,93
2. pásmo Les faubourgs plus éloignés I.	4,21	6,04	7,62	9,48	11,75	14,85	20,62	28,11
3. pásmo Les faubourgs plus éloignés II.	4,67	5,18	5,42	5,36	5,89	6,71	7,93	16,33
4. pásmo Les faubourgs plus éloignés III.	4,08	3,98	4,12	3,97	4,20	4,15	5,14	8,94
Velká Praha (stav z r.1922)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Em. J a n o u š e k

Několik demografických dat z české vesnice
na počátku 19. století

Při shledávání materiálu pro vypsání dějin jedné venkovské obce (Suchdol u Kutné Hory) dostal se mi do ruky zajímavý pramen, který nám může poskytnouti poměrně podrobný pohled do života vesnice a získati tak několik zajímavých demografických úkazů o naší vesnici z první třetiny století devatenáctého. Není to pramen přímý, nýbrž určité zpracování dat vybraných z farních matrik.

Elaborát tento, zvaný Status animarum sestavil nejen pro obec suchdolskou, nýbrž i pro celou farnost patrně farář Vojtěch Pohorelický, působící na počátku 19. století v Suchdole.¹ Svědčí to zřejmým a jeho velkým zájmem o obyvatelstvo svěřené jeho duchovní péči.

V tomto svého druhu pramenném polotovaru najdeme sepsáno podle jednotlivých stavení v každé vesnici všechno obyvatelstvo v nich bydlící v roce 1800 jako v roce výchozím. K tomuto datu jest u každého a to jak u nejstarších hospodářů na výměnku, tak i držitelů stavení a jejich dětí udáno stáří, jehož v tomto roce dosáhli. Od tohoto roku pak jsou tu soustavně zaznamenávána všechna data o narození, sňatcích a úmrtí až do r. 1828.

Omszil jsem se při zpracování tohoto pramene zatím jen na obec suchdolskou a mohl jsem právě proto, že se jednalo o tak malý prostor - ovšem kombinací s jinými prameny, zejména pak s gruntovními knihami - nahlédnouti přímo i do nejjedné domácnosti a zachytiti tak kromě čísel a dat i něco z osobních osudů jejich obyvatel.

Abychom lépe porozuměli těm několika ukazatelům o demografickém stavu naší vesnice, které chci dále uvést, jest nezbytné podati aspoň v hlavních rysech obraz hospodářsko-sociální situace suchdolské obce koncem století 18. a v první polovině stol. devatenáctého.

Situace tu je obdobná poměrům v dost značném počtu jednoho typu našich vesnic. Tento stav jest výsledkem vývoje, který můžeme sledovati již od druhé poloviny 18. století. Jsou to vesnice, které se proměňují právě na počátku století 19. z obcí čistě zemědělských na obce, které bychom mohli nazvatí obcemi zemědělsko-domkářskými.

Kdežto ještě počátkem osmdesátých let století 18. počítali jsme v Suchdole 20 soběstačných živností (8 selských, 9 chalupnických a 3 zemědělsko-řemeslnické) a pouze 9 domků bez polí, přibývá do konce první čtvrtiny 19. století ještě dalších 9 podobných domků. Počet domků bez polí se tedy zdvojnásobuje a tempo ekonomicko-sociální přeměny vesnice se nemálo zrychluje.

Musíme ještě k tomuto rozboru čísel poznamenat, že zde situaci proti jiným venkovským obcím do určité míry zkresluje ta okolnost, že v Suchdole je malý zámeček, panský dvůr, vinopalna, fara a hospoda.

Tato stavení tvoří druhou část obce, která se mohla stát jakýmsi zárodkem malého města. Nestala se však. Ráz celému vývoji dala část vesnická.

K soběstačným živnostem musíme tedy z této druhé části připočítat ještě hospodu a vinopalnu, kovářnu a řeznictví a tak z celkového počtu domovních čísel, jichž bylo na počátku 19. stol. 45, jest tedy soběstačných živností 55% a domků bez polí 45 %. Můžeme tu však pozorovati ještě další změnu. V domcích bez polí se stále ve zvýšené míře usazují řemeslníci a tak na konec stojí proti 18. živnostem zemědělským již 12 řemeslnických.

Tyto ukazatele povědí nám již dost o sociálně-ekonomické struktuře obce. Máme však také možnost sledovati ještě další vrstvu obyvatelstva v sociálním ohledu ještě nižší, než jsou bezzemci, kteří přece jen vlastní domek. Dovidáme se totiž i o podruzích, nebo jinak nájemnicích zcela nemajetných. V tomto ohledu se poměry v Suchdole radikálně změnily právě na počátku stol. 19. Ještě v letech 80. století 18. našli jsme v Suchdole jen 6 podružských rodin. Když se však suchdolská vrchnost rozhodla zlikvidovat panské hospodářství, proměnila budovy panského dvora a ovčína v několik malých bytů, do kterých se mohly nastěhovat další podružské rodiny.

V zámku, který vechnost již sama neužívala, bydleli již dříve panští aktivní i pensionovaní úředníci a zřízenci. Kromě toho přibývalo podruhů také i v domcích a tak stoupá počet nájemníků ze 6 rodin z let osmdesátých na překvapující číslo 34 rodin kolem r. 1800. Srovnáním čísel můžeme si na

příklad hned všimnout, že počet rodin této sociální kategorie je téměř dvojnásobný proti rodinám kategorií vyšších. (18 soběstačných zemědělských závodů a 18 resp. 22 rodin v domcích.) Nesmíme ovšem zapomenout, že mezi podruhy najdeme i řemeslníky (6 případů). Tím tyto rodiny přecházejí jaksi do vyšší sociální kategorie.

Náš pramen mohl tedy zachytiti jednu z vesnic, která dosáhla již značně pokročilého stadia sociálně-ekonomické diferenciacie, a přinéstí data ze všech vrstev vesnického obyvatelstva.

Na jejich základě lze sice spíše jen ilustrovat poměry na tehdejší vesnici, než provéstí hlubší rozbor, přece však docházíme k několika demografickým úkazům, které zasluží pozornosti. Bylo možno tedy v našem elaborátě zjišťovati např. počet dětí v jednotlivých rodinách, jejich úmrtnost v nejmladším věku do 2 až 3 let. Dále sledovati stáří otců a matek. U matek pak dále, kdy začaly a kdy přestaly rodit. Daly se zjistit i intervaly mezi jednotlivými porody. Dovidáme se též jakého věku se obyvatelé vesnice dožívali. Zajímala nás kromě toho i početnost rodin a spolu s čeledí i počet osob v jednotlivých selských statcích, v chalupách a v domech.

Při shromažďování dat postupoval jsem tím způsobem, že jsem nahlížel u každé sociální vrstvy zvláště do každé domácnosti a z údajů zde zjištěných jsem se pak pokusil učiniti několik závěrů, jednak pro jednotlivé sociální kategorie, jednak pro celou vesnici. Podrobnosti této retrospektivní pochůzky po vesnici a poznatky z návštěvy v jednotlivých rodinách jsou zajisté velmi zajímavé a upozorní na nejrůznější charakteristický detail tehdejšího venkovského života. Mají však své místo spíše v líčení osudů vesnického mikrokosmu. V tomto sdělení chci se omezit jen na shrnující závěry.

U kategorie selských živností jeví se nám tedy situace takto: Po dobu našeho pozorování - to znamená 28 let, tedy přibližně za jeden lidský věk - se v osmi, resp. v devíti selských statcích (jeden v tomto období byl rozdělen na dva) narodilo 118 dětí. Z nich zemřely do dvou až tří let 34 dětí, tj. tedy téměř 30 % úmrtností. Víme-li však, že na počátku svých výpisků udává autor elaborátu stav rodin jen s živými dětmi, ačkoliv již i v těch rodinách před tímto datem již děti umíraly, překročilo u této kategorie procento dětské úmrtnosti jistě číslici 30.

Nepočítáme-li se čtyřmi případy svobodných matek, zachytili jsme celkem 19 manželství. Případá tedy na jedno průměrně 6 dětí. Případů dětských úmrtí bylo 15, což znamená, že

z 19 rodin jen ve 4 rodinách nezemřely děti v raném věku. Nejvíce případů úmrtnosti bylo do věku dvou let.

Získali jsme tedy již několik čísel k dalšímu srovnání. Jak tedy vypadala situace v rodinách chalupnických? Shrňme-li výsledky našeho nahlížení do rodin chalupnických, dostáváme v této kategorii trochu jiná čísla a snad i lepší poměry. Procento dětské úmrtnosti tu klesá na číslo 22. Ze zachycených 17 manželství vychází průměrně na jedno manželství 5 dětí. Případů úmrtí pak jest tu 10. Tedy ze 17 rodin umírají děti jen v deseti rodinách.

V kategorii domkářů nemáme data zcela úplná. Náš elaborát sleduje poměry jen u 10 domků (8 domků chybí). Ze zachycených tu 10 manželství narodilo se celkem 64 děti. Připadá tedy na rodinu více než 6 dětí. Je to, jak vidíme, stejné číslo jako u kategorie selských statků. V raném věku umřelo 19 dětí, což jest zase 30 %. Z deseti rodin umírají děti v devíti.

Jak z krátkého nástinu sociálně-ekonomického rozvrstvení Suchdola bylo zřejmo, nejvíce podružských rodin najdeme v době sestavování elaborátu v bývalých panských budovách. Z prohlídky v těchto bytech a u několika nájemníků v chalupách i domácích vypočítáme si úhrnná čísla i pro tuto nejnižší sociální kategorii vesnické společnosti. Ze 16 manželství se zde narodilo celkem 69 dětí, na jednu rodinu průměrně o něco více než 3 děti. Je to nejmenší číslo, s nímž se u tohoto ukazatele setkáváme. Za to úmrtnost jest tu, jak se dalo předpokládat, veliká. Z 69 narozených umírá v raném věku do 3 let 26 dětí. Je to tedy 38 %. Možno říci, že zde dochází k úmrtí dětí téměř v každé rodině. (Ze 16 rodin v 15ti.)

Z těchto všech čísel jeví se tedy nejpriznivější situace u vrstvy chalupnické. Z toho ovšem nemůžeme dělati širší závěry již proto ne, že v této časově i prostorově omezené pozorovací základně může náhoda hrát značnou úlohu. Ale i tam oněch 22 % úmrtnosti není konec konců málo.

Pro celou vesnici dostáváme konečně tato čísla: V sedmdesáti manželstvích se narodilo 341 dětí, tedy na jednu rodinu připadá 5 dětí. Z 341 narozených umírá 99, tedy přibližně 34 %, což znamená jednu třetinu.

Jak jsem již shora poznamenal, naše pozorovací základna jest příliš malá a k tomu ještě i časově omezená. Dělati nějaké širší závěry ze všech těchto čísel zajisté nelze. Přes to však to, co nám čísla pověděla, není bez zajímavosti, již proto, že se zde jedná o zcela konkrétní pohled do tehdejší skutečnosti.

Tím více jsme zvědaví, zda by se podobný elaborát, jako je náš Status Animarum, nenašel ještě v jiných farních archívech. V každém případě bude třeba věnovati mu důkladnou pozornost a zpracovati z demografických hledisek data všech obcí shora vzpomenuých. Sám jsem zatím mohl si všimnouti některých momentů důležitých především pro vypsání vesnických událostí.

Dodatkem možno ještě uvésti některá další pozorování, na příklad tu skutečnost, jak děti přicházejí rychle za sebou. Většinou během 11 až 12 let porodí žena již 5 dětí a při tom někdy není starší než 30 let. U jednotlivých rodin jsme třeba zjistili, že 36 letá žena má již 10 dětí. Máme i případy, kdy 26 letá žena má 4 děti ve stáří 3 až 9 let. Dcery se někdy vdávají již i v 17 letech, ale také v letech poměrně pozdních (33 let) a mají ještě nejméně 3 děti. Reprodukční období se v tomto případě posunuje, kdežto u žen, které se vdávají kolem 20 let reprodukční období končí již kolem 35 let.

Proti velké dětské úmrtnosti kontrastuje na druhé straně poměrně vysoký věk, jehož se zde dožívají stejně muži, jako ženy. Jest tu dosti šedesátníků a několik žen i sedmdesátnic. Nejstarší muž umírá v 74 letech, nejstarší žena v 78. Ovšem jsou i případy úmrtí v poměrně mladém věku. (U mužů, 37, 47, 48, 50, 52, ale to jsou spíše výjimky, u žen jest tomu podobně.) Za povšimnutí snad stojí, že v celé obci jest zaznamenán jen jeden mrzáček - děvče - zemřelo ve 14 letech.

K doplnění můžeme si všimnouti i počtu dětí nemanželských, najdeme je všude v rodinách podružských, v domácích, na statku i v chalupách. Napočítal jsem jich celkem za těch 28 let 34 (z nich 8 umírá v raném věku). Jest to tedy 10 % všech řádně narozených dětí. Podotýkám, že tyto děti jsem do shora uvedeného rozboru nepočítal pro mimořádnost celého zjevu.

Poznámka:

- 1) Obširný nadpis tohoto elaborátu sepsaného a svázaného ve dvou objemných knihách zní: Status animarum Parochiae Sukdolsensis perpetuus, worinnen mit Anfang Anni 1800 alle Sukdoler Pfarrkinder, ihre Nahmen, Zunahmen, Stand, Religion angeschrieben wurden, und von dieser Zeiten an jeden neuen Zuwachs, Sterbfall, Kopulation samt jeder anderen Veränderung einzutragen kömmt, so, dass dadurch der Seelsorger in Stand gesetzt wird (das bishero durch die gewöhnliche Oesterliche Einschreibungen nur sehr fehlerhaft geschehen konnte) alltaglich die Zahl seiner Pfarrkinder, wie auch alle vorfallende Veränderungen genau zu wissen und angeben zu können. - Verlegt den 1. Jänner 1800. V prvním díle o 612 stránkách najdeme tyto obce: Suchdol - 42 čísel, Bořetice - 22 č., Miskovice - 46 č., Vysoká - 15 č. Ve druhém díle na 509 stránkách jsou: Mezolesy - 24 č., Dobřen - 24 č., Malenovice - 18 č., Sedlov část. jen 4 čísla z obce.

Z p r á v y

Eduard M a u r

Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání

Přední představitel francouzské populační vědy Louis Henry vydal novou, v pořadí již třetí příručku historické demografie.¹ Zatímco obě předcházející příručky, jež došly velkého mezinárodního ohlasu, byly věnovány téměř výlučně zpracování matrik, klade si nový Henryho manuel, jenž vznikl jako studijní pomůcka pro posluchače École pratique des Hautes Études, úkoly značně širší. Skládá se ze dvou částí. Prvá je věnována verifikaci údajů a excerpt, ve druhé je čtenář seznámen se základními prameny pro historickodemografické studium a možnostmi jejich využití a zejména pak s metodami demografické statistiky, aplikovanými na minulost.

Historickou demografii autor chápe jako demografii všech populací v minulosti, o nichž nemáme žádné, nebo máme jen nedostatečné zprávy statistické povahy, a které musíme studovat na základě obě předcházející příručky, jež došly velkého mezinárodního ohlasu, byly věnovány téměř výlučně zpracování matrik, klade si nový Henryho manuel, jenž vznikl jako studijní pomůcka pro posluchače École pratique des Hautes Études, úkoly značně širší. Skládá se ze dvou částí. Prvá je věnována verifikaci údajů a excerpt, ve druhé je čtenář seznámen se základními prameny pro historickodemografické studium a možnostmi jejich využití a zejména pak s metodami demografické statistiky, aplikovanými na minulost.

Historickou demografii autor chápe jako demografii všech populací v minulosti, o nichž nemáme žádné, nebo máme jen nedostatečné zprávy statistické povahy, a které musíme studovat na základě obě předcházející příručky, jež došly velkého mezinárodního ohlasu, byly věnovány téměř výlučně zpracování matrik, klade si nový Henryho manuel, jenž vznikl jako studijní pomůcka pro posluchače École pratique des Hautes Études, úkoly značně širší. Skládá se ze dvou částí. Prvá je věnována verifikaci údajů a excerpt, ve druhé je čtenář seznámen se základními prameny pro historickodemografické studium a možnostmi jejich využití a zejména pak s metodami demografické statistiky, aplikovanými na minulost.

Historickou demografii autor chápe jako demografii všech populací v minulosti, o nichž nemáme žádné, nebo máme jen nedostatečné zprávy statistické povahy, a které musíme studovat na základě obě předcházející příručky, jež došly velkého mezinárodního ohlasu, byly věnovány téměř výlučně zpracování matrik, klade si nový Henryho manuel, jenž vznikl jako studijní pomůcka pro posluchače École pratique des Hautes Études, úkoly značně širší. Skládá se ze dvou částí. Prvá je věnována verifikaci údajů a excerpt, ve druhé je čtenář seznámen se základními prameny pro historickodemografické studium a možnostmi jejich využití a zejména pak s metodami demografické statistiky, aplikovanými na minulost.

Vzhledem k tomu, že Henryho příručky, stejně jako anglická příručka Everslyho², nejsou u nás běžně přístupny, považujeme za užitečné seznámit zájemce o historickou demografii podrobněji s jejich obsahem, a to především s těmi pasážemi, které se týkají excerptce pramenů. Vycházíme tak vstřícně četným dotazům, jež nám byly adresovány po uveřejnění stručné zprávy v prvním čísle Historické demografie. Zároveň připomínáme, že i u nás vznikly některé práce, založené na aplikaci postupů běžných ve francouzské historické demografii.³ Tyto studie mohou sloužit jako metodický vzor, a to jak pro stanovení okruhu zkoumaných problémů, tak pro způsob jejich řešení.

O vlastním technickém postupu se z nich ovšem nelze poučit do všech podrobností. Ani zde nemůžeme postupy vypracované Henrym reprodukovat v plném rozsahu, to by si vyžádalo prakticky překlad uvedených příruček. Domníváme se však, že ani seznámení s nejjzákladnějšími zásadami práce francouzských historických demografů nebude pro naše čtenáře bez užtku.

Prvá Henryho příručka, napsaná společně s M. Fleuryem, přinesla podrobný návod ke studiu matrik, ústící v tzv. rekonstrukci rodin.⁴ Základ této metody spočíval v tom, že každý matriční zápis byl zanesen na zvláštní kartotéční lístek, a to za pomoci přesně stanovených pravidel, nepatrně změněných v druhém vydání příručky. Uvedme si nejdůležitější zásady excerptce. Všechna příjmení se píšou velkými tiskacími písmeny, zemřelé označujeme křížkem před křestním jménem. Do hranatých závorek dáváme údaje zjištěné analýzou pramene. Právý horní roh je vyhrazen jen pro příjmení. Věk uvádíme číslem (v rocích) nebo číslem a zkratkami (2 r. 4.m. 15 d.). Zvláštní zkratky označují, že je pouze uvedeno, že jde o dítě (E), dospělého (A) nebo chybí jakýkoliv údaj o věku (XX). Bydliště každého jedince se zpravidla rovná farnosti (obci) zemřelého nebo rodičů narozeného.⁵ Proto je každý lístek křtů a úmrtí vybaven značkou de c.p. (de cette paroisse, z této farnosti, v tabulce zkracují "z t.f."), kterou odstraníme, je-li totožnost bydliště výslovně uvedena, škrtneme šikmo, není-li uvedeno a nelze je zjistit, nebo křížem, je-li uvedena jiná farnost (kterou uvedeme na tutéž řádku vpravo). Za povolání kmotrů a svědků zapisujeme jejich vztah k registrované osobě. Jejich podpisům a podpisům snoubenců jsou věnovány tři sloupce. Podepsal-li se dotyčný, napíšeme do sloupce 2 písmeno a, nepodepsal-li se nebo se podepsal jen křížkem či symbolem - uvedeme ve 3. sloupci zn. O. V prvním sloupci pak blíže charakterizujeme podpis: B nekreslený, M kreslený, Y symbol, O bez podpisu nebo s křížkem. Symbol reprodukuje v poznámce. Právý dolní roh je vyhrazen odkazu na pramen, místo dole uprostřed perforaci.

Zvláštní pravidla jsou stanovena pro každý ze tří základních typů excerpt, lístky křtů (růžové), snatků (bílé) a pohřbů (zelené). Na lístcích křtů se např. píše mezi rubriku otce a matky výraz "nalezené dítě" nebo "nemanželské dítě" a tužkou jméno deklarovaného otce, do poznámek křest doma, jména dalších svědků ap. Na lístcích snatků uvádíme název místa snatku, příp. XX. Znaménkem ∞ zkracujeme z této farnosti (obce). Škrtneme nehodící se předtištěné výrazy "starší" nebo "mladší" u dětí, případně vdovec (-a). Poznáváme počet ohlášek, v případě tří škrtneme "dispens". V poznámce uvedeme dispens pro příbuzenství. Na lístcích pohřbů je vždy nutno uvést manželský stav zemřelého (škrtnutím toho, co se nehodí, např. "svobodný"), uvést naleziště, do poznámek např. odmítnutí svědectví, důvod úmrtí (slovy faráře), pohřbení v kostele ap.

Tím, že zásady excerpcce jsou takto přesně vymezeny a navíc jsou k dispozici předtisknuté excerpční listy, je zaručeno, že všichni, kdo excerpce provádějí, mohou postupovat stejným způsobem a výsledky jejich práce jsou srovnatelné. Přitom je možno zapojit do badání pracovníky, kteří se omezí na excerpce a nekladou si za cíl další zpracování získaných dat.

Na základě takto nashromážděných lístků, tedy bez rekonstrukce rodin, je možno sledovat celou řadu demografických i jiných jevů (z oblasti filologické, náboženské ap.), jako je např. četnost početí, sňatků a úmrtí v jednotlivých hospodářských letech a jejich roční pohyb, početnost nemanželských a odložených dětí, prvých a dalších manželství, sňatkový věk, kojenecká úmrtnost, věk a manželský stav zemřelých, gramotnost, výskyt různých křestních jmen a příjmení, výskyt a početnost různých zaměstnání. Vždy je přitom nutno vycházet ze zásady, že jen velká čísla mají statistickou průkaznost. Proto je nutno sledovat porody a úmrtí ve farnosti do 500 duší po dobu nejméně 100 let, ve farnosti s 500-1500 dušemi po dobu 50 let, ve větší alespoň po dobu 20 let, sňatky vždy ve stoletém období. Starší umírajících je třeba studovat do 9 let po 1 roce, od 10 let po pětiletých obdobích. U podpisů se obvykle omezujeme na sondy po 50 letech (pětileté), a to u manželů, povolání zjišťujeme jen při úmrtí, případně prvých sňatků, abychom se vyhnuli opakování.

Další demografické jevy můžeme studovat teprve tehdy, pokusíme-li se o tzv. rekonstrukci rodin. Dříve však musíme provést všechna shora provedená šetření, vycházející z chronologicky řazených lístků. Rekonstrukci rodin provádíme tak, že shromáždíme lístky křtů, sňatků a úmrtí každého z manželů, jejich údaje přepíšeme do horní části tzv. rodinných listů a pak hledáme příslušné lístky křtů (B), sňatků (M) a úmrtí (S) jejich dětí. Nutným předpokladem je zdvojení sňatků, provedené tak, že ke každému oddacímu lístku zhotovíme kopii červeným inkoustem, která obsahuje všechny údaje týkající se manželky a jméno a příjmení manžela. Potom lístky M (s kopiemi dohromady) seřadíme v abecedním pořádku, podobně i lístky B a S (v rámci jednoho příjmení podle křestních jmen nebo chronologicky), a očíslovujeme je (nejlépe automatickou číslovačkou).

Pak postupujeme tím způsobem, že ke každému lístku M vložíme do průhledné obálky lístky B a S osoby, uvedené v čele lístku M (v pořadí M, B, S). V případě nového manželství vložíme odpovídající lístky do téže obálky. Jestliže lístek M uvádí, že jde o vdovce n. vdovu, avšak lístek pro předchozí M nebyl nalezen (neúplná matrika, sňatek mimo farnost), zhotovíme náhradní (s kopií pro ženu nebo obráceně) a připojíme jej do obálky.

Na základě takto získaných fascyklů pak vyplňujeme horní část tzv. rodinných listů (zhotovených pro každý sňatek, i druhý, třetí atd., zvlášť). Postupujeme takto: Vybereme fascykly všech ženatých mužů a hledáme fascykly příslušných manželek. Pro každý mužský sňatek zapíšeme do horní části rodinného listu údaje týkající se obou manželů, a to za pomoci podobných smluvených značek jako při M, B, S. Poté přikročíme k vyplnění dolní části rodinného listu. Zde postupujeme tak, že z lístků B vybíráme děti, jež vzešly z příslušného manželství a z lístků M a S vyhledáme děti, jež byly pokřtěny mimo farnost. Získané údaje přeneseme na rodinný list. Při tom je třeba dbát zejména na tyto dvě zásady: 1) U dítěte zapisujeme jen datum 1. sňatku, pro případné další uvedeme zkratku R.M. a čísla lístků dalších sňatků. 2) Všechny lístky, jejichž údaje byly přeneseny na rodinný list, označíme písmenem E.

Zvláštní typ rodinných listů lze odvodit z lístků M, jež byly zhotoveny na základě uvedení předchozího manželství (sňatek sám nebyl zapsán do matriky), nebo na základě křtu dítěte ve farnosti (opět bez uvedení sňatku). Hrozí zde však nebezpečí, že v důsledku neustálenosti příjmení budou vytvořeny fiktivní rodiny. Abychom tomu zabránili, sestavíme v abecedním pořádku jména manželek v obou typech rodinných listů a hledáme, zda 2 manželky shodného jména a příjmení nemají manžela shodného křestního jména. V takovém případě zkoumáme, zda spojení obou rodin v jednu nenarazí na žádné překážky (např. v meziprodních intervalech ap.). Podobně postupujeme u lístků S, zbývajících pro předpokládané svobodné.

Na bázi rekonstruovaných rodin je možno podstatně rozšířit okruh zkoumaných jevů. Patří k nim zejména sňatkový a úmrtní věk rodičů a dětí, věk matky, délka manželství, meziprodní intervaly, celkový počet dětí v rodině (úhrnem a podle pohlaví), interval mezi ovdověním a novým sňatkem. Rekonstrukce rodin však má jednu nevýhodu, je neobyčejně pracná a časově náročná, stejně jako její výchozí bod, excerpce na lístky. Obsahují-li matriky všechny údaje, lze za hodinu excerpovat průměrně 15-20 zápisů. Z tohoto důvodu doplnili M. Fleury a L. Henry druhé vydání své příručky zjednodušenými postupy, jež se soustřeďují jen na nejdůležitější ukazatele, jsou však podstatně rychlejší.⁶

Zkrácená excerpce může být dvojího druhu, anonymní a jmenovitá. Při anonymní postupujeme tak, že smluvenými znaménky převádíme údaje matriky (pro každý rok zvláštní list) do těchto sloupců: 1. měsíc (číslem), 2. akt (b, m, s, pro mladší matriky n, m, s, td, jedná-li se o jeden dvojitý akt křtu a pohřbu na 1 řádek bs, příp. nd), 3. pohlaví (m, f, pro neurč. x). Při křtu se zjišťuje dále: 4. legitimita (l - legitimní, j - ilegitimní, t - nalezený; písmeno může být doplněno o číslo, udávající počet dnů od narození do deklarace), 6. věk (matky, je-li uveden, nebo xx. V případě nd se zde opakuje zápis ze sloupce 2).

Pro dvojčata vypisujeme vždy 2 řádky, spojené svorkou (jsou-li v matrice započtena odděleně) nebo dvěma svorkami (jsou-li v matrice na jednom řádku).

Pro snatky užíváme dvou řádků, spojených svorkou. V prvním uvádíme měsíc, akt (m) a údaje týkající se manžela, v druhém zůstávají kolonky 1 a 2 nevyplněny, ostatní obsahují údaje o manželce. Do sloupce 3 zanášíme tyto značky: ss (v době snatku živi oba rodiče), ds (otec mrtav, matka žije), sd (opačně) dd (oba mrtvi). Dále vyplňujeme sloupce: 5. rodinný stav snoubenců (C svobodný, V vdovec, D rozvedený, XX neuveden), 6. snatkový věk v rocích (nebo XX). Je-li uvedeno datum narození novomanžela, zapíšeme je do sloupce 7 a do sloupce 6 uvedeme vypočtený snatkový věk. V 8. sloupci uvádíme místo narození (☉ je-li totožné s místem snatku, liší-li se, slovy, příp. XX. Jde-li o místo v jiné diecézi, jen jméno diecéze, podtržené), v 9. sloupci bydliště před snatkem, v 10. sloupci podpis (s - manžel se podepsal, o - nepodepsal, neurč. případ). Při rozvodu zapisujeme jen měsíc a slovy uvedeme "rozvod".

Zápis pohřbů a úmrtí se řídí těmito pravidly: Mrtvorozené a časná úmrtí zapisujeme značkou ba nebo nd ve sloupci 2, dále uvádíme pohlaví (3), legitimitu (4), ve sloupci 6 uvádíme obdobně k sl. 2 znaménka od (časná úmrtí) nebo nd, dále vyplňujeme sl. 8. V ostatních případech píšeme v kol. 2 s, v kol. 3 m, f, x. Přeskočíme kol. 4, do kol. 5 zapíšeme manžel. stav zemřelého nad 10 let (nebo neurč. věku) za použití těchto značek jako u snatku, k nimž přibývá ještě M pro ženatého (vdanou) a VM při nejistotě, zda jde o vdovce nebo ženatého (vdovu nebo vdanou). V koloně 6 se zapisuje věk zemřelého (do 1 měsíce ve dnech : 3j, do 1 roku v měsících: 2m, výše v letech: 3, neznám XX, dítě E, dospělý A), ve sloupci 8 bydliště (jako u manželů), ve sl. 9 zaměstnání zemřelého muže nad 15 let, příp. zaměstnání otce (v závorce, není-li uvedeno synovo) a titul.

Zkrácená jmenná excerpce obsahuje zhruba tytéž údaje. Liší se tím, že ve sl. 1 se uvádí den a měsíc, ve sl. 7 úplné datum narození (příp. též věk) novomanželů n. zemřelých, kdykoliv je v prameni zvlášť uveden. V koloně 8 a 9 se uvádí místo i diecéze. Místo b, n, m, s píšeme v koloně 2 tb, tn, tm, td. Pro ohlášky se používá ve sloupci 2 zkratky pm. Formulář je dále doplněn vpravo širokým sloupcem, kam se zapisuje v přesném pořadí 1) jméno a příjmení novorozeněte, křest. jm. otce, jm. a příj. matky, nebo 2) jméno a příjmení novomanžela (-ky) po němž následuje a) u svobodných jako ad 1, b) u vdovce (-y) jméno a příjmení zemřelého partnera, nebo 3) jméno a příjmení zemřelého, doplněné a) u svobodného jako u snatku, b) u ženatých a vdovců (vdaných, vdov) jméno a příjmení partnera. Při několika snatcích uvádíme jména partnerů v chronologickém pořádku, očíslována. Do závorky dáváme údaje usnadňující identifikaci (děti, švagr toho a toho ap.). Všechna příjmení píšeme velkými tiskacími písmeny, běžná křest. jména zkratkami.

Příklad: křest Marie Massé, dcery zemřelého Dominika Massé a Sébastieny Brugierové, jeho manželky - Ma. MASSÉ, + Domi, Sébas. BRUGIERES. Takto excerpovaná matrika může sloužit k rekonstrukci rodin podobně jako jednotlivé excerpční listky.

Nevýhodou francouzských matrik do r. 1793, zejm. pak z let 1668-1746, je, že nevedou snatky, křty a pohřby odděleně. Z toho stavu vycházejí i návrhy tabulek pro zkrácenou excerpce. U nás je však situace jiná a bylo by asi výhodnější zakládat zvláštní tabulky pro B, M a S. V žádném případě však nelze doporučit ani pro zpracování našich matrik přímé zjišťování z pramene, při němž dochází k četným omylům (např. přehlédnutí dvojčat ap.). Aby bylo možno ušetřit čas, doporučují Fleury a Henry tzv. dílič excerpce. Spočívá v tom, že podle počtu pravděpodobností využíváme jen každého např. páteho zápisu nebo stránky atd.

V poslední příručce se L. Henry návodem k excerpce matrik a rekonstrukci rodin blíže nezabývá a odvolává se na příručky starší. Zato však věnuje pozornost jiným pramenům, především soupisům obyvatelstva, ve Francii běžným až od r. 1836. Je jich možno použít jednak k doplnění rodinných listů, jednak k jejich verifikaci. Kromě toho jsou však nezbytným pramenem pro studium početnosti populace a její struktury podle pohlaví, věku, manželského stavu a profese, struktury rodin podle počtu dětí žijících v domácnosti (užitečné je počítat jen děti do 14 let), velikosti domácnosti ap. U nás, kde se zachovalo velké množství tzv. soupisů poddaných, často v dlouhých řadách a někdy značně starých, nabývá studium těchto ukazatelů prvořadého významu. Pro studium plodnosti je však i u nás nezbytné vycházet z rekonstrukce rodin.

Mnohem méně kvalitním pramenem než soupisy obyvatel jsou danové soupisy, evidující ve Francii "feu", ohniště, berní jednotku blízkí se naší osadlosti. Již dlouho se snaží francouzští historikové najít koeficient, jímž by bylo možno z počtu "feu" vypočítat celkový počet obyvatelstva. M. Bloch a R. Mols ukázali, jaká rizika tato metoda skrývá. Saint-Jakob došel k závěru, že ze změn v počtu "feu" nelze nic vyvozovat, neboť mohou být výsledkem pouhého štěpení domácností v důsledku snahy fisku rozmnožit zdanitelné objekty.

V poslední době se berními seznamy zabýval J. Dupâquier, který provedl jejich kontrolu církevními matrikami. Došel k závěru, že jsou velmi cenným pramenem, ovšem jen za předpokladu, že tvoří koherentní soubory, podíl privilegovaných vrstev a žebráků v populaci není příliš veliký (jak je tomu ve městech) a danové "feu" zhruba odpovídá domácnosti a není fiktivní jednotkou. Při zkoumání mortality je však nutno vyloučit vdovská "feu", neboť mužská odrážejí mnohem věrněji a rychleji populační krizi. Jako doplněk k matrikám jsou danové soupisy neobyčejně cenné, zejména proto, že uvádějí profesi a výši příjmů, a tak umožňují studovat mortalitu podle sociálních skupin.⁷

Ve své třetí příručce ukazuje L. Henry, že vedle primárních pramenů může demograf použít i některých zpracování, na prvním místě genealogií. Autor příručky na nich sám se zdarem vybudoval svou vynikající studii o ženevských měšťanských rodinách v 16.-20. stol. Z obdobných prací je třeba ještě jmenovat studie J. Henripina a T.H. Hollingswortha. Jsou zajímavé proto, že první autor měl k dispozici úplné genealogie týkající se celé populace, druhý pak genealogie zachycující celou jednu sociální skupinu.⁸ Při použití genealogií je ovšem třeba velké opatrnosti. Genealogie musí být pro studovanou populaci reprezentativní a musí být úplná, t.zn. musí např. zachycovat i děti zemřelé v časném věku. Zcela bezcenné jsou pro demografa genealogické vývody, neboť mezi předky se nemohou vyskytovat nedospělí a bezdětní, zato u rozrodů můžeme předpokládat, že potomstvo směřuje po několika generacích k tomu, aby reprezentovalo své prostředí.

Důležitou součástí pracovního postupu historického demografa je verifikace údajů, která se týká jak pramenů, tak jejich zpracování (excerpce, šifrování, vytváření rodinných listků). Pravidla pro ověřování správnosti excerpce jsou stanovena v Henryho příručce velmi náročně. Prvým úkolem je výběr dobrých excerptorů.

K tomu je třeba průběžně, nikoliv formou zkoušky, zkontrolovat nejméně 10 000 údajů, a to tak, že druhá osoba provede novou excerpce a třetí osoba provede srovnání. Omyl nemá přesahovat 3 %. V dalším průběhu excerpce provádíme periodické kontroly (za 1-2 týdny), tak abychom ročně přešetřili 10 000 údajů. Na základě průměrné chyby pak můžeme opravit výsledek.

Kontrola úplnosti pramene má především vést k výběru správné lokality. Lokality, kde část obyvatelstva (např. jiného náboženství) nebyla evidována, je třeba vyloučit. I v jiných lokalitách však dochází k vynechávání, jež může být buď náhodné (pro nemoc faráře, je-li zvyklý zapisovat až po určité době) nebo výběrové či systematické (týká se určité kategorie, např. časně zemřelých dětí, jejichž porod se úmyslně nezapisuje, ať již výběrově, nebo pravidelně). Z tohoto důvodu je např. výhodné rozdělit v lokálních monografických studované úseky na menší období podle úřadování jednotlivých farářů. Nejruznějšími metodami, zejména logickým rozbořením, je možno řadu chybných údajů opravit.

Pramenům a verifikaci, jimiž jsme se zde tak podrobně zabývali, je v Henryho příručce věnována jen menší část výkladu. Hlavním jejím úkolem je uvést zájemce do demografické statistiky, a to pod zorným úhlem pramenů. Těmito pasážemi se však nezabýváme úmyslně, neboť je možno spokojit se i s našimi demografickými příručkami. Čtenář Henryho má ovšem výhodu, že není seznamován s metodami, jež jsou v historické demografii nepoužitelné, a je naopak upozorňován na řadu zvláštností, se kterými musí historický demograf počítat. Uvedme si alespon některé:

1) Mnohé jevy je účelné převádět na hospodářský rok. 2) Nemůžeme-li ve starším období zjistit celkový počet obyvatel, odhadujeme jej podle počtu porodů a natality zjištěné v jiné lokalitě stejného typu. Můžeme jej též promítat do minulosti na základě počtu obyvatelstva zjištěného v pozdější době a počtu porodů. 3) Známe-li u části osob přesný snatkový věk zjištěný z matrik (z data narození a data snatku) a u jiné části jen věk přibližný (vypočtený z data snatku, data úmrtí a úmrtního věku uvedené v matrice), obsahuje druhá skupina větší podíl vyšších snatkových věků. Není to však výsledek nepřesnosti, nýbrž toho, že v prvé nejsou ti, kteří se přistěhovali z jiné farnosti. 4) Část porodů se uskutečňovala ve farnosti rodičů matky. Městské děti byly dávány ke kojným na venkov, kde musíme hledat jejich úmrtí. 5) Snatek býval často sňaven v nevěstině farnosti, novomanželé však žili ve farnosti ženichově. 6) Kapitole o bydlišti snoubenců má být předeslána studie o vztahu vesnice k jejímu okolí (komunikace, překážky, trhy, svátky, rivalita). 7) Při studiu mortality se často musíme soustředit jen na ženaté, vdané a vdovy, neboť svobodní jsou příliš mobilní a nebyvají uváděni v danových soupisech.

Podobných cenných upozornění najdeme v Henryho příručce mnoho. Spolu s návody na sestavení pracovních tabulek vedou čtenáře k tomu, aby se při zpracování matrik, genealogií a soupisů obyvatelstva vyhnul mnoha omylům, zvolil nejučelnější postup a ušetřil si zbytečnou námahu. Seznámit naše čtenáře se všemi nebylo možno. Zaměřili jsme se proto hlavně na technický postup při excerpce pramenů, neboť je nutné, aby v tomto bodě postupovali badatelé jednotně.⁹ Jsme si ovšem vědomi, že pro naše poměry francouzské postupy plně nevyhovují a že je nutno hledat vlastní cestu. Na druhé straně však není možno nepřihlížet k cizímu úzu, neboť takový postup by znemožnil provést jakékoliv srovnání.

Optimální řešení by přineslo napsání vlastní české (případně středoevropské) příručky, jež by přihlédlo jak k postupům uplatňovaným v zahraničí, tak k naší pramenné základně. Od Henryho úvodem by se měla lišit nejen zvláštností našich pramenů, ale i jinak. L. Henry je demograf a jeho příručka je výhradně úvodem do demografické statistiky, který dokonce nechává stranou i teoretické problémy demografie. V naší historickodemografické příručce by však mělo být významné místo věnováno otázkám vztahu demografického vývoje a ostatních stránek dějinného procesu, měla by tedy vzniknout společnou práci demografů a historiků.¹⁰ Zdárný rozběh historickodemografického bádání v našich zemích vytváří pro napsání takové příručky dobré předpoklady a zároveň ukazuje na jeho naléhavost.

P o z n á m k y

- 1) Henry L., Manuel de démographie historique. Genève-Paris 1967, XII + 146 str.
- 2) Zprávu o nich přinesla Historická demografie 1, 1966, str. 46-47, 51-52.
- 3) Dokoupil L., Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce. Ostrava 1966. Kalserová J., Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. století a v první polovině 18. století. Historická demografie 1, 1966, str. 28-34.
- 4) Fleury M. - Henry L., Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris 1956, 84 str.
- 5) Při aplikaci na naše poměry je nutno uvážit, že ve Francii se obec zpravidla shoduje s farností nebo zahrnuje několik farností, zatímco u nás je tomu často naopak.
- 6) Fleury M. - Henry L., Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris 1965, 184 str. 11 tab.
- 7) Dupâquier J., Des rôles de tailles à la démographie historique. L'exemple du Vexin français. Annales de démographie historique 1965, str. 31-42.
- 8) Henry L., Anciennes Familles genevoises. Étude démographique: XVIe - XXe siècle. Paris 1956. Henripin J., La population canadienne au début du XVIIIe siècle. Nuptualité, fécondité, mortalité infantile. Paris 1964. Hollingsworth T.H., The demography of the British peerage. Dodatek k Populations Studies XVIII/2, London 1964.
- 9) Jak již vyplynulo z předchozího výkladu, lze excerpce z matrik použít nejen pro studium demografické, ale i pro jiná odvětví historiografie, pro bádání sociologické, filologické, zdravotnické aj. Je proto důležité, aby při excerpce matrik byly zajišťovány skutečně všechny údaje, nikoliv jen ty, které právě badatele zajímají. Blíže viz M. Myška, Mikroanalýza při studiu struktury dělnické třídy za průmyslové revoluce (Prameny - metody - techniky). Sl. sb. 66, 1968, str. 1-15.
- 10) Srovnaj M.R. Reinhard, Histoire et démographie. Revue historique 1950, str. 193-205.

L Í S T E K K Ř T Ů

růžový, 13,5 x 21

Křest dne <i>17. 11. 1747</i> ..... <i>Pavel</i> ..... roz. dne <i>16. 11. 1747</i>	SLAVÍK č. 893
Otec : ..... <i>Josef</i> .... <i>Kovář</i>	SLAVÍK
Matka : ..... <i>Alžběta</i> ..... z t.f. .... <i>u vi Křídle</i>	VESELÁ
Kmotr : ..... <i>Pavel VESELÝ</i> ..... z t.f. .... <i>Křídlec, dědeček křtěního a matč. str.</i>	0
Kmotra : ..... <i>Marie SLAVÍKOVÁ</i> ..... z t.f. .... <i>babička křtěního a otcovy strany</i>	0
Poznámky :	
1955 CHODOUŇ fara ZDICE okr. HOŘOVICE matrika č. 12	

L Í S T E K S Ň A T K U

bílý, 13,5 x 21

Sňatek dne .. 25. 11. 1746		č. 203
Manžel : .. Josef .. kovář		SLAVÍK
věk .. 31		
narozen v .. XX .. bydlíště .. L. Chludstina		
nezletilý		
zletilý	otec .. Petr .. kladec	
syn	a	
	matka .. Marie VESELA	
vdovec po ..		
Manželka : .. Salomena		ČERNÁ
věk .. 21		
rozená v .. XXX .. bydlíště .. L. Kruškovice		
nezletilá	otec .. Jan .. kesar	
zletilá	a	
dcera	matka .. (+) Zuzana ČÍŽKOVÁ	
vdova po ..		
Dispens-od. .... 3 ohlášky - zasnuby dne .. 20. 11. 1746		
svědkové	manžela .. Petr SLAVÍK - kladec, bratr	o
	.. Pavel ZOCH - chalupník, svatec	o
manželky	.. Pavel ČERNÝ - sedlák - strýc	o
	.. Jaro. ZAMEČNÍK - kesar - bratranec	o
		Podpis manžela
		Podpis manželky
Poznámky :		

L Í S T E K P O H Ś B U

zelený, 13,5 x 21

Pohřeb dne .. 4. 11. 1776 .. Pavel .. kladec		SLAVÍK
zemřel dne .. 3. 11. 1776 .. z t.f. ^b		č. 1427
syn	otec .. (+) .. Petr .. chalupník	SLAVÍK
dcera	matka .. (+) .. Zuzana	VESELA
manžel koho (po) .. Alžběta		NOVÁ
vdov.		
Svědkové	.. Pavel SLAVÍK .. syn	o
	.. Václav SLÁDEK .. kladec	o
	.. Petr NOVAK .. pouličník, fanáre, se Zedie	o
Poznámky : .. 1) se vsi Chludstina		

Lumír D o k o u p i l

Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy
za průmyslové revoluce

Stať, která byla publikována ve Sborníku Pedagogické fakulty v Ostravě ve svazku "Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti" v roce 1966, podává přesný obraz růstu obyvatelstva Moravské Ostravy mezi léty 1784 a 1873. Práce je založena na hlubokém rozboru základních pramenů, a to matrik i sumáře ze sčítání obyvatelstva z roku 1869 a opírá se i o rozsáhlou práci skupiny ostravských badatelů, věnovanou vzniku a růstu jejich průmyslové oblasti. Začíná svůj rozbor již hluboko v době, kdy Moravská Ostrava byla běžným venkovským městem. Přelomem v rozvoji města byl počátek čtyřicátých let, doba rozmachu těžby uhlí a výroba železa, kdy je železnice spojila s hlavním městem monarchie. Dokoupil rekonstruoval s velkou přesností na základě matrik pro pětiletá období ukazatele natality, snatečnosti i mortality, přičemž rozlišil mortalitu různých věkových skupin. Dětská úmrtnost (do 14 let) po celé sledované období se podílela v Moravské Ostravě zhruba šedesátí procenty na celkové úmrtnosti a uvnitř ní plná polovina připadala na úmrtnost novorozeneckou a kojeneckou (do 1 roku). Rychlý růst obyvatelstva od čtyřicátých let se v této věci nikterak neodrazil, naproti tomu však způsobil pokles podílu starých lidí (nad 60 let) na celkové mortalitě, od padesátých let klesl jejich podíl z dřívějších 15-20 % na 7-8 %. Byl to převážně důsledek prudkého vzrůstu podílu osob v mladším produktivním věku mezi obyvatelstvem, vyvolaného imigrací mladých pracovních sil. Při rozboru snatečnosti zaujme zejména odlišení prvních od druhých a dalších snatků. Dokoupil dospěl k poznání, že do čtyřicátých let 19. století druhé a další snatky činily 42 % všech snatků, v následujícím období klesl jejich podíl přibližně na čtvrtinu. Pokud vím, není v dobových statistikách tato skutečnost vůbec zachycena a proto Dokoupilova práce odkrývá dosud nedocenený společenský jev.

Rozebíraje přistěhovalectví všimá si autor nejen míst, z nichž lidé do Ostravy přicházeli a tím i národnostního složení přistěhovalců, ale i jejich sociálního původu. Ukazuje na převažující venkovský původ přistěhovalců, podíl 55 % přistěhovalců pocházejících ze zemědělských rodin se však může zdát dosti nízký, nicméně nelze přitom přehlédnout fakt, že u 12 % přistěhovalců nebylo možno sociální původ zjistit. Přitom se mezi přistěhovalci z venkova jednalo ponejvíce o děti, jejichž rodiče byli domkáři, avšak děti sedláků a chalupníků tvořily

větší procento mezi přistěhovalci než děti, jejichž rodiče byli označeni jako podruzi či komorníci.

V poslední části studie je objasněn vývoj věkové struktury a zejména proměny sociální skladby obyvatelstva města, a to jak sondami v matrikách, tak i rozbohem sčítacích operátů. Ukazuje se, že na sklonku šedesátých let tvořilo dělnictvo tři čtvrtiny všeho obyvatelstva Moravské Ostravy. Jedinou, nedostatkem pramenů zaviněnou mezerou práce je to, že nemohla při rozboru matrik zjistit údaje o židovské části obyvatelstva Moravské Ostravy, která během druhé poloviny 19. století rychle vzrůstala a v roce 1890 činila již 7,5 % obyvatelstva města.

Autor připojuje k důkladnému a všestrannému rozboru všech údajů o obyvatelstvu města jen stručný a střídavý závěr, a v něm vyznívá zcela přesvědčivě jeho zjištění, že pro Ostravsko neplatí, že by vzrůst počtu obyvatelstva předcházel rozvoji výroby, ale naopak růst výroby tu podnítil příliv obyvatelstva jako hlavní zdroj vzestupu populace.

26.5.1968

Jan Havránek

Soupis seznamů poddaných v českých zemích

V důsledku některých zvláštností vývoje našich zemí v období pozdního feudalismu má naše historickodemografické bádání k dispozici velké množství soupisů obyvatelstva. Za nejdůležitější z nich považujeme soupisy poddaných (Mannschaftsbücher, registra stavění sirotků a dětí poddaných), protože bývají zachovány v souvislých řadách a evidují obyvatelstvo všech věkových stupňů. Na rozdíl od matrik však chybí jakákoliv jejich evidence. Aby bylo možno zpracování soupisů orientovat co nejúčelněji (především na dlouhé časové úseky), rozhodla se Komise pro historickou demografii při HÚ ČSAV přikročit k soupisu seznamů poddaných ve fondech patrimoniálních úřadů z českých zemí. V první fázi soupisové akce se zaměřujeme na inventáře velkostatků, u další části pak chceme podniknout průzkum fondů dosud neinventovaných. Archivní správa MV v Praze poskytla soupisové akce plnou podporu.

E.M.

Studium populačního vývoje ostravské průmyslové oblasti

Problematika populačního vývoje ostravské průmyslové oblasti nebyla až do počátku 60. let předmětem soustavnějšího studia. V průběhu 50. let bylo publikováno pouze několik prací, které se snažily podat přehled populačního vývoje v určitém období¹, případně rozebrat významnější jevy.² Určitým mezníkem byly teprve na počátku 60. let publikované práce M. Myšky, věnované studiu hutního dělnictva, které prokázaly nezbytnost poznání populačního vývoje celé oblasti při zkoumání geneze kapitalistické společnosti na Ostravsku.³

Zájem o výzkum demografického vývoje se zvyšuje po založení studia průmyslových oblastí do státního plánu (úkol X 13 5). Na Pedagogické fakultě v Ostravě a ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě se vytváří skupina pracovníků, která se začíná soustavně věnovat zkoumání této problematiky. Základní projekt výzkumu byl prodiskutován při symposiích o vývoji ostravské průmyslové oblasti, pořádaných v roce 1966 v Ostravě a Opavě.⁴ Účastníci symposií se shodli v závěru, že úspěšný výzkum populačního vývoje oblasti může být jenom výsledkem kombinace metod demografické makro- a mikroanalýzy.

Nejvíce pozornosti se zatím soustředilo na studium populace ostravské průmyslové oblasti v období jejího vzniku a počátečního vývoje. B. Pitronová⁵ rozebrala hlavní rozdíly vývoje v předindustrializačním období a v době geneze ostravské průmyslové oblasti (přelom 18.-19. stol. - r. 1869). Dospěla k závěru, že existují podstatné rozdíly mezi vývojem východní a západní části průmyslové oblasti a mezi vývojem jádra a jeho zázemí. Populační vývoj východní části oblasti byl ve srovnání se západní částí, v níž se poměrně brzy dostavilo vyčerpání lidských rezerv pro práci v průmyslu, mnohem výhodnější.

Demografickému vývoji ostravské aglomerace, která v období geneze a počátečního vývoje průmyslové oblasti prodělávala největší vzestup, věnoval pozornost L. Dokoupil.⁶ Ukázal, že industrializace působila na demografický vývoj v oblasti hlavně vyvoláním vysoké imigrace, na níž se podíleli především mladí lidé. Výhodná věková skladba obyvatel aglomerace pozitivně ovlivňovala snatečnost a jejím prostřednictvím také porodnost.

Významné místo při studiu populačního vývoje ostravské průmyslové oblasti má demografická mikroanalýza vývoje

některých významných center. Byly publikovány práce o nej-důležitějších střediscích ostravské aglomerace - Moravské Ostravě⁷ a Vítkovicích⁸ a v tisku jsou studie o vývoji Trince,⁹ Karvině¹⁰ i o jednom z měst zázemí jádra průmyslové oblasti (Brušperk¹¹). Populační vývoj některých dalších obcí (Čeladná, Hrabůvka, Senov ad.) je zpracováván posluchači Pedagogické fakulty v Ostravě v diplomovém semináři.

Dosavadní výzkumy ukázaly neobyčejně významnou úlohu migrací při růstu lidnatosti ostravské průmyslové oblasti. Zájem se hlavně obrátil k otázce migrací z Haliče. Této otázce věnoval drobnou studii již v roce 1953 A. Grobelný¹²; v nedávné době rozbor podílu migrantů z Haliče na vytváření dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy provedl M. Myška.¹³ Polemizoval s názorem, že migranti z Haliče přicházeli z nejhudších horských a podhorských oblastí a naopak prokázal, že dominující postavení měly migrace z oblastí s vhodnými ekonomickými předpoklady (např. hornické okresy Wieliczka a Bochnia). Emigraci slezských poddaných do Uher v 1. polovině 19. století zkoumala B. Pitronová.¹⁴

Málo pozornosti bylo dosud věnováno speciálnímu rozboru vývoje jednotlivých tříd a sociálních skupin. Vedle uvedených prací M. Myšky o hutnících byl zkoumán teritoriální a sociální původ horníků¹⁵ a v poslední době také podíl osídlení hornických kolonií na celkovém vývoji populace průmyslové oblasti.¹⁶

Méně pozornost byla věnována populačnímu vývoji ostravské průmyslové oblasti ve 20. století. Badatele upoutaly hlavně aktuální problémy mechanického pohybu obyvatelstva po roce 1945. Studie D. Chrobokové¹⁷ a J. Jančurové¹⁸ ukázaly pozitivní přínos migrací pro věkovou strukturu obyvatelstva center průmyslové oblasti, signalizují však nezbytnost zkoumání efektivnosti dalších migračních přesunů do jádra průmyslové oblasti. Vedle otázek stálého přesídlení byly zkoumány i problémy periodického pohybu obyvatelstva Severomoravského kraje.¹⁹ Pozornost se zaměřila také k rozboru populace nové vznikajících měst.²⁰

L. Dokoupil

P o z n á m k y

- 1) Rychtařík R., Obyvatelstvo v Ostravském kraji v letech 1931-1955, SŠÚ Opava 1956.
- 2) Grobelný A., Hladová léta ve Slezsku 1846-1856, in: Slezský sborník, 1958, roč. 56.
- 3) Myška M., Založení a počátky Vítkovických železáren, Ostrava 1960; týž, Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku, Ostrava 1962.
- 4) Pitronová B., Dokoupil L., Počátky industrializace ostravské průmyslové oblasti a její vliv na demografický vývoj, in: Geneze průmyslových oblastí. Vznik a počátky vývoje ostravské průmyslové oblasti, I, Ostrava - Katowice - Opava 1967, s. 197-233; M. Myška, M. Dohnal, L. Dokoupil, R. Prokop, Geneze ostravské průmyslové oblasti. Problémy, metody a projekt výzkumu, tamtéž, s. 129-170; Kolektiv pracovníků Slezského ústavu ČSAV, Vymezení a vývoj ostravské průmyslové oblasti ve 20. století. Metodické a heuristické problémy, in: Teorie a metody výzkumu. Ostravská průmyslová oblast ve 20. století, Opava 1967, s. 211-263.
- 5) Pitronová B., Vývoj lidnatosti ostravské průmyslové oblasti v době jejího vzniku, in: Slezský sborník, 1967, roč. 65, s. 442-454.
- 6) Dokoupil L., Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce, Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě, 6, Ostrava 1967.
- 7) Dokoupil L., Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce, in: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti, 1, Ostrava 1966, s. 5-46.
- 8) Dokoupil L., Příspěvek k demografickému vývoji Vítkovic v letech 1820-1879, in: Slezský sborník, 1966, roč. 64, s. 179-189.
- 9) Řezáč F., Demografický vývoj Třince v 19. stol., v tisku.
- 10) Pitronová B., Demografický vývoj Karviné v 19. stol., v tisku.

- 11) Dokoupil L., Populační vývoj Brušperka v 19. stol., v tisku.
- 12) Grobelný A., Zdroje levných pracovních sil pro ostravský průmysl za kapitalismu, in: Radostná země, 1953, roč. III, s. 3-6.
- 13) Myška M., Migranti z Haliče a jejich podíl na vytváření dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy v 2. polovině 19. století, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 4, Ostrava 1967, s. 147-181.
- 14) Pitronová B., Emigrace slezských poddaných do Uher v první polovině 19. stol., in: Slezský sborník, 1961, roč. 59, s. 174-188.
- 15) Myška M., Geneze a vnitřní struktura dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy (1828-1879), in: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti, 1, Ostrava 1966, s. 47-75; Pitronová B., Struktura dělnictva v uhelném průmyslu na Ostravsku na počátku 20. století, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 4, Ostrava 1967, s. 82-112.
- 16) Bílek J., příspěvek na symposiu v Ostravě 24.-26. května 1966, in: Geneze průmyslových oblastí. Vznik a počátky vývoje ostravské průmyslové oblasti, II, Ostrava - Katowice - Opava 1967, s. 57-62; týž, Podíl starého hornického osídlení na vývoji populace a urbanizace v OKR do první třetiny 20. století; v tisku; týž, Stav populace starých hornických kolonií v západní a východní části OKR, in: Slezský sborník, 1968, roč. 66, s. 202-211.
- 17) Chroboková D., Stěhování na Ostravsko a dojíždění do zaměstnání v letech 1957-1958, in: Sborník ČSZ, Praha 1961.
- 18) Jančurová J., Vliv migračních pohybů obyvatelstva v letech 1960-1964 na populační situaci v Severomoravském kraji, in: Slezský sborník, 1967, roč. 65, s. 145-170.
- 19) Jančurová J., Dojíždka a vyjíždka za prací v Severomoravském kraji, in: Slezský sborník, 1967, roč. 65, s. 467-484.
- 20) Srb V., Demografická studie Havířova, in: Demografický sborník, Praha 1959, s. 143-163; Prokop R., Havířov - město pozoruhodného vývoje, Ostrava 1967; týž, Vývojové změny v sídelních poměrech ostravské průmyslové oblasti, in: Sborník prací Pedagogického institutu v Ostravě, řada dějepis-zeměpis, 1962, č. 3, s. 3-76.

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 - 1970

Státní statistický úřad pracuje na "Retrospektivním lexikonu obcí ČSSR 1850-1970". Lexikon má vyjít po sčítání lidu v roce 1970 jako administrativní a odborná pomůcka pro úřady, organizace a širokou veřejnost. Bude sestaven podle administrativního rozdělení ke dni sčítání 1. prosince 1970.

Retrospektivní lexikon bude mít část analytickou, tabulkovou, rejstříkovou a grafickou.

V analytické části bude podán přehled všech statistických a administrativních lexikonů a seznamů obcí vydaných na našem území od poloviny minulého století, budou zde také ostatní prameny a literatura a všechny potřebné vysvětlivky. Analýza se bude vztahovat jednak na celé československé území, jednak bude přihlédnuto odděleně k administrativnímu a demografickému vývoji Českých zemí a Slovenska. Budou charakterizovány jednotlivé okresy a stručné analýzy budou doprovázeny mapkami, kartodiagramy a jinými grafy.

Tabulková část obsáhne systematické uspořádání obcí podle administrativního rozdělení k 1. prosinci 1970 podle lokalit, rozdělení bude podle okresů, ev. krajů nebo zemí v podobě z roku 1970. Za jednotlivá místa (obce, lokality) budou uvedeny tyto charakteristiky: rok založení (první písemně doložená zmínka), nadmořská výška, symboly demografických faktorů, plocha v ha, počet obyvatelstva a domů podle sčítání v roce 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, (1946/1947), 1950, 1961, 1970, ekonomické charakteristiky místa (symboly).

Rejstřík bude sestaven abecedně za všechna místa, uvedená v kterémkoli z lexikonů obcí z let 1850-1970 s uvedením jejich správní příslušnosti v uvedených uzlových letech. Místa se rozumějí všechny lokality, jejichž názvy se vyskytly v uvedených lexikonech. U každého bude uvedena charakteristika místa v okamžiku toho kterého sčítání (např. místní obec, osada, katastrální obec, katastrální území, přidělené místo, místní část, osada ap.). U každého názvu bude odkaz na systematickou tabulkovou část.

Grafická část vyjádří administrativní rozdělení podle okresů při každém sledovaném sčítání lidu, hustotu obyvatelstva, přírůsteky resp. úbytky obyvatelstva a ev. další mapové vyjádření. Další grafy budou vyjadřovat demografické charakteristiky obcí podle různých aspektů, např. podle velikostních skupin obcí atd. V této části budou uvedeny heraldické znaky všech měst a předních obcí v celé republice ve své poslední výtvarné podobě.

Retrospektivní lexikon obcí je dílem statisticko-demografickým. Podle koordinační porady v SSÚ konané 17. dubna 1968 se ukázalo, že nedochází k významnějšímu překrývání lexikonu s pracemi v jiných organizacích a byla navázána užší spolupráce s řadou ústavů z celé republiky. Počítá se, že by Retrospektivní lexikon mohl vyjít v roce 1972.

V. Srb

Przeszłość demograficzna Polski. (Materiały i studia).

Warszawa 1967.

Sekce historické demografie při komitétu demografie Polské akademie věd vydala r. 1967 poprvé obsáhlý sborník prací svých členů a některých dalších autorů. T. Ładogorski z Vratislavi zde uveřejňuje rozbor soupisů obyvatelstva z let 1787-1806 v tzv. Novém Slezsku, které připadlo při třetím dělení Polska Prusku. J. Janczak, rovněž z Vratislavi, se zabývá vývojem rozdělení slezského obyvatelstva podle náboženského vyznání. Třetí Vratislavan B. Kaczmarek rozebírá vývoj slezského obyvatelstva v první polovině 19. století. Lublinský B. Kumor upozorňuje na schematizmy tarnovské diecéze z 19. století jako na demografický pramen a v dalším článku se zabývá "Statusem animarum" v polských diecézích do roku 1918. Poznaneký S. Borowski vydal zde stat o úmrtnosti a věku zamřelých ve Velkopolsku v letech 1806-1914. R. Mahler z Tel Avivu se pokusil o demografický pohled na židovské obyvatelstvo v Polsku v 18. století. B. Nowakowska z Lodže přináší příspěvek k výzkumu demografické struktury plockého okresu rozbohem soupisu zahradníků a jejich rodin z r. 1890.

Vedle statí obsahuje sborník i materiály (Soupis lečnických farníků z r. 1720) a několik recenzí na přední historicko-demografické příručky a práce podobného charakteru, které vyšly v posledních letech v západní Evropě, Maďarsku a Jugoslávii. Nový sborník prací polské historické demografie je nepochybně přínosem i pro českou historiografii, protože se v něm přední polští demografové zabývají problémy česko-polských hraničních území ve Slezsku. Pro českou historickou demografii znamená sborník možnost vítané konfrontace názorů o vývoji obyvatelstva zemí střední a východní Evropy v 19. století.

P.H.

Colloque de démographie historique Budapest 1965. Budapest 1968.

Zápis o jednání kolokvia obsahuje příspěvky demografů a historiků z řady zemí (L. Henry - Francie, D.E.C. Eversley - Anglie, Nils Friberg - Švédsko, J. Kovacsics - Maďarsko, Felix Burkhardt - NDR, St. Borowski - Polsko, P. Horská - ČSSR, P. Deprez - Belgie) a několik dalších referátů ze země hostitelské v některém z hlavních evropských jazyků. Je tak širšímu badatelskému okruhu zpřístupněna problematika pramenového výzkumu i metody historické demografie od studia populačního vývoje irských Quakerů 17.-18. století, průzkumu švédských pramenů 1650-1750, demografického vývoje Maďarska 1787-1815, sociálně-ekonomických faktorů v populačním vývoji českých zemí na konci 19. století až po otázky použitelnosti teorie pravděpodobnosti v historicko-demografické metodě, aplikace různých statistických metod a problémy mezinárodní spolupráce historických demografů.

P.H.

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA LÉTA 1966 A 1967

Sestavil E. Maur za spolupráce s M. Bělohávkem, P. Horskou, P. Jančárkem a J. Mezníkem.

Jak bylo oznámeno v minulém čísle našich Zpráv, považuje Komise pro historickou demografii při HÚ CSAV za jeden ze svých úkolů evidenci literatury z oboru historické demografie našich zemí. Pro letošní číslo jsme sestavili bibliografii za léta 1966 a 1967, v příštích číslech hodláme přinášet roční přehledy. Starší produkce do roku 1965 je evidována v přehledech A. Subrtové a V. Davidka, otištěných v Annales de démographie historique 1964 a 1966. Čtenářům budeme zavázáni za případné upozornění na chybějící tituly, jež bychom uvedli dodatečně.

Seznam použitých zkratk: AR - Archeologické rozhledy, ČSČH - Československý časopis historický, HD - Historická demografie, JSH - Jihočeský sborník historický.

Barborová Eva, Vystěhovalectví do Ameriky v Táborském kraji v letech 1855-1862. JSH 35, 1966, s. 24-32.

Bičík Zdeněk, Vystěhovalectví z Chocenska a východních Čech do Ameriky v letech 1850-1855. Listy Orlického muzea 1966, s. 67-76.

Bonnur P. - Dupâquier J., Anciennes statistiques tchèques. (Výtah z Dvořáčka s úvodem P. Horské). Annales de démographie historique 1966, str. 399-410.

Cironis Petros, Obyvatelstvo Rokycan od r. 1836. Kulturní přehledy Rokycany, 1966, č. 1., s. 24-25.

Davidk Václav, La démographie historique en Tchécoslovaquie dans les 25 dernières années. Annales de démographie historique 1966, s. 369-380.

Davidk Václav, O demografii Jáchymova v jeho prvním století rozvoje. Demografie 8, 1966, s. 332-336.

Davidk Václav, Statistické příspěvky o demografii České země v 18. století a do poloviny 19. století. Demografie 9, 1967, s. 142-154, 250-260.

Dokoupil Lumír, Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce. Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě, 6, Ostrava 1967.

Dokoupil Lumír, Příspěvek k demografickému vývoji Vítkovic v letech 1820-1879. Slezský sborník 64, 1966, s. 179-189.

Dokoupil Lumír, Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce. Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-1, 1966 (= Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti), s. 5-46.

Drápal Miloš, Příspěvek k poznání migračního zázemí železáren v Zastávce u Brna. Zprávy Geografického ústavu CSAV v Opavě, 1966, č. 9, s. 8-12.

Frejka Tomáš, Dlouhodobý vývoj odvětvového rozložení společenské pracovní síly USA. Statistika a demografie 6, 1966, s. 119-142.

Gabriel František, Lidnatost Čech na počátku 18. století. Demografie 9, 1967, s. 142-154, 250-260.

Gabriel František, Poměry v obchodu se solí na území západních Čech v 16. až 18. století (s přílohou Lidnatost západních Čech roku 1702). Minulostí Zápačeského kraje 4, 1966, s. 116-148.

Glaserová Jaroslava - Houšková Václav, Vývoj počtu pracovních sil v zemědělství, jejich věková struktura a kvalifikace. Demografie 8, 1966, s. 231.

Hanáková Hana - Stloukal Milan, Staroslovanské pohřebiště v Josefově. Antropologický rozbor. Rozpravy CSAV, SV, roč. 76, 1966, seš. 9, 58 str. + 16 příl.

Hanzal Josef, K populačním poměrům v rožmberských městech před Bílou horou. JSH 36, 1966, s. 24-32.

Hart Simon - Polišenský Josef, Praha a Amsterdam 17. a 18. století. ČSČH 15, 1967, s. 827-846.

Havránek Jan, K otázce použití mikroanalýzy ve studiu demografického vývoje 19. stol. Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Hus, Praha 1966, s. 221-236.

Havránek Jan, Social Classes, Nationality Rations and Demographic Trends in Prague 1880-1900. Historica 13, 1966, s. 171-208.

Haverlant M. - Klíma B. - Hosák L. - Pitronová B. - Myška M. - Nečas C. - Jiřík K., Dějiny Ostravy. Ostrava 1967, 768 str.

- H o r s k á Pavla, Kolokvium o historické demografii v Buda-
pešti v září 1965. Demografie 8, 1966, s. 80-81.
- H o r s k á Pavla, L'État actuel des recherches sur l'évolution
de la population dans les pays tchèques aux XVIIIe et XIXe siècles
Annales de démographie historique 1967, s. 173-195.
- H o r s k á Pavla, Saská statistika z poloviny 19. století jako
pramen pro srovnávací dějiny obyvatelstva střední Evropy v obdo-
bí rozvoje průmyslové revoluce. HD 1, 1967, s. 28-34. 52-58
- H o s á k Ladislav, Počet domů a obyvatelstva obcí na Jilemnic-
ku v letech 1826-1947. Krkonoše-Podkrkonoší 2, 1966, s.172-176.
- J á c h y m o v s k ý Vladislav, O demografii Karlových Var.
Demografie 9, 1967, s. 40-48.
- J a n č á r e k Petr, Obyvatelstvo Mostu v době předbělohorské.
Kulturní kalendář Mostecka 1967, č. 12, 1968, č. 1 a 3.
- K a h u d o v á Miroslava, Morové epidemie v Čechách v letech
1250-1370. HD 1, 1967, s. 59-85.
- K a l s e r o v á Jaroslava, Populační vývoj jihočeské vesnice
v 17. a v první polovině 18. st. HD 1, 1967, s. 28-34.
- Ľ m o n í č e k Josef, Osídlování pohraničí severozápadních
Čech 1945-1952. Krkonoše-Podkrkonoší 3, 1967, s. 225-232.
- K o š ť á l Miloslav, Město Děčín a jeho správa do 16. století.
Z minulosti Děčínska 1, 1966.
- K r y l Rudolf, Obyvatelstvo Merklína - mikrodemografie z 18.
století. Demografie 9, 1967, s. 82-83.
- K ř i v k a Josef, Populační vývoj mělnického panství v letech
1693-1749. K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí
Čech po třicetileté válce (1650-1750). HD 1, 1967, s. 7-18.
- K ř i v k a Josef, Zur Frage der ökonomischen und Populations-
entwicklung der landwirtschaftlichen Gebieten Böhmens in der
Zeit nach dem Dreißigjährigen Krieg (1650-1750). Acta museorum
agriculturae 1-2, Praha 1966, s. 31-33.
- M y š k a Milan, Geneze a vnitřní struktura dělnické třídy
v uhelném průmyslu Moravské Ostravy (1828-1879). Sborník prací
Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-1, 1966, s. 47-75.
- M y š k a Milan, Migranti z Haliče a jejich podíl na vytváření
dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy v 2. polovině
19. století. Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám o výstavbě
města, 4, 1967, s. 147-181.

- M y š k a M. - D o h n a l M. - D o k o u p i l L. -
P r o k o p R., Geneze ostravské průmyslové oblasti. Problém-
y, metody a projekt výzkumu. Geneze průmyslových oblastí.
Vznik a počátky vývoje ostravské průmyslové oblasti, 1,
Ostrava-Katovice-Opava 1967, s. 129-170.
- P i t r o n o v á Blanka, Vývoj lidnatosti ostravské průmyslo-
vé oblasti v době jejího vzniku. Slezský sborník 65, 1967,
s. 442-454.
- P i t r o n o v á Blanka - D o k o u p i l Lumír, Počátky
industrializace ostravské průmyslové oblasti a její vliv na
demografický vývoj. Geneze průmyslových oblastí. Vznik a po-
čátky vývoje ostravské průmyslové oblasti, 1, Ostrava-Katovi-
ce-Opava 1967, s. 197-233.
- Populační vývoj městečka Zdounek ve druhé polovině 18. století.
(Seminární práce posluchačů archivnictví. Folia diplomatica 14,
1965-1966, č. 2, s. 14-19.
- S l á m a Jiří, Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středově-
kých Čech. AR 19, 1967, s. 433-445.
- S t l o u k a l Milan, Antropologie starých Slovanů. AR 19,
1967, s. 719-724.
- Š t ě p á n e k Miroslav, Ke středověké koncentraci osídlení.
Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava
Husy, Praha 1966, s. 63-75.
- Š u b r t o v á Alena, Historická demografie na III. meziná-
rodním kongresu hospodářských dějin v Mnichově (23.-27. srpna
1965). Demografie 8, 1966, s. 81-82.
- Š u b r t o v á Alena, Vztah ekonomiky a populace v pramenech
k československým dějinám 16.-18. století. Demografie 8, 1966,
s. 45-52.
- T e r e z i á n s k ý k a t a s t r č e s k ý. Sv. 1 a 2,
Rustikál (A-J) a (K-Z). Vyd. A. Chalupa, M. Lišková, J. Nuhlí-
ček, Fr. Rajtoral. Praha 1964, 1966, 328 a 528 str.
- V l č e k Miroslav, O Lounech trochu jinak. Louny, kulturní
měsíčník 1967, č. 1-10.
- V y h n á l e k L. - S t l o u k a l M. - K o l á ř J.,
Pathologische Knochenfunde im historischen Material als Quelle
einer ergänzenden Populationscharakteristik (An Beispiel der
2. Begräbnisstätte von Mikulčice). AR 19, 1967, s. 368-379, 383-386.
- Z e m a n Adolf, K metodice studia populačního vývoje českých
měst královských v předstatistickém období. HD 1, 1967, s. 19-27.

O b s a h - Table des matières

Články - Études :

- Josef K ř í v k a
Čeľad v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva.
Domestiques dans les exploitations agricoles des sujets après la Guerre de Trente ans et leur quote-part dans le nombre total de la population rural. 2
- Josef H a n z a l
Demografické poměry v Šumavské oblasti 2.pol. 17. a poč. 18. stol.
Situation démographique dans la région de "Šumava" dans la 2ème moitié du 17ème siècle et au commencement du 18ème siècle. 9
- Petr J a n ě á r e k
K problematice demografického vývoje Jáchymova v době předbělohorské.
Contribution à la question du développement démographique de la ville de Joachimsthal avant la Montagne Blanche. 17
- Zdena P e l i k á n o v á - N o v á
Demografický vývoj Prahy v 18. a v první třetině 19. století.
Le développement démographique de la ville de Prague dans le 18ème et le 19ème siècle. 28
- Alena Š u b r t o v á
Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815 na základě matrik.
Mortalité infantile à Prague dans les années 1785-1815 d'après les registres paroissiaux. 45
- Eva R o s í v a l o v á
Zdravotníci v soupisu pražského židovského města v roce 1729.
Service sanitaire dans la Ville Juive de Prague d'après le registre provenant de l'année 1729. 58

- Jan H a v r á n e k
Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století.
Le développement démographique dans la 2ème moitié du 19ème siècle. (Prague) 63
- Em. J a n o u š e k
Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století.
Quelques aspects démographiques d'un village en Bohême au commencement du 19ème siècle. 67

Zprávy - Chronique :

- Eduard M a u r
Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání. 72
- Lumír Dokoupil: Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce. (J.Havránek) 84
- Soupis seznamů poddaných v českých zemích. (E.M.) 85
- Studium populačního vývoje ostravské průmyslové oblasti. (I.Dokoupil) 86
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970. (V.Srb) 90
- Przeszłość demograficzna Polski. (P.H.) 91
- Colloque de démographie historique. Budapest 1965. (P.H.) 91

Bibliografie - Bibliographie :

- Bibliografie české historické demografie za léta 1966 a 1967.
Bibliographie choisie des travaux du domaine de la démographie historique tcheque publiés dans les années 1966 et 1967. 92

Na obálce 1. čísla Zpráv z r. 1967 byly uveřejněny fotokopie dvou stran seznamu poddaných panství Vysoký Chlumeč z r. 1613. (Státní archiv Litoměřice) a na obálce tohoto 2. čísla jsou fotokopie dvou stran přiznání k dani z hlavy pro panství Mělník z r. 1693. (Státní archiv Litoměřice)

Sur l'enveloppe de la brochure du premier volume des Comptes-rendus (1967) il y avait les photocopies de deux pages de la liste des sujets, datée 1613, provenant du domaine seigneurial de Vysoký Chlumeč. (Archives d'Etat à Litoměřice)
Sur l'enveloppe du présent volume il y a deux pages de la déclaration des impôts payés sur tête, datée 1693, provenant du domaine seigneurial de Mělník. (Archives d'Etat à Litoměřice)

Vydává komise pro historickou demografii při Historickém ústavu ČSAV. (Předseda - dr. P. Horská; tajemník - E. Maur; členové : dr. J. Hanzal, J. Kalseřová, dr. J. Křivka, dr. J. Mezník, doc. dr. M. Myška, doc. ing. Z. Pavlík, doc. dr. J. Petráň, dr. J. Síracký, dr. V. Srb a dr. A. Zeman)

Odevzdáno do tisku v červnu 1968

